LEVON HARUTIUNIAN

SIBERIA DUS-ÎNTORS

METEOR PUBLISHING

Levon Harutiunian a trăit şi a murit fără să aibă n legătură cu literatura. Aşa i-a fost scris. Până în bună zi, când este arestat de autorităţile sovietice ocupaţie din România. Urmează marea fractură a vieţii lui Levon Harutiunian: este trimis în Siberia. Va scăpa totuşi cu viaţă. Va trăi apoi în România, în Liban, în Statele Unite. Atât. După 1990, la solicitarea noastră, va depune mărturie. A ieşit o carte. Autorul nu mai este printre noi. Cartea prinde viaţă acum. Levon Harutiunian se dovedeşte un excelent memorialist. *Siberia dus-întors* este o dovadă şi un avertisment. Dramele consumate în secolul XX încă îşi mai arată colţii.

Reeditarea acestei mărturii tragice se vrea un omagiu adus celor 33 de armeni din România duşi de autorităţile sovietice la Moscova şi condamnaţi la ani grei de detenţie în Siberia. Memoria lui Levon Harutiunian ni-i aduce iar printre noi.

CARTE RECOMANDATĂ DE:

OBSERVATOR CULTURAL
FILME-CĂRȚI.ro
Recenzii despre filme și cărți
TELEREVOLUTION
TV CITY
PULSUL ORAȘULUI
BUCUREȘTI
www.tvcity.ro

ISBN: 978-606-8469-93-5

9 786068 469935

Distribuţie la:
tel./fax: 021.222.83.80
e-mail: carte@meteorpress.ro
www.meteorpress.ro

© 2014 Toate drepturile asupra acestei ediţii sunt rezervate
editurii METEOR PUBLISHING

Contact:
Tel./Fax: 021.222.83.80
E-mail: editura@meteorpress.ro

Distribuţie la:
Tel./Fax: 021.222.83.80
E-mail: carte@meteorpress.ro
www.meteorpress.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
HARUTIUNIAN, LEVON
Siberia dus-întors / Levon Harutiunian ; pref.: Bedros Horasangian. - Bucureşti : Meteor Publishing, 2014
ISBN 978-606-8469-93-5

I. Horasangian, Bedros (pref.)

821.19-94=135.1
343.8(571.1/.5)"1944/1945"(0:82-94)
94(100)"1939/1945"(0:82-94)

Levon Harutiunian

SIBERIA DUS-ÎNTORS

Memorii

Cuvânt-înainte de
Bedros Horasangian

METEOR PUBLISHING

Povestea unei cărţi

Eram copil când mergeam în casa lui Levon Harutiunian. Pe strada Zmeului, o stradă răsucită, cu case vechi de la începutul secolului, între Făinari şi Ştefan cel Mare. Un vechi Bucureşti, patriarhal, pe unde mai existau şi muscali, şi evrei, şi armeni, dar mai ales români. Fără picior de ţigan, nu începuseră să dea buzna prin casele celor care plecau „la bloc" sau aiurea. Socrii lui Levon Harutiunian erau prieteni cu bunicii mei. Se vizitau des, stăteau în casă sau în curte şi tot şuşoteau pe legea lor. Vorbeau turceşte, poate ca să nu înţelegem noi despre ce se vorbeşte, poate era reflexul unei limbi cu care secole de-a rândul conviețuiseră. Habar n-aveam pe atunci că era deportat şi-şi ducea zilele într-un lagăr din Siberia. Şi cu toate că, la rândul lor, părinţii mei se cunoşteau cu soţii Harutiunian – tata fusese chiar coleg de facultate cu Levon –, încet-încet, nu s-au mai văzut. Nu cred că a fost vreun motiv de supărare. Poate că viețile lor au evoluat pe orbite diferite. Levon, respingând *de plano* sistemul, a făcut ce a făcut şi a plecat în Statele Unite. Din Liban, unde au stat o vreme, până au primit „intrarea", soţii Harutiunian au mai corespondat cu ai mei – există chiar şi poze –, apoi viaţa a mers înainte, mama a ajuns şi ea prin California, iar eu am ajuns să stau cu nasul prin cărţi. Şi multe alte poveşti care nu-şi au locul aici.

După '89 şi după tot ce citisem despre sistemul concentraţionar sovietic, plus o grămadă de lucrări ale atâtor sovietologi

şi kremlinologi, mi-a venit ideea să-i propun lui Levon Harutiunian să-şi scrie memoriile despre aventura sa prin puşcăriile sovietice. Răspunsul a venit repede: două pagini manuscrise, una în româneşte, alta în armeneşte. În ce limbă să scrie? În româneşte, am decis, pentru a-mi uşura lectura. După alte două luni, primeam un prim set de douăzeci şi trei de pagini scrise cursiv. Levon Harutiunian, ca şi tata, avea un scris foarte clar, citeţ, dar şi o exprimare limpede. Ceea ce dă o notă de concizie memoriilor sale. Eu, implicat în '90-'91 cu gazetăria militant şi făţiş anticomunistă, am neglijat munca lui Levon Harutiunian. Era chiar speriat de ce nu-i scriu. I-am scris. Târziu, după aproape un an. A continuat textul său. Iar s-a scurs un timp. Am început să-l public în *Ararat*. În fond, memoriile lui sunt o lungă scrisoare către Bedros Horasangian. Şi a venit în România. Eram, tocmai atunci, plecat în Germania. Nu am apucat să ne vedem. Şi apoi, pe neaşteptate, inima lui a cedat. Dumnezeu să-l odihnească şi să-l pună lângă cei drepţi! Povestea vieţii lui Levon Harutiunian este dramatică şi extrem de bine redată... Stilistic vorbind, Levon Harutiunian îi taie pe mulţi dintre cei cu ifose literare. El depune doar mărturie, şi o face cum nu se poate mai bine. Autenticismul lui este unul existenţial şi nu unul strict literar. O scrisoare, din septembrie-octombrie 1994, trimisă de la Berlin, în care-i solicitam revizuirea întregului material, a rămas fără răspuns. Răspunsul vine târziu – cartea de faţă. Restul nu ar fi decât istorie şi memorie. Deşertăciune, desigur, amândouă.

Bedros Horasangian

Dragă Bedros,

Ți-am primit rândurile și îți mulțumesc pentru amabilitatea de a-mi răspunde fără întârziere și mai ales pentru propunerea pe care mi-o faci, de a pune pe hârtie adevărul despre cele petrecute în anii 1944-1945 în comunitatea armenească din România, cu atât mai mult cu cât am rămas, dacă nu mă înșel, ultimul supraviețuitor din grupul celor care au avut bucuria să fie turnați și duși de ruși, după expresia lor, „acolo unde Makar nu și-a păscut viței", ca să trec, tot după expresia lor, „prin țevile de armă și dinții diavolilor".

Nu cred că este inutil să dau unele date despre mine.

Sunt născut la Tiflis, astăzi Tbilisi, la 14 august 1913. Tatăl meu era originar din Erzerum, de unde plecase din fragedă tinerețe, când se atașase de mișcarea revoluționară armeană, pe atunci foarte activă în metropola caucaziană. Aici erau deținuți, în închisoarea centrală, un mare număr de activiști revoluționari, pentru eliberarea cărora un grup de camarazi, printre care și tatăl meu, au atacat închisoarea, dezarmând o parte dintre paznici. Au fost însă respinși și urmăriți. Tata, deși identificat, nu a fost prins, și organizația l-a trimis la New York, sub un alt nume, ca să-l scape de urmărire. Doi din grupul lui, fugăriți de jandarmi, au intrat din greșeală într-o fundătură și, ca să nu cadă de vii în mâinile autorităților și să nu păcătuiască prin suicid, au tras unul în celălalt. Unul dintre ei se numea Levon.

Aflând despre amnistia politică decretată în Rusia (1912) şi neacomodându-se cu viaţa americană, tata se întoarce la Tiflis, unde îl aşteptau fraţii de idei. La 24 de ani, se căsătoreşte cu o armeancă din partea locului, care-i dă după un an un fiu ce urma să poarte numele camaradului căzut la datorie.

Nu aveam nici trei ani când tatăl meu, fără să anunţe acasă, a plecat ca voluntar la luptă. Bunica mea era foarte mândră de fiul ei. E a l-a condus la gară, ca să evite scena dureroasă a despărţirii de soţia lui şi să nu strice buna dispoziţie a fiului. Când mama spunea că alţii de ce stau acasă, de ce tocmai soţul ei trebuia să plece, bunica riposta zicând: cineva trebuie, totuşi, să meargă la luptă. Iar când fiul ei a fost adus grav rănit acasă, bătrâna, stând în genunchi, cu faţa la icoană, mulţumea lui Dumnezeu pentru cinstea de a fi mama unui luptător care a sângerat în luptă pentru cauza naţională.

În 1918, locuiam peste drum de Ambasada Armeniei de la Tiflis. Tata era pe atunci asociat cu un elveţian din Zürich, Gasweiller, şi importa articole rare în acea vreme, precum becurile electrice. Treburile îi mergeau foarte bine şi aveam o situaţie de invidiat. Însă în 1919, i s-a cerut să plece în Armenia cu o misiune specială. Probabil că n-aş fi ştiut niciodată în ce a constat misiunea – căci tata nu prea era vorbăreţ –, dacă nu citeam o cărticică tipărită la Los Angeles, cu memoriile lui Gaspar Manuciarian, care povesteşte cu lux de amănunte că a făcut parte din grupul de luptători condus de H. Harutiunian, care au oprit un tren şi au năvălit în vagoane mascaţi, pentru a-i lua diplomatului Azerbaidjanului valizele cu bani destinaţi populaţiei turceşti din Armenia pentru procurarea de arme. Însărcinarea a fost îndeplinită întocmai, cu deplin succes, valizele intacte ajungând fără întârziere la centrul de comandă. Pe la sfârşitul anului 1920 – asta mi-a povestit-o Kevork Ghazarian –, după căderea Erevanului în mâinile bolşevicilor, un mare grup format din foşti conducători ai Republicii, printre care şi el, şi-au datorat salvarea tatălui meu, care i-a

condus pe drumuri muntoase, pe care nu le ştiau încă năvălitorii, până la Tiflis şi Batumi, reuşind să ajungă în cele din urmă la Constantinopol.

În capitala Turciei a organizat – asta am aflat din memoriile lui Misak Torlakian – atentatul împotriva lui Khankhoski, vinovat de uciderea armenilor din Baku şi condamnat de tribunalul revoluţionar daşnak.

La Tiflis eram elev la şcoala lui Lisiţian. Mi-amintesc că era iarnă, cu multă zăpadă pe stradă, când ne-au pus nişte banderole roşii pe paltoane şi ne-au dus să întâmpinăm armata bolşevicilor în piaţa Erevan, în faţa primăriei. Soldaţii lor aveau nişte şepci cu cozoroc ascuţit şi cu o stea roşie pe frunte. Pe vremea aceea locuiam în casele foştilor bogătaşi Afrikian, căci ne luaseră fosta locuinţă pentru Ambasada Azerbaidjanului. Casa unde stăteam acum avea o curte mare, care a devenit neîncăpătoare pentru căruţele cu cai ale armatei.

Nu trecuse nici o lună de la schimbarea regimului, când am aflat că un vecin, domnul Hămaiag, fusese chemat la CEKA şi fără multă ceremonie executat, deoarece ascunsese în casă o ladă de zahăr, ca un om prevăzător. Bineînţeles, lada a fost confiscată, lăsând familia fără tată şi fără zahăr.

Noi trăiam cu banii trimişi de tata. Lirele Imperiului Otoman în ruine erau la mare preţ. Mama obţinea pe ele suluri întregi de tapet – aşa se numeau rolele de bancnote pe care imprimeria monetăriei nu prididea să le separe, lăsând această plăcere consumatorilor. Cumpăram ouă de la ţărani, dar, ca ochii celor care cercetau lăzile de gunoi să nu observe bogăţia noastră, mama băga cojile de ouă unele în altele. În noiembrie, cu o viză obţinută la Consulatul italian (Constantinopolul era sub ocupaţie aliată), am plecat la Batumi şi, de acolo, cu vasul italian *Adria*, spre capitala Turciei, unde, pentru un timp, ne-am reîntregit familia.

Nu-mi venea să cred ochilor. Pâine albă cât îţi dorea inima, zahăr, ciocolată, halva – de care n-aveam habar –, mandarine,

banane, curmale, smochine, denumiri pe care le auzeam pentru prima dată în viaţă. Locuiam într-o cameră care era şi dormitor, şi sufragerie, şi, bineînţeles, bucătărie, dar parcă nimeni nu se sinchisea de această înghesuială. Am fost dus la şcoala „Esaian", unde n-am învăţat prea multă vreme, căci cu un paşaport „République Arménienne" am debarcat de pe vasul *România* la Constanţa, de unde, după câteva zile, am plecat la Galaţi. Pe vremea aceea erau mulţi armeni în acel oraş, în general negustori manufacturieri.

Tata era un cititor avid. Nu trecuse nici o săptămână de la sosirea noastră, când am început să primim *Nor Arşaluis*, care apărea la Bucureşti. Primeam ziare de la Constantinopol, Paris şi chiar din America. Eram îndemnat să citesc cât mai mult şi adeseori cu voce tare, ca să audă şi părinţii. Într-o zi, pe neaşteptate, în faţa casei s-a oprit o trăsură. Au coborât din ea proprietarul ziarului *Nor Arşaluis*, Baruir Levonian, cu doi prieteni, Olga şi Sarkis Araratian, care se duceau la Cetatea Albă să ceară mâna fiicei preotului de acolo, pentru ziaristul din Bucureşti. La Galaţi trebuia să schimbe trenul şi, în loc să petreacă cele câteva ore în sala de aşteptare a gării, veniseră la noi. Pentru mine era un eveniment – un ziarist în casa noastră!

La Galaţi, şcoală armeană nu exista pe vremea aceea, aşa că într-o zi, la începutul anului 1923, am fost luat de mână şi dus la Bucureşti, unde urma să stau în gazdă la familia Ghazarian şi să frecventez cursurile şcolii „Misakian-Kesimian". Înainte de a merge la casa unde aveam să locuiesc câţiva ani în şir, ne-am dus într-o sală de teatru din centrul oraşului, unde se sărbătorea împlinirea a 35 de ani de muncă pedagogică a lui Ghazarian.

M-a impresionat atunci gestul lui Siruni, care pe scena teatrului a scos de pe reverul costumului său insigna Asociaţiei de Educaţie Fizică Armeană şi a aşezat-o pe pieptul lui Kevork Ghazarian, declarându-l membru de onoare al Asociaţiei. În scurta existenţă a Republicii Armene, gazda mea ocupase funcţia

de ministru al educației. În afară de dânsul, din fostul guvern armean se afla la București și primul *varciabed* – președinte și prim-ministru – de tip american, Hovhannes Kaciaznuni, arhitect de profesie, care se zbătea să se înapoieze în patrie, unde ar fi acceptat orice muncă, și în acest scop publicase o cărticică sub titlul *Partidul Daşnak şi-a terminat misiunea*, spre a satisface pe cei de care urma să depindă soarta lui. Zilnic lua masa la prânz împreună cu noi. Era un bun pedagog, grație blândeții și răbdării sale. El m-a învățat să citesc o hartă, să măresc sau să micșorez scara unei hărți. A fost primul om care m-a luat la plimbare prin oraș cu tramvaiul, răspunzând la toate întrebările mele de copil curios de zece ani. Până și astăzi, după atâția ani, mă consider privilegiat pentru faptul că am avut ocazia să cunosc această ființă plină de bunătate și de principii, un om care pentru mine a fost simbolul unei Armenii renăscute.

La Ghazarian veneau din când în când colegii săi din trecut, foști miniștri ai Armeniei, precum Sarkis Araratian, doctor în științe – titlu obținut la Geneva –, care condusese finanțele republicii și la care, mai târziu, mi se pare în 1924, a poposit Drastamat Kanaian – cunoscut mai bine ca Generalul Dro –, fost ministru de război, care rămăsese pentru o vreme ministru și sub regimul comunist. Cu ajutorul lui Araratian, acesta a fost plasat ca administrator la rafinăria „Lumina", care depindea de Societatea „Petrolmina", ai cărei acționari principali erau niște bogătași armeni din Baku, stabiliți la Paris, cu care Araratian întreținea relații. Din fostul cabinet ministerial mai era și Abraham Ghiulkhandanian – fost ministru de interne – cu al cărui fiu, Ruben, eram bun prieten. Ulterior, nu după multă vreme, ultimii au plecat în Franța. Mi-aduc aminte cum Araratian a fost implicat într-un proces cu niște terenuri petrolifere, împreună cu doi deputați, unul de Prahova și celălalt de Dâmbovița, Tolea și Zecu. Din cauza acestui proces, Araratian a trăit timpuri destul de grele, pentru o vreme îndelungată.

Ghazarian de felul său nu era o persoană agresivă. Aşa că, după dispariţia de pe scena organizaţiei naţionaliste a lui Ghiulkhandanian, cei mai importanţi au rămas Dro Kanaian şi Sarkis Araratian.

Unul dintre obişnuiţii vizitatori ai casei era Ardaşes Diraţian, directorul şcolii, care în trecut fusese şi el elevul gazdei mele. Era originar din Şumen (Bulgaria) şi-şi luase doctoratul la Leipzig, ajungând docent la prima universitate creată în Armenia în 1919, ca ulterior să se refugieze, împreună cu conducerea daşnakă, la sosirea bolşevicilor. După câte ştiu, el membru de partid nu a fost, însă îl considerau ca unul de-al lor. Era activ în toate domeniile.

Pe vremea aceea reţeaua telefonică nu era prea răspândită şi Ghazarian îşi menţinea legăturile prin bileţele transmise prin mine. Astfel, numărul persoanelor pe care le cunoşteam se mărea pe zi ce trecea. Însă cel mai mult îmi plăcea să dau bileţele lui Baruir Levonian, directorul ziarului *Nor Arşaluis*, care se tipărea chiar de el, pe strada Armenească, dacă nu mă înşel la nr. 15. Îmi plăcea mirosul specific de tipografie, precum şi zgomotul maşinilor. Nici acum nu i-am uitat pe zeţarii Ghevork Ghiuzelian, un om cu faţa rotundă, Khacik, unul mai slăbuţ, şi Levon Sarkisian, care a dispărut pe neaşteptate de pe scenă – se spunea că a fost angajat de un serviciu secret cu misiune în Rusia. Ca să nu fiu un copil plictisitor, i-am oferit ultimului serviciile mele de electrician şi am instalat pentru zeţari întrerupătoare, ca să nu stingă luminile deşurubând becurile cu mâinile murdare.

Într-o zi de iarnă, când de abia mă înapoiasem de la Galaţi, după cele două săptămâni de vacanţă, am fost chemat împreună cu prietenul meu Ruben Ghiulkhandanian la biserică, unde ni s-au dat două lumânări cam de statura noastră, ca să stăm în faţa mirelui şi miresei: Ardaşes şi Nvart – directorul nostru şi cumnata lui Baruir Levonian. Bineînţeles, vizitele lui Diraţian la

noi s-au rărit, însă primul născut în noua familie a fost botezat Ghevork, după numele lui Ghazarian.

Prin 1925-1926, treburile în activa comunitate armeană din România s-au cam înăcrit. *Nor Arşaluis* publicase, sub semnătura „Argos", articole cu nişte idei diametral opuse părerilor anturajului nostru. Levonian a fost chemat să dea lămuriri, însă a refuzat să dezvăluie persoana care se ascundea sub pseudonim, pentru aceasta fiind exclus din organizaţie, unde jucase un rol destul de important, mai ales la Tiflis şi în Armenia. În mod bine organizat, ziarul lui a început să-şi piardă cititorii atât în Capitală, cât şi în provincie. Odată cu cititorii, Levonian îşi pierdea şi sănătatea şi a fost internat la Braşov, într-un sanatoriu, cam prin 1933.

Terminasem şcoala armeană şi eram elev la liceu, când, în urma intervenţiei scriitorului Avedis Aharonian, am fost admis la Colegiul „Moorat Raphael" din Veneţia. Am avut un corp profesoral distins, pe poetul Vahan Hovhannesian şi pe clasicistul Ehia Pecikian. Însă mai tare decât toţi era directorul, dr. Vartan Hatzuni. În penultima clasă, aveam la botanică un profesor foarte moale, care invita pe câte unul dintre noi – în mod voluntar – să „cânte" lecţia. Unul dintre colegi îşi luase angajamentul, însă nefiind pregătit, dimineaţa nu s-a ridicat din pat. Ora de botanică era chiar prima şi era imposibil ca cineva să înveţe lecţia pentru a o „cânta". Aşa încât toată clasa a intrat sub cuvertură. Nu după mult timp a apărut în dormitor directorul, urmat de Signor Antonio, infirmierul, care ducea o tavă cu pahare pline cu unt de ricină, deoarece, spunea el, orice epidemie are în general origine intestinală. Bineînţeles, după un asemenea tratament, clasa a evitat să se mai îmbolnăvească în masă.

Câteva zile mai târziu, ni s-a spus să ne îmbrăcăm uniformele curate şi să formăm un cerc în sala de primire. Colegiul se afla în clădirea palatului Zenobio, la ale cărui fresce lucrase, se

pare, şi Giambattista Tiepolo. Urma să primim pe profesorul Nicolae Iorga, care venise în Italia la inaugurarea Casei Româneşti, şi suita sa. Directorul m-a chemat la el în birou şi mi-a dat un text în limba armeană, al cărui conţinut trebuia să-l adresez oaspeţilor, urmând apoi să dăruiesc profesorului o colivie cu doi canari. Profesorul Iorga mi-a strâns mâna şi m-a invitat la Vălenii de Munte, după absolvirea şcolii. Am dat curs invitaţiei în iulie 1932. Am fost prezentat ca „un tânăr educat la părinţii măkhitarişti" elevelor şcolii de misionare, mai toate studente la Universitatea din Bucureşti. În acest mediu, în scurtă vreme, am început să vorbesc din nou mai bine româneşte, căci după ani de stat în Italia mai că uitasem limba.

În toamnă, cu certificatul de absolvent al colegiului din Veneţia, m-am prezentat la Minister pentru a-l echivala cu bacalaureatul românesc, aşa cum glăsuia decretul regal din 1931, dat sub guvernul Iorga, însă am fost refuzat. Au echivalat anii de liceu, urmând ca în săptămâna ce mai rămânea până la examen să-mi umplu capul cu istoria şi geografia României şi literatură română, căci matematica, ştiinţele şi franceza nu difereau prea mult între Italia şi România. Cam năucit după o săptămână cu exces de cafea, m-am prezentat la bacalaureat ca să-i dovedesc lui Dro că la Veneţia făcusem carte şi nu căpătasem un spirit aventurier, căci m-am avântat la un examen la care chiar elevi pregătiţi în licee româneşti se întâmpla adeseori să nu reuşească. În afară de studiile făcute, în timpul şederii mele la Veneţia am avut ocazia să văd de aproape valorile universale ale artelor Renaşterii, să cunosc toate colţurile Reginei Adriaticii şi să mă întâlnesc cu oameni ca Nicolae Titulescu (pe plaja de la Lido), care fără doar şi poate la Mamaia nu s-ar fi uitat la mine, ori ca amiralul francez Darlan, pe vremea aceea comandantul vasului *Jeanne d'Arc* al şcolii navale din Brest, să asist la un concert susţinut în piaţa San Marco de echipajele vaselor de război *Schleswig* şi *Holstein*, care, în uniformele lor albe, chiar sub ploaia turbată,

au executat programul minut cu minut, respectând cu sfinţenie şi pauzele.

Era să omit ceva foarte important pentru mine: l-am cunoscut pe „jandarmul limbii armene", părintele Arsen Ghazikian.

La Bucureşti, student la Facultatea de Ştiinţe, am fost ales secretar al Asociaţiei Studenţilor Armeni, al cărei preşedinte era Vahan Ghemigian. Împreună cu acesta, am făcut o vizită unei colege internate la Sanatoriul Filaret, cu care ocazie am văzut, pe un şezlong, un om cu nişte ochelari cu rame groase, a cărui caricatură o văzusem des în ziare: Panait Istrati. M-am repezit la el şi m-a invitat să-l vizitez acasă, căci ieşea după câteva zile din sanatoriu. I-am citit *Spovedania unui învins*, carte scrisă după o şedere de un an şi jumătate în Uniunea Sovietică. Dezamăgit de realităţile sovietice, care contrastau cu tot ce prezenta propaganda oficială, Istrati nu poate rămâne indiferent. El vrea să spună adevărul. Şi o face cu voce tare. Cartea m-a convins că viziunea autorului *Posedaţilor* şi oroarea mea pentru ucigaşii lui Hămaiag aveau baze incontestabile.

Eram în primul an de studenţie, însă nu-mi aduc aminte precis dacă era toamna lui '32 sau primăvara lui '33, când am aflat că un ministru armean, Dănuş Şahverdian, va vorbi la Sala Lidertafel despre posibilităţile imigrării armenilor în Patrie. În compania unui coleg, m-am dus să aud ce baliverne va turna acest trimis al bolşevicilor, care, în loc să arate posibilităţile de care dispune Armenia pentru a putea primi zeci de mii de repatriaţi, a început să vorbească despre ilegalitatea tricolorului nostru naţional. După el, nu reprezenta absolut nimic. Eram în fundul sălii, dar, cu o voce destul de limpede, l-am rugat pe vorbitor să nu facă devieri de la subiectul anunţat. În vacarmul care a urmat, jandarmii au intrat în sală, ne-au luat pe prietenul meu şi pe mine sub pază şi ne-au dus la Prefectură, unde am fost reţinuţi mai puţin de două ore. După mulţi ani, am aflat de la Abraham Garabedian, care pe atunci, în calitate de „progresist", ţinea trena „ministrului" – mai târziu, a reuşit

printre primii să plece ilegal din România după instaurarea regimului comunist –, că s-a spus despre mine că fusesem exmatriculat din colegiul venețian.

Am activat intens în Asociația „Raffi" încă de pe când își avea sediul pe str. Episcopul Radu nr. 41, unde am adus pe scenă conferențiari ca Iuliu Valaori, P.P. Panaitescu, care tocmai descoperise *Hrisovul* lui Alexandru cel Bun la Biblioteca Jagellonă, Grigore Trancu-Iași, Nicolae Iorga, profesorul Totomianț de la Universitatea din Berlin și mulți alții. Citeam tot ce apărea, bineînțeles, în străinătate, despre țara vecină: memoriile lui Kerenski, amintirile lui Barmin, însărcinatul cu afaceri de la Atena, care servise Uniunea timp de 20 de ani. În viața politică românească nu m-am băgat, cu toate că eram de-al casei la generalul Nicolae Rădescu. Mai mult, deși am făcut și serviciul militar în România, n-am fost niciodată cetățean român. Însă într-o zi n-am putut să-mi ascund dezgustul, când un grup de zece legionari au omorât pe un pat de spital cu treizeci și șapte de gloanțe pe unul de-al lor, Stelescu, care plecase din organizație. Am mâncat o bătaie, cum s-ar zice, soră cu moartea chiar în clădirea universității. Grupul de bătăuși legionari era condus de un vlăjgan care în urmă a devenit director în minister sub guvernarea P.M.R.

Viața publică armenească la care participam – însă nu ca figură marcantă – era polarizată între cei ce simpatizau „Raffi"-ul, avându-i pe Sarkis Araratian și Dro Kanaian în frunte, susținuți de Saruni, Siruni etc., și cei de la Comitetul pentru Ajutorarea Armeniei, H.O.G., cu Harutiun Baboian, Tacvor Măkășian și Timosian. Oricum, primul grup era mult mai numeros, iar dașnacii adunau în jurul lor majoritatea lumii armene din România.

La alegerile din comunitatea armeană apăreau două tabere, disputele dintre ele arătând câteodată gradul nostru de educație civică în exprimarea diferențelor de opinii politice. Două publicații – *Araz*, condusă de Siruni, și *Bahag* a lui Baboian –

erau purtătoarele de cuvânt ale grupurilor. Din cauza îmbolnăvirii lui Levonian, *Nor Arşaluis* încetase să mai apară. „Binevoitorul" Edigarian i-a spus că Dro se mutase în casa lui, ştire care i-a grăbit moartea.

Am fost la înmormântarea lui, când soţia îndoliată a lui Levonian, gata să leşine, era susţinută de Dro. Femeile de modă veche – cum ar fi putut fi altfel armencele noastre din generaţia tatii? –, printre care şi mama, credeau că era o neruşinare ceea ce se desfăşura sub ochii noştri, pe când tata, vechi camarad de arme al lui Dro, declara sus şi tare că Levonian a făcut un act de nesupunere faţă de tradiţiile noastre organizatorice, revoluţionare, iar noi, ca pedeapsă, „i-am luat nevasta". Cine ştie câte ceva despre organizaţiile intelectualilor ruşi din secolul al XIX-lea şi ideile lor despre stat, popor şi teroare înţelege la ce mă refer. Partidul Daşnak, apărut la Tiflis, preluase o parte dintre modelele ideologice ale vremii, adaptându-le la chestiunea naţională. Poate într-o bună zi vor fi studiate toate astea.

Nu după mult timp, fostul meu director, în calitate de cumnat, era oaspetele preferat în casa lui Dro, un om cu posibilităţi şi foarte culant. După ce îl dăduse gata pe Levonian, care a avut cavalerismul să nu-l divulge pe adevăratul „Argos", fără doar şi poate, nimeni altul decât Ardaşes Diraţian, acum era bine plasat, ca vulpea în coteţul găinilor.

În tabăra noastră, diviziunea devenea pe zi ce trecea tot mai vizibilă. Dacă pentru mulţi motivul era neclar, eu nu trebuia să apelez la ghicitori. De o parte era Dro, un om în deplină sănătate fizică şi financiară, de cealaltă parte intelectualul fin, ruinat de boala de plămâni şi procesul cu terenurile petrolifere. Ca să-şi ajute un prieten aflat la ananghie, fostul deputat de Prahova, Tolea, să facă faţă cheltuielilor de cununie a fiicei, Araratian îl împrumutase cu o sută de mii de lei, pe care îi luase la rândul lui de la o bancă din Ploieşti, cu girul lui Kanaian. Pentru multă vreme, nici Tolea şi nici Araratian nu erau în stare să plătească

datoria, aşa că eu trebuia să mă duc la Ploieşti, să obţin giruri de la Dro şi, depunând la bancă poliţele noi cu dobânzile de rigoare, să retrag poliţele ajunse la scadenţă, ascultând torente de înjurături de la ambele părţi, de la foştii prieteni deveniţi duşmani de moarte. Până la urmă, cam prin 1938, Dro a reuşit să-i facă de petrecanie, obţinând, la o adunare generală, excluderea lui Sarkis Araratian din asociaţie şi devenind în acest mod un fel de dictator într-o organizaţie democratică, unde minoritatea trebuia să se supună majorităţii. Un prieten bun, Vahé Bahadurian, nu s-a supus şi, trântind uşile, s-a exclus singur. Alţii, vrând-nevrând, au acceptat dictatul majorităţii. În ce mă priveşte, m-am autoizolat şi am rămas în bune relaţii şi cu Sarkis Araratian, şi cu Karekin Njdeh, exclus şi el din organizaţie. Acestora li se alăturaseră Jirair Karakaşian, Aram Avakian şi alţii, îndepărtându-se în acest fel de oamenii lui Dro. La moartea lui Araratian, înecat în lacrimi, Jirair Karakaşian a vorbit de meritele defunctului.

Arena rămăsese în stăpânirea absolută a lui Dro, când România a intrat în război. Trebuia oare noi, armenii, să susţinem maşina de război germană? Din primul moment, Vartan Arakelian, H.Dj. Siruni şi Kevork Kestanian au sărit cu un NU categoric, ca tocmai ei să fie primii arestaţi de sovieticii învingători. Bineînţeles, cei de mai sus au rămas în minoritate şi Dro a avut lumină verde să acţioneze, iar primul beneficiar a fost Harutiun Baboian, care fusese ridicat chiar în prima zi a începerii ostilităţilor. Prin intervenţia lui Dro, *Gestapo*-ul a ordonat eliberarea lui Baboian, plasându-l apoi la magazinul „Cadeca", unde era sub observaţie şi sub ocrotire nemţească. Principiul era că trebuie făcut în aşa fel ca niciun armean să nu sufere.

Tata era ataşat de Dro, chit că-şi dădea şi el seama de multe din defectele acestuia. Într-o zi, am aflat că este prin Crimeea. Un învăţător din Simferopol, Hovakim Hovakimian, aminteşte în memoriile sale de tata, care îi ruga pe armenii localnici să nu-i

denunțe pe activiștii comuniști, pentru că aceștia, fără multă ceremonie, erau pedepsiți chiar cu spânzurătoarea.

Eram mobilizat la Regimentul 7 Artilerie antiaeriană, cu baza la Crângul lui Bot, la 7 km de Ploiești, spre Târgoviște. Toată lumea, începând cu comandantul bateriei, știa că sunt prietenul colonelului Turtureanu, comandantul regimentului, așa că nu am dus-o deloc greu. Luam masa la popota ofițerilor și aveam bilete de voie câte îmi poftea inima.

În martie 1944, am fost chemat la București de familie, căci doamna și domnul Kanaian anunțaseră că vor să o boteze pe fiica noastră. Doamna Kanaian venise deja, însă eu nu voiam să aud de năsia lui Dro, care ne și cununase. În locul lui a venit Ardașes Diratian și tot orașul a aflat despre impertinența mea față de un erou național. Puțin mai târziu, mi se pare cam în 3 sau 4 mai, cu un vagon special pus la dispoziția lui, plecau din București spre Viena, pe lângă soții Kanaian, familiile Atomian, Karekin Avakian, Tateos Bedrosian, Eprem Sarkisian, precum și soțiile lui Ruben Mamikonian, Adamov și Avakov, dar și un număr necunoscut pentru mine de „cocoșei", economiile lui Kevork Ghazarian, care, se vede, nu voia să riște luându-le cu el la o adică. Nu mult după plecarea celor aleși, Gara de Nord a fost distrusă de un bombardament american. Telefoanele nu funcționau, așa că am plecat de la unitate să văd ce s-a întâmplat cu ai mei. Parte cu trenul, parte cu autostopul, am ajuns acasă. Totul era în ordine, numai că nu aveam apă – trebuia adusă cu găleata de la Moara Asan. Pentru o întreprindere de pe Calea Moșilor, munca de sacagii o făceau niște prizonieri sovietici, printre care erau și armeni, care o dată pe zi primeau la fereastra casei, de la Diruhi, pachete cu un sfert de pâine și o felie de brânză, căci – spunea dânsa – bine faci, bine vei primi.

Fără discuție, treburile nu mergeau prea strălucit pentru conducerea germano-română. Pe zi ce trecea, ai noștri se retrăgeau tactic, iar bombardierele americane nu încetau să ne viziteze la Ploiești. Orașul arăta ca lovit de un cutremur

catastrofal. Gara, dacă grămezile de moloz se puteau numi aşa, îşi avea sediul într-un vagon de marfă. Bateriile noastre de tunuri erau zilnic în acţiune, iar bombele cu explozie întârziată răbufneau în Crângul lui Bot la intervale neregulate. Eram atacaţi şi de avioane care zburau la mică altitudine şi mitraliau ziua cu arme de mare calibru, aşa cum s-a întâmplat şi sub ochii mei, când au ciuruit cazanul în care se adusese supa şi corpul unui camarad foarte tânăr, Ciapdarian. La baza regimentului nostru, la etajul de sus, locuiau germanii, cu care ne întâlneam din când în când. Aici erau aduşi şi aviatorii americani paraşutaţi din avioanele lor lovite. Într-o zi, unul dintre nemţi mi-a dat să citesc cartea unui autor francez, *Hitler ou Moscou*, care, fără echivoc, nu te lăsa în postura măgarului lui Buridan.

În dimineaţa zilei de 23 august 1944, un camion pleca la Bucureşti pentru aprovizionare. Şoferul m-a întrebat dacă vreau să merg şi eu. L-am anunţat pe comandantul bateriei, am aranjat un bilet de voie şi am pornit la drum. De-abia intrasem pe şoseaua spre Bucureşti, că a trebuit să lăsăm să treacă grupul de maşini ale Mareşalului, care goneau spre Bucureşti. Cam pe la prânz eram acasă, am dat telefon mamei, totul era în ordine. Unul dintre fraţi, Suren, era pe lângă Focşani, unde se construiau nişte fortificaţii, iar mezinul la o unitate de grăniceri, la Cernavodă. Tata nu era acasă.

Nu prea târziu, seara, Radio Bucureşti a dat semnale de atenţie şi a anunţat că urmează să vorbească Regele. La puţină vreme după aceea, am aflat că Antonescu fusese arestat şi că ruşii aveau cale liberă spre Bucureşti. A sunat telefonul – era mama care mă ruga să fac tot posibilul să vin cât se poate de repede la ei, întrucât, spunea ea, se temea că tata ar putea să facă un act disperat. M-am repezit acasă şi l-am adus pe tata să înnopteze la mine. A doua zi de dimineaţă m-am dus la Agop Agopian, un bun camarad de-al nostru, ca să ne sfătuim ce era de făcut. Deocamdată, era sigur că nu trebuia să rămână nicio clipă în plus în Bucureşti, pentru a nu fi văzut de anumiţi ochi. Dar cum să

plece? Niciun tren nu intra în Bucureşti şi nu pleca de aici. Prima gară de unde se putea lua trenul era Găeşti. Am apelat la un camarad, bun prieten al bătrânului, cerându-i maşina pentru câteva ore. În zadar, maşina era dată lui Baboian, bineînţeles nu din simpatie. Am încercat în altă parte, de data asta la un vechi prieten de-al meu. Numai că n-a plâns când mi-a comunicat că mi-ar fi dat-o cu plăcere, dar îi era frică de urmări. Să fie oare adevărat că „prietenul la nevoie se cunoaşte"? În fine, spre norocul meu, am găsit un taxi care a acceptat să ne ducă la Găeşti. De acolo, pe un drum ocolit, tata a ajuns la Braşov, de unde o bună prietenă a familiei mi-a adus paşaportul lui suedez – Suedia gira afacerile Persiei –, care eliberase, pe baza „sijilului" pe numele de Artin Abel Arutiunian, document pentru Artin Abelian. M-am repezit la un cunoscut de la Siguranţă, care, chit că l-a recunoscut de pe fotografie pe tata, a acceptat, mulţumită şperţului, să-mi dea un bilet de liberă trecere pe numele Artin Abelian – negustor de covoare cernăuţean. Colonelul Florescu, de la comandamentul antiaerienei, un om fin şi de suflet, înţelesese situaţia mea şi-mi dăduse o adeverinţă precum că aş fi curierul lor. I-am spus soţiei că plec nu ştiu pentru câtă vreme. Ea m-a rugat să nu-i dau amănunte, ca să n-aibă ce spune dacă este silită să vorbească. A doua zi eram la Braşov, de unde am plecat spre Timişoara. Noaptea, pe la Turda, cerul era roşu din cauza tunurilor. La Timişoara, luptele se dădeau mai la marginea oraşului. La hotelul unde poposisem, se auzea foarte desluşit răpăitul mitralierelor. Lupta se dădea la Friburg, pe unde era fabrica de zahăr a lui Frenkian, deci cam la 6 kilometri de hotel. Spre ghinionul nostru, însă, zgomotul s-a îndepărtat şi speranţele de a-l vedea pe tata scăpat s-au spulberat.

În timpul cât am stat la Timişoara, mi-am dat seama cât de decepţionat era tata de Dro, comandantul care aruncase cu paraşuta în spatele frontului rusesc pe Simon Pilibosian, om corpolent, la 57 ani, care la aterizare îşi fracturase piciorul şi, ca să nu cadă în mâna inamicului, îşi trăsese un glonţ în tâmplă.

Comandantul care a atras pe mulţi prin faima trecutului său, ca pe urmă să-şi salveze pielea, lăsându-i pe ceilalţi în plata Domnului. Acum totul era prea târziu, iar regretele, zadarnice. Auzisem mai de mult de afaceri cu paşapoarte vândute, de exemplu doamnei Diarbekirian, dar nu putusem să concep că un erou naţional putea să decadă aşa de rău. Mi s-a spus că nu trebuie dărâmaţi idolii, oricum ar fi, deci trebuia să trec sub tăcere tot ce aflasem; m-am mărginit să refuz, spre stupoarea celor dimprejur, ca acest mare om, acest fost, fost, fost, să fie naşul fiicei mele. S-a spus că aşa ceva putea să facă numai Levon. Nu mi-a fost ruşine.

M-am înapoiat de la Timişoara şi m-am prezentat la unitatea mea militară, unde mi s-a spus că am fost dat ca dezertor, însă au retractat când am prezentat certificatul comandantului. La Bucureşti, tam-nesam, am fost vizitat de Armenak Mazmanian, care venise să-mi spună că Dro e un om murdar şi că a auzit că refuzasem să-l am de naş. De altfel era convins că niciun daşnak nu poate fi demn de stimă, începând cu Christophor Mikaelian. Nu-şi terminase încă vorba, când i-am aşezat pe mutra lui pricăjită două palme, una cu faţa şi una cu dosul. A plecat urlând că voi plăti scump pentru asta.

Ziarul *Bahag*, editat de Baboian şi Diraţian, anunţa că elementele progresiste au ocupat – զրաւեցին, expresie militară – clubul Asociaţiei „Raffi", din str. Armenească 13, şi l-au numit, după agentul comunist al lui Lenin, „Stepan Şahumian". Mare victorie, ce să zic!

A urmat, într-un număr din octombrie sau noiembrie, o caricatură în aceeaşi fiţuică: Saruni şi Siruni, în faţa judecătorului drept, recunoşteau în genunchi că sunt complotişti, că, în lipsă de altceva, au complotat chiar unul împotriva celuilalt, la care judecătorul decidea să-i trimită în Siberia.

Şi nu a trecut multă vreme până la primul val de arestări. În noaptea de 28 decembrie 1944 au fost ridicaţi din casele lor Vartan Arakelian, Harutiun Atanasian, Hacik Eganian, Kevork

Ghazarian, Kurken Sarkisian – toţi foşti profesori la şcoala armeană, H.Dj. Siruni, editorul ziarului *Araz*, Kevork Kestanian, activist în Asociaţia „Raffi", Vahan Ghemigian, avocat şi fost preşedinte al Asociaţiei Studenţilor Armeni, Serop Surian, preşedintele Asociaţiei foştilor luptători armeni şi Ruben Israelian, vechi luptător pentru cauza noastră naţională. Au fost căutaţi la locuinţele lor, dar în zadar, Harutiun Harutiunian şi Hovhannes Devegian, profesor la şcoala armeană. Cu numai câteva ore înainte de arestare, Kurken Sarkisian a fost vizitat de colegul şi directorul său, Ardaşes Diraţian, care la plecare l-a îmbrăţişat. Kurken mi-a spus că după ce a fost ridicat i-a căzut fisa, a înţeles motivul sentimentalismului fostului coleg.

Numai după câteva zile de la aceste arestări, am fost oprit pe stradă de Tacvor Măkăşian, care mi-a atras atenţia că trebuie să am grijă ca tata să se ferească cât mai bine. L-am întrebat direct, ştiind ce hram poartă, de ce este el aşa de interesat. „Fiindcă eu sunt un revoluţionar şi nicidecum o lichea (սրիկայ)", i-a fost răspunsul. Tacvor se disocia de tovarăşul său, Baboian. De altfel, nici „teoreticianul" grupului lor, Timosian, nu a meritat titlul de lichea. În schimb se ataşaseră alţii, primul fiind, fără doar şi poate – pentru că a fost văzut într-un du-te-vino la locul unde erau reţinuţi cei ridicaţi –, Edigarian. Ulterior, mult mai târziu, am aflat de „consiliul" condus de Baboian-Diraţian, în care fostul meu director avea drept de veto, căci atunci când s-a discutat ridicarea lui Vahe Bahadurian, el a spus un „nu" categoric, bătând cu pumnul în masă la biroul lor conspirativ din Pasajul Oituz 13, la firma Gebelian-Nişanian. (Despre acest veto mi-a vorbit recent Zabel Hamamgian, sora lui Vahe Bahadurian, care locuieşte în prezent la Dallas.) Nu ştiu dacă Nişanian, coproprietarul firmei, a luat parte la conferinţele care urmau să decidă soarta multora, dar vocea lui Gebelian s-a auzit acolo, fără îndoială.

Pe Gebelian l-am întâlnit, după mulţi ani, în Statele Unite. În numele cauzei comune, se decisese ca la 24 aprilie 1970 toţi

armenii, indiferent de convingeri, să demonstreze la Los Angeles, pentru a înfiera masacrele din 1915. Întâmplarea a făcut ca în coloană cu mine să mărşăluiască Gebelian, de acum om în vârstă, care trăia din *welfare*-ul oferit de Statul California. Vorbea cu dezgust despre crimele turceşti. Am fost de acord cu el, însă i-am pus aşa, dintr-odată, întrebarea dacă, atunci când decideau soarta altor armeni, el nu s-a gândit că participă la o crimă. S-a dezvinovăţit, spunând că „atunci se gândea aşa" – adică făcea bine. „Nu e posibil ca şi turcii în 1915 să se fi gândit că fac o faptă bună?" – l-am întrebat şi am plecat cu scârbă de lângă acest ռամկավար (liberal – n.ed.). Venind acasă, eram decis să cer serviciului social să taie din pensia lui un cent, acea infimă parte care îi revenea din impozitele plătite de mine, iar oficiului de imigrare să controleze dacă acest „refugiat politic" a declarat în autobiografia sa ce rol jucase în hotărârea destinelor noastre în 1944-1945, ceea ce, fără îndoială, l-ar fi dus în afara graniţelor Statelor Unite, dar soţia mea m-a rugat să nu cobor la nivelul adunăturii de sub conducerea lui Baboian şi Diraţian.

La doi ani după ce primul grup luase drumul Gulagului, a fost ridicat şi Hovhannes Devegian, din casa unui locuitor din Băneasa. Cum de l-a dibuit Securitatea, a rămas şi până astăzi un mister. Ascunzătoarea sa o mai ştiau, în afară de soţie, doar doi camarazi de-ai noştri şi un prieten de-al lor. La început, după eliberarea sa, Devegian l-a acuzat pe unul dintre ei, pomenindu-l cu iniţialele M.M., iniţiale care se potriveau la doi oameni din cei trei. Unul dintre aceştia se întreba dacă era nevoie în cazul lui Devegian de un Sherlock Holmes, când soţia lui îi ducea zilnic cu sufertaşul mâncare proaspătă, pregătită în strada Vaselor 8. El mai făcuse imprudenţa să vină la Bucureşti ca să asiste la logodna fiicei sale.

Cu tata, povestea a fost complet diferită. Închiriase o cameră în casa unor unguri, care-l ştiau de „domnul Ardeleanu". Era complet izolat. Lucra cu ziua la un atelier de croitorie. Cunoscuse un negustor de covoare, Pasodian, şi un tânăr refugiat din

Rusia, Sahakian, care îl ştiau drept „omul cu ochilari". Auzind, într-o bună zi, de la cel dintâi, care bănuia că „omul cu ochilari" nu este altul decât Dro, că a aflat din ziare că la Bucureşti a fost arestat unul pe nume Levon Harutiunian, nici una, nici două, s-a repezit acasă, unde fratele meu, îngrozit, l-a dus în casa lui Miky László, deputat în Marea Adunare Naţională, ca a doua zi să-l trimită înapoi, convingându-l că nu-mi uşura cu nimic situaţia dacă se preda. Într-o zi, însă, se întâlneşte cu Levon Tocatlian, care fusese în aceeaşi organizaţie cu el. În fine, printre atâţia străini, un apropiat, pe care îl invită acasă, să mai stea de vorbă. După două-trei ore, vin patru-cinci soldaţi, împreună cu acest bun prieten, care le arată cu degetul victima, şi îl duc pe tata la Securitate, apoi la Jilava, ca până la urmă să fie predat ruşilor. În octombrie 1955, în lagărul de transfer de la Potma, Devegian a aflat multe amănunte şi, într-o carte tipărită la Buenos Aires, povesteşte în ce hal de distrugere fizică l-a găsit pe acest om.

Înainte, însă, de a afla toate acestea de la Devegian, mi-au povestit alţii despre el. Mi-au spus că dr. Darvis, un medic ungur, avusese grijă de el. Am vrut să am fişa lui medicală. Doctorul mi-a arătat calea legală. M-am dus la ora 12 la Clinică şi am intrat la toaletă. După ce tot personalul, inclusiv doctorul, a plecat la masă, am scotocit în arhiva medicală, am luat caietul care mă interesa şi am intrat iar în toaletă, ca după revenirea personalului să-mi văd de treabă. După ce am plecat din Bucureşti, am aflat de sinuciderea lui Levon Tocatlian. Nu mi-a părut deloc rău pentru el. Mi-a părut însă foarte rău la Beirut de un tânăr care, aflând istoria vieţii mele, m-a încurajat şi a fost foarte atent cu mine, iar eu n-am fost în stare să-i răspund cu aceleaşi sentimente. Numele lui era Levon Tocatlian – mai târziu am aflat că se mutase la Paris şi se ataşase de prietenul meu siberian Garo Mehian.

Astfel primul grup a fost în întregime, dar nu complet, la dispoziţia „justiţiei drepte" a lui Baboian, la Lubianka.

La scurtă vreme după arestarea mea, am avut şi eu prilejul să aflu cine mă aranjase. La Moscova, am fost cercetaţi în închisorile Lefortovo şi Lubianka, individual, de către procuror. Conform articolului 206 din Codul de procedură penală, ni s-a acordat timp suficient pentru cercetarea dosarului. Am fost întrebat direct dacă am cunoscut un anume profesor Mazmanian. La răspunsul meu că i-am cârpit odată două palme, procurorul a replicat: „Destul de scump plătite." Altora cu care m-am întâlnit după eliberare, li s-au pomenit nume ca Zeron Furungian, Dikran Ghemighian, Aghasi Jamgocian sau Haig Bardizbanian.

Mă apropii de momentul arestării mele, care s-a petrecut în 24 aprilie 1945, când am fost ridicat de la locuinţa din strada Zmeului 9, pentru unsprezece ani, revenind la 16 aprilie 1956. (Am primit ulterior şi un certificat de la Ambasada URSS din Bucureşti, cum că în acest răstimp, aflându-mă în ţara lor, am fost întrebuinţat la diferite munci, iar în ultima vreme am fost economist-şef la o exploatare forestieră.) În preajma arestării, situaţia din România se înrăutăţea zi de zi. Leul îşi pierduse din valoare. Ruşii schimbau ruble, luând pe o rublă o sută de lei. Negustorii care depuneau la bancă hârtii ruseşti primeau, în schimb, bani româneşti a căror valoare se deprecia pe zi ce trecea. Au apărut hârtiile de cinci mii, cu o margine tăiată ondulat. În tot timpul războiului, în România nu se ştiuse de cartele, pentru ca după armistiţiu să apară raţionalizarea. Bucureştiul devenise de nerecunoscut. Nu puteai umbla prin oraş fără să fii acostat cu *davai ceas*. Ziarele erau pline cu anunţuri de decese, victime ale „răufăcătorilor necunoscuţi" pe care-i ştia toată lumea. Până la urmă, cenzura a interzis publicarea acestor anunţuri. La Opera Română vedeai doamne din elita sovietică în cămăşi de noapte, iar ofiţerii sovietici, cu cornete de seminţe în mână, scuipau cojile în coafura doamnelor din faţa lor. Cine putea să sufle o vorbă? Rusul punea imediat mâna pe revolver.

O cameră din casa noastră de pe strada Zmeului, în loc să fie luată de un rus necunoscut, a fost cedată maiorului Andranik Djagarian, chirurg, şi ajutorului său, un căpitan rus. I-am invitat pe cei doi ofiţeri la Operă, unde luasem o lojă, ca, după spectacol, să-i duc la restaurantul „Mon Jardin". Aici, chirurgul armean s-a întrebat cu voce tare: „E vis sau realitate?" A povestit că la ei, în sufragerii, lingurile erau legate de mese cu lanţuri, pe când aici toate serviciile erau de argint. Drumul de acasă la operă, de acolo la restaurant şi apoi acasă l-am făcut cu taxiul, prietenul lui Andranik declarând la urmă că nu este prea rău să fii şi „burjui".

Peste tot domnea nesiguranţa. Dispăreau oamenii ca şi cum i-ar fi înghiţit pământul. Într-o dimineaţă, m-am dus la generalul Rădescu. Locuia în cartierul Dudeşti, cam pe unde era pe vremuri Crucea de Piatră. Era în uniforma cu revere roşii, istovit de nesomn. Se mai afla la el şi Asra Bercovici, redactor la ziarul *Indépendance roumaine*, când a intrat aghiotantul, un căpitan de cavalerie, spunând că o femeie roagă insistent să fie primită de Domnul General. După nu mai mult de un minut, femeia a intrat val-vârtej şi s-a aruncat la picioarele primului-ministru, lamentându-se că ruşii i-au ridicat soţul. „Salvaţi-l, Domnule General" – îl implora ea. „Ce pot să fac, când mă aştept să mă ridice şi pe mine?" – a răspuns Generalul. Din ziua aceea, nu l-am mai văzut pe fostul colonel, adjutant al Regelui Ferdinand, ulterior ataşat militar la Londra, apoi internat în lagăr la Târgu-Jiu la cererea Ambasadei Germaniei, omul fin cu o soartă aspră, primul-ministru care va fi nevoit să fugă din ţara sa, riscându-şi chiar viaţa.

Evitam mediul armenilor. Nu mergeam nici la biserică, pentru a nu le aminti de existenţa mea. Singurul ziar care apărea în limba armeană – ca de altfel toate ziarele – proslăvea viaţa din ţara vecină.

Pe stradă, din două în două zile, erau procesiuni cu „icoana" Anei Pauker şi a lui Vasile Luca. În paranteză fie spus, fiul acestuia din urmă, Anton Luca, „refugiat politic", îmi povestea

că a avut o copilărie foarte fericită; el avea banane, când alți copii adunau iarba de pe străzi. Peste tot era o atmosferă apăsătoare. Oamenii căutau să pară ceea ce nu erau. Auzeam că, la unele adunări, tineri oratori, chiar și armeni, proslăveau pe „tătucul" Stalin. Treaba lor. Nu mult după căderea guvernului Rădescu, am aflat din ziare că au fost internați la Caracal Avakov, Adamov, Dastakian și Mamikonian. La scurtă vreme s-a auzit că au fost ridicați din casele lor frații Sarkis și Zaven Saruni – știri care erau de rău augur, așa încât atmosfera era destul de apăsătoare pentru mine, chiar dacă nu voiam să mă exteriorez. Îmi „curățasem" toată biblioteca, arzând în sobă, în loc de lemne, toată literatura care putea să devină compromițătoare pentru mine „la o adică". Curățasem sertarele bine de tot, pregătindu-le pentru ochii intoleranți ai inchizitorilor „tătucului". La un moment dat, în asemenea situații, ajungi la saturație, dorești din tot sufletul să se sfârșească odată...

Mult nu a durat. Era în săptămâna Paștelui. După datini, se făceau pregătiri pentru sărbători. Fiica noastră dormea. Diruhi și cu mine întocmeam o listă cu ce aveam nevoie pentru a doua zi. Ora era târzie. Deodată, soneria de la poartă a început să sune fără încetare. Cei de jos au deschis poarta, și o droaie de ruși, însoțiți de un comisar de poliție și de un soldat român, au năvălit în mica noastră cămăruță, anunțându-mă că sunt arestat și că locuința va fi percheziționată. Au început cu etajera cu cărți, cerându-i-se soldatului să citească titlurile și autorii. Ceea ce nu prezenta interes se arunca la podea. Au cerut o valiză în care urmau să adune ceea ce putea fi considerat suspect. Soldatul român îi tot cerea soției mele iertare „pentru ticăloșia" lui – mai ales atunci când i-au trecut prin mână fotografii de-ale mele în uniforma pe care o purta și el. Percheziția a durat câteva ceasuri. Li s-au părut suspecte aparatul de radio, care putea să aibă capacitatea de transmițător, mașina de scris Olivetti, care putea fi utilizată pentru tipărirea de manifeste, aparatul de fotografiat, cel de filmat de 8 mm, toate bijuteriile soției și numerarul pe

care l-au găsit, căci pe vremea aceea banii se păstrau în casă. „Oaspeții" au făcut proces-verbal, în două exemplare, unul pentru ei și altul pentru a fi lăsat soției, după care am coborât cu toții în curte. La un moment dat, unul dintre ruși s-a dus înapoi în cămăruță, dar a revenit după puțin timp. Mi-au trebuit unsprezece ani ca să aflu de ce s-a întors rusul în camera de unde m-a ridicat. Luase de pe masă copia procesului-verbal cu obiectele confiscate.

Pe o stradă laterală, aproape de casă, așteptau două camioane. Cu unul au plecat obiectele sechestrate, cu celălalt, eu. M-au dus în clădirea fostei ambasade a Egiptului, unde un colonel în uniforma aviației sovietice m-a luat în primire, după ce l-a trimis acasă pe Vasken Babikian, care fusese ridicat odată cu tatăl său, pentru orice eventualitate. Nu știu de ce m-am bucurat când colonelul mi-a spus, în armenește, că se numește Alahverdian și că mă sfătuiește să fiu deschis și sincer cu cei care mă vor cerceta.

Acestea fiind zise, a ordonat să mi se ia cravata și șireturile de la pantofi. Am fost dus în camera „A". Despărțiturile care formau „camere" erau făcute din scânduri în subsolul clădirii, unde m-au întâmpinat deodată un semiîntuneric și un miros neplăcut. În încăperea în care am fost împins am zărit în colț o umbră care m-a recunoscut și s-a repezit la mine. Era Sarkis Saruni, fericit că s-a sfârșit singurătatea în care trăise timp de două săptămâni, fără să se spele și mai ales fără țigări, care erau din belșug în buzunarele mele. Nu trecuseră nici câteva minute, când a fost împins, în aceeași manieră, Jirair Karakașian; au urmat Vagharșag și Ervant Hovnanian, apoi Aram Papazian, Sămpad Madengian și o altă persoană pe care o vedeam pentru prima oară. Se numea Libarid Lorenian și spunea că este ziarist și cetățean italian. A doua zi, familia noastră s-a mărit cu cinci cetățeni sovietici care căutaseră să se piardă în România, dar fuseseră dibuiți și aduși printre noi pentru a fi repatriați. Printre aceștia, un avocat din Rostov, pe nume Porkoșian, și un tânăr

subțire, Vagharşag Hopikian, care, dacă nu mă înşel, predase limba rusă la şcoala armeană. Când am intrat prima oară în chilia lui Saruni, m-a întrebat dacă ştiu că suntem în 24 aprilie, zi de tristă memorie. Ştiam că într-o altă „celulă" se aflau fostul profesor de la şcoala armeană Hovhannes Babikian şi Zaven Saruni care, vorbind în 1937, cu ocazia pogromurilor, în prezența lui Diraţian, spusese, mişcând degetul arătător, că va veni ziua când criminalii vor da socoteală, la care Diraţian îi răspunsese pe loc că va face să i se usuce degetul amenințător îndreptat împotriva autorităților din patrie.

În cameră se mai aflau dezertori de origine armeană din armata rusă. Unul dintre ei era poreclit „Ariol". Mai era şi un rus naturalizat cetățean român, cu o istorie destul de interesantă. Cu douăzeci de ani în urmă, fusese trimis în misiune peste Nistru înot şi, ca să nu fie bănuit, fusese împuşcat în fese. Omul se predase autorităţilor române, declarase adevărul şi dezvăluise numele omului de legătură. Primise cetățenia română, se căsătorise, avea copii. Acum, însă, deşi vorbea fluent româneşte, CEKA îl dibuise. N-a recunoscut nimic, până când ruşii i-au dat jos pantalonii, căpătând dovada de netăgăduit: rana.

A treia zi, Diruhi mi-a adus ceva de mâncare, două cămăşi şi o flanelă. Mi s-a cerut să înapoiez ambalajul, dispoziție ce mi-a fost de folos, întrucât am reuşit să strecor astfel un bilețel în care o rugam pe Diruhi să se ducă, împreună cu mama, la Diraţian. Ştiam că el are un cuvânt hotărâtor în privința soartei noastre. A refuzat categoric să îndeplinească rugămintea făcută. A găsit, în schimb, că Aram Papazian nu trebuia să împartă soarta noastră. Am aflat, după mulți ani, când eram deja în America, că familia lui dusese plocon o cutie de conserve umplută cu „cocoşei", ca certificat de inocență.

Se dormea pe ciment. Paltonul meu era salteaua, iar paltonul lui Jirair, plapuma care trebuia să ne țină de cald. Nu-i puteam convinge pe Hovnanieni să se culce pe podea ca „animalele". Seara, târziu, au fost introduşi în cercul nostru

câţiva armeni din anturajul intim al lui Dro: domnii Avakov, Adamov, Nikita Dastakian şi Ruben Mamikonian. Acesta din urmă vorbea fluent armeneşte, era un om foarte subţire, cu studii juridice la Universitatea din Petrograd. Nu mult după sosirea lor, am primit ordin să ne pregătim de plecare. În curte erau trei camionete, în care am fost înghesuiţi ca sardelele. Pe acoperişul fiecărei maşini se afla un soldat rus cu o mitralieră. Drumul coloanei era deschis de o camionetă pe care era instalată, de asemenea, o mitralieră. La fel şi pe camioneta care încheia coloana. Soldatul care ne însoţea era originar din Siberia. Aflase din ultimele ştiri că „Şumolini" fusese executat de partizani în Italia. Plecaţi pe întuneric din Bucureşti, se făcuse bine ziuă când am trecut prin Ploieşti, îndreptându-ne spre Buzău.

Seara târziu am ajuns la Focşani. Am intrat în curtea Prefecturii, unde nu erau condiţii pentru a rămâne peste noapte. Tot ce aveau acolo erau două încăperi, ocupate de un hoţ şi o colegă de meserie. Din ordinul ruşilor, aceştia au fost eliberaţi, pentru ca apoi să ne înghesuie şi să ne împingă toată noaptea cu uşa, ca să stăm în picioare. Abia de s-a putut respira. Mare minune că Vagharşag Hovnanian, acuzat pentru faptul că organizase o casă de odihnă pentru prizonierii armeni, spre a arăta „superioritatea capitalismului", a ieşit viu din acest infern. Când a răsărit soarele, am ieşit la aer. Ni s-a adus o găleată cu apă, probabil ca să completeze trioul din cântecul rusesc: „soare, aer şi apă – alimente bolşevice". Cu toată supravegherea, unul dintre noi, dacă nu mă înşel Zaven Saruni, a reuşit, din mersul camionului, să arunce un bileţel, care a ajuns la cineva de la biserica armeană, iar de aici la Bucureşti, prin amabilitatea paracliserului bisericii armene din Focşani. Deci nu toţi paracliserii erau de teapa celui din Capitală, care în preziua arestării le arăta ruşilor casele noastre, ca să nu bâjbâie căutând pe întuneric numerele caselor.

După ce am fost bine „adăpaţi" cu apă din Milcov, am pornit din nou la drum, ca să ne oprim la Huşi. Eram pentru prima oară în acest oraş oarecum pustiu. În faţa unei prăvălii cu rafturi goale, ni s-a recomandat să ne cheltuim leii, căci mai departe nu ne mai erau de folos. Cei mai mulţi dintre noi fiind fumători, prăvălia, care nu avea decât tutun, a rămas complet goală, nereuşind să ne satisfacă pe toţi. Cu ţigările adunate într-o valiză, am pornit spre podul de peste Prut, graniţa dintre România şi Rusia. În partea românească, nicio oprelişte. Ruşii, în schimb, controlau la frontieră. Noi n-aveam paşapoarte, ci un „laissez passer", semnat probabil de „colonelul de aviaţie Alahverdian", care a fost acceptat, după o numărătoare pe capete. Pe înserate, eram la marginea unui sat-fantomă. Ne-au oprit în faţa unei case părăsite, unde s-a întins fân peste tot. Saltelele noastre... Casa nu avea ferestre, deci aveam şi aer curat, care ne-a făcut, după atâta chin, să dormim neîntorşi. Treziţi dis-de-dimineaţă şi încărcaţi în camioane, am pornit spre Chişinău. La marginea satului, însă, am primit ordin să coborâm din camioane şi să ne îndepărtăm, nu mai mult de zece metri, ca să ne facem nevoile, bineînţeles, cu ţevile mitralierelor îndreptate spre noi. Pe la prânz, am ajuns la Chişinău. Oraşul era pustiu, dar ici-colo fluturau steguleţe roşii. Era ziua de 1 Mai. Convoiul nostru a ajuns la porţile NKVD-ului, care s-au deschis larg ca să intrăm în curtea acestei instituţii populare. Ni s-a spus să nu ne mişcăm de la locurile noastre, chiar dacă ne amorţiseră picioarele, după atâta stat într-o poziţie incomodă. În fine, după un timp destul de lung, şirul nostru de maşini a pornit spre gară, unde ne aştepta un vagon-cuşcă special, cu gratii, în care am urcat, după ce am fost număraţi. Eram în total patruzeci care plecam să cunoaştem bine de tot ce înseamnă Rusia – R.S.F.S.R., despre care ruşii spuneau: la margine *rozî* (trandafiri), înăuntru *sleozî* (lacrimi), iar la mijloc *figa*.

Vagonul avea o construcţie specială. În stânga intrării era un compartiment rezervat paznicilor. Apoi o uşă cu gratii în

spaţiul culoarului, compartimentul deţinuţilor, o altă uşă cu gratii, în sfârşit, a doua încăpere rezervată paznicilor, care avea în fund o fereastră pe unde era supravegheată toaleta. Nu aveam voie să ne apropiem de ferestre, pentru ca oamenii de pe peron să creadă că vagoanele sunt goale şi circulă de colo până colo... ca să nu ruginească.

Spre dimineaţă, am ajuns în gara Odessa, unde am fost ataşaţi la un alt tren, care o lua spre nord, în direcţia Moscovei. Ziua stăteam cu toţii pe bănci. În fundul vagonului îşi făcuseră loc Hovhannes Babikian şi Sămpad Madengian, care cântau în surdină *şaragan*-uri, cântece de rugă, învăţate la seminarul din Armaş. Într-un alt colţ, era juristul Porkoşian, înconjurat de Jirair şi Hopikian, cărora le explica la ce-ar putea să se aştepte. Ceva mai încolo, fraţii Hovnanian, iar lângă ei – foştii asociaţi de afaceri ai lui Dro. Dezertorii sovietici, ştiind ce-i aşteaptă, parcă nici nu se sinchiseau, dansau pe culoar şi urlau *taş-tusi*, fără să ne explice ce ar însemna aceste vociferări ale lor. Eu eram foarte senin. Îmi ţinea companie Zaven Saruni. Am propus ca ţigările cumpărate la Huşi, cu contribuţie generală, să le împărţim între noi – cine ştie, odată ajunşi la destinaţie, s-ar putea să fim separaţi unul de altul. Sarkis Saruni m-a contrazis, zicând că vom fi ţinuţi toţi în aceeaşi cameră, pentru că eram cu toţii acuzaţi de acelaşi delict. Am rugat pe fiecare ca, în cazul în care vom fi separaţi şi interogaţi, să spună despre mine că eram un tip uşuratic, un golan care numai de politică nu era bun.

Hrana noastră, constând zilnic dintr-o bucată de pâine şi câţiva peştişori sărăţi – hamsii –, care ne provocau o sete de nepotolit cu puţina apă care ni se dădea, era împărţită de un „staroste", un dezertor din armata sovietică. Odată, după o masă „copioasă", acesta ne-a ameninţat că va face o percheziţie, întrucât primise plângeri de furt. Nimeni din grupul nostru nu s-a împotrivit, pentru că nimeni nu s-ar fi înjosit să fure. Am prezentat fiecare tot ce aveam. A doua zi de dimineaţă,

fraţii Hovnanian au constatat că valizele lor erau goale. Erau singurele valize care, la percheziţie, prezentaseră un conţinut mai valoros...

Pe 5 mai dimineaţa, vagonul nostru s-a oprit, ceva mai departe de văzul lumii, în gara „Kiev" din Moscova. După un timp, au apărut „ciorile negre" – dubele pentru transportul deţinuţilor care ne-au dus la Lubianka. Acolo am fost băgaţi în boxe separate, risipindu-ni-se orice speranţă a revederii.

Ne-au dezbrăcat, ne-au percheziţionat până şi în anus, după ce ne-au pus să facem douăzeci de genuflexiuni, ne-au tuns şi ne-au dat cămăşi şi izmene de închisoare. Un medic ne-a examinat şi apoi ni s-au luat amprentele digitale. Am fost fotografiaţi din faţă şi din profil, iar în final ni s-a dat un număr. Numărul viitorului nostru dosar. Am primit o bucată de pâine şi o supă, de care, impresionat de procedurile prin care trecusem, am refuzat să mă ating. Nu după multă vreme mi-au adus hainele, fără nasturi, şi o chitanţă în care se specifica faptul că au primit în păstrare bani străini în valoare de o mie şi un inel de „metal galben". Am spus că ţigările mele sunt la Sarkis Saruni şi mi s-a răspuns că acea persoană nu există. După un timp, am fost transportat, tot cu duba, la închisoarea Lefortovo. Am primit o saltea, o cuvertură, o farfurie de plastic, o cană şi o lingură de lemn care aducea cu polonicul de acasă. M-au împins în celula 28. Aici mai erau două persoane, cu care m-am înţeles foarte uşor, întrucât vorbeau franceza fluent. Unul era pictor, celălalt – colaborator al Academiei Sovietice. M-au întrebat de unde sunt şi în baza cărui articol am fost acuzat. Le-am spus că sunt din Bucureşti şi că nu ştiu nimic altceva. S-a dat semnalul de stingere, aşa încât n-am putut să mai schimbăm o vorbă. Nu după mult timp, s-a deschis uşa şi mi s-a ordonat să scot mâinile de sub cuvertură. După regulament, trebuia să ţinem braţele deasupra cuverturii. Toată noaptea lumina a rămas aprinsă. Din când în când, ochiul de pe uşă se deschidea, pentru ca paznicul să ştie ce se petrece în cameră.

Dimineaţa la şase s-a dat deşteptarea. Prin ferestruică am primit un fel de mătură, ca să ştergem podeaua. După aceea ne-au adus mâncarea pentru toată ziua: trei bucăţi de pâine, trei bucăţele de zahăr şi apă fierbinte, colorată cu o vopsea roşcată, probabil ca dezinfectant. Colegii de cameră erau foarte curioşi să afle ce se petrece în lume şi m-au asaltat cu întrebări: Oare până unde li se va permite ruşilor să se întindă în Europa? Cum se comportă armata lor? Puteam eu, oare, să ştiu toate acestea? Pe unul dintre ei îl chema Nikitin. Era acuzat de trădare şi defetism, fiindcă atunci când nemţii ajunseseră la porţile oraşului, el spusese, într-o discuţie cu un prieten intim, că ar fi mai prudent ca Moscova să fie declarată oraş deschis, pentru a nu se repeta tragedia din 1812. Celălalt, Vasili Dimitrievici Zubkov, era pictor de profesie şi lucra mai mult pentru Ministerul Industriei Uşoare. Era acuzat de spionaj. Cunoscuse un rus, funcţionar la Ambasada Americană, care îi dăduse câteva creioane Faber, incomparabil mai bune decât cele ruseşti. Omul era cunoscut sub numele de Evans. Într-o bună zi, un agent NKVD îi oferă un post cu multe avantaje la Tallinn. Evans se prezintă a doua zi la serviciu, cu demisia în mână, apoi aleargă la gară, să nu scape posibilitatea de aur. În compartiment întâlneşte un cetăţean binevoitor, cu vodcă şi salam în servietă. Se împrietenesc. La sosirea în gara Tallinn, prietenul amabil se oferă să-l ducă cu maşina unde trebuie să meargă. În maşină, bunul prieten scoate revolverul, legitimaţia de agent NKVD şi ordinul de arest, şi-l conduce la sucursala din Tallinn a instituţiei lor. De aici, Evans, de data aceasta deţinut, este trimis înapoi la Moscova, unde povesteşte cu multe detalii ce a făcut şi ce nu a făcut, fără să uite de creioanele date lui Zubkov, mărind cu încă unul numărul celor găzduiţi la Lefortovo.

Ambii colegi de cameră erau foarte binevoitori. M-au avertizat şi m-au pregătit pentru toate jocurile, devenite de altfel standard, ale instructorilor de la CEKA. A doua zi, pe 7 mai, am fost chemat la cercetări. Erau trei inşi, în spatele unui reflector

puternic. Voiau să mă cunoască. S-au recomandat: şeful secţiei SMERŞ, locotenent-colonel Hiţenko, maiorul Filipov şi încă unul, al cărui nume nu l-am reţinut. Au început să-mi toarne un potop de întrebări, fără să-mi dea răgaz să termin răspunsul la vreo întrebare. Când m-am înapoiat în celulă şi am povestit cele întâmplate, unul dintre colegii de cameră mi-a spus că, dacă ancheta mea va fi condusă de şeful grupului, nu este semn bun pentru mine. Aşteptam să văd ce va mai fi. În ziua următoare, tocmai se stinsese lumina şi intrasem sub cuvertură, când s-a deschis ferestruica pe unde ni se dădea supa, ca să fie chemat Arutiunian (ruşii n-au litera *H*) la instructor. Era maiorul Filipov, care m-a primit cu multă prietenie. A început un discurs demagogic despre trecutul glorios al Armeniei, fără a uita de David din Sasun şi David Beg, căutând să vadă entuziasmul naţionalistului daşnak în expresia mea. Am păstrat o atitudine calmă şi indiferentă, ca să-i dovedesc că aruncase undiţa într-un loc greşit. Mi-a cerut să pronunţ numele meu exact. S-a tocmit să fiu numit Garutiunian. Până la urmă, ne-am înţeles. Voi rămâne veşnic în arhivele Ministerului Securităţii Publice ca *Harutiunian*. Ţinusem cu orice preţ să nu am aceeaşi iniţială cu Artin Abelian. Mi-a cerut să povestesc totul despre mine, să-i prezint o autobiografie completă. Nu ştiu dacă cele spuse de mine îl interesau, căci el citea gazeta şi de câteva ori m-a întrerupt să mă întrebe sensul unor cuvinte străine. La uh moment dat, mi-a cerut să-i descriu Veneţia, dar, văzând că dormitează, am încetat mai vorbesc de San Marco şi Palatul Dogilor. S-a trezit şi mi-a cerut să-mi continui povestea. M-a întrebat dacă italiencele erau frumoase sau nu. Auzise că în Veneţia nu se mai construise nimic de multă vreme. Mi-a spus că la ei se va ridica un palat care va întrece Turnul Eiffel şi tot ce este mai înalt în lume. În fine, s-a uitat la ceas şi a chemat un paznic să mă ducă în celula 28.

Mă pregăteam să intru în pat, când s-a anunţat deşteptarea. În timpul zilei, nu aveam dreptul să închid pleoapele.

Mă usturau ochii. Săracul Zubkov regreta că nu are vopsele, căci ar fi desenat ochi pe pleoapele mele închise, ca să-i derutez pe cerberii NKVD-ului. Toată ziua mi-am căutat o ocupaţie ca să uit de tortura lipsei somnului. Am început să citesc regulamentul intern, care preciza ce este permis şi ce este interzis deţinutului, care nu avea niciun drept, nici chiar pe acela de a fi considerat om. Regulamentul era agăţat pe perete cu un băţ de chibrit. Nimic metalic în cameră. Lefortovo era o închisoare construită de împărăteasa Ecaterina, care declarase că preferă ca o mie de vinovaţi să nu fie pedepsiţi decât să fie trimis aici un singur nevinovat. Pereţii erau extrem de groşi, ceea ce se vedea după bolta în care era aşezată uşa sau după nişa în fundul căreia se aflau gratiile ferestrei, acoperită cu un cozoroc metalic, care îţi permitea să vezi cerul plumburiu al Moscovei. Încăperea era zugrăvită într-o culoare verde care se apropia mai mult de negru. Lângă intrare, într-un colţ, erau chiuveta şi WC-ul, care nu avea sistem de tras apa, ci trebuia să arunci apă de la robinet.

Închisoarea, cu cele trei etaje ale sale, era o construcţie în formă de X. În încrucişarea de la parter era un post de unde se dirija circulaţia paznicilor care îi însoţeau pe deţinuţi. Tot din acest punct central erau ţinute sub observaţie uşile celulelor din întreaga închisoare. La etajul întâi se afla o plasă metalică făcută să împiedice pe oricine ar fi preferat un sfârşit groaznic groazei fără de sfârşit să-şi zdrobească trupul de cimentul parterului. Bineînţeles că nu din prea multă umanitate încerca NKVD-ul să preîntâmpine orice încercare de sinucidere. Deţinutul aflat la dispoziţia lor putea, prin mărturisiri, să fie foarte folositor, aducând un număr mare de locatari în închisori. De aici şi ordinul de a dormi cu mâinile peste cuvertură, ca nu cumva să-i vină cuiva ideea să-şi taie venele.

Seara, când speram că voi putea închide ochii, măcar pentru câteva minute, am fost chemat la interogatoriu. Trebuia să merg cu mâinile la spate, iar paznicii aveau grijă să evite întâlnirile

între deţinuţi. Am fost predat lui Filipov, care a semnat de primire. A scos apoi din sertar o bucată de hârtie cu ştampilă. Era ordinul de arestare şi percheziţie domiciliară autorizat de procurorul oraşului Moscova la 7 mai 1945, prin care eram acuzat de crima de a fi făcut parte dintr-o organizaţie contrarevoluţionară, fiind, prin urmare, pasibil, potrivit articolului 58, punctul 4, codul penal RSFSR, de o pedeapsă de 10 ani într-un lagăr de corecţie. Am sărit ca muşcat de şarpe, întrebându-l ce drept are procurorul lui să elibereze ordin de arestare pentru un locuitor dintr-un oraş aflat la peste două mii de kilometri depărtare. Şi cum se face că, pentru o percheziţie care a avut loc la 24 aprilie, mi se prezintă autorizaţia datată 7 mai? Răspunsul maiorului sovietic a fost: „Noi am învins şi f... după voia noastră şi dacă mai faci multă gură dovedim că ai fost găsit la 7 mai în Moscova venit ilegal în scop de spionaj şi putem să te acuzăm cu punctul 6. Noi putem să facem orice!" Şi-a comandat nişte pârjoale, a mâncat cu multă poftă. A fost curios să afle cum am călătorit de la Bucureşti până la Moscova şi cu cine eram în vagon, de când îi cunosc pe fiecare în parte şi ce ştiu despre ei. Nu ştiam mai nimic. Bucureştiul e mare şi n-aveam cum să-i ştiu pe toţi locuitorii lui. Ştiam că dl Babikian era profesor de limba armeană şi atâta tot. Nu am fost intimi, în primul rând din cauza diferenţei de vârstă dintre mine şi cei cu care am călătorit. Oricum, pe mine mă interesau mai mult fetele. Aflase că în România există restaurante luxoase. A vrut să ştie ce fel de mâncăruri se servesc acolo. În fine, cu una, cu alta, m-a ţinut toată noaptea la el. În ziua următoare, m-a ţinut mai puţin. Dus în celulă, am primit ordin să intru în pat, ca după două minute să mi se spună să mă pregătesc pentru baie. Înapoi de la baie, repede în pat. Când mă bucuram că, în sfârşit, voi putea dormi – deşteptarea!

Le povesteam zilnic colegilor de cameră cum se comporta Filipov. Fiind mai iniţiaţi, îmi spuneau cum se va comporta şi ce va întreba la interogatoriul viitor. „E jocul pisicii cu şoarecele,

deocamdată el caută să te obosească prin nesomn. Te va întreba ce spioni cunoşti la Bucureşti, se va arăta furios şi va face spume la gură." Când s-a produs scena pentru care eram deja pregătit, l-am rugat pe maior să nu se enerveze aşa de rău, pentru că îi poate dăuna sănătăţii. I-am explicat că îi cunosc după uniformă pe poştaşi sau pe poliţişti, dar uite că nu există uniformă pentru spioni!

La următorul interogatoriu a venit înjurându-mă la fiecare vorbă. I-am spus că nu voi răspunde la nicio întrebare dacă va folosi acest limbaj şi voi declara greva foamei, cerând să fiu scutit de prezenţa unui om atât de vulgar şi mitocan. M-a ameninţat cu carcera, dar până la urmă a lăsat-o mai moale, ţinându-mă totuşi la el până spre dimineaţă. Simţeam că sunt la capătul puterilor.

Mi-am revenit totuşi puţin după câteva ore de somn. În seara următoare, la masa lui Filipov era un tinerel, ceva mai mic în grad, care mi-a vorbit foarte prietenos. A spus că nu îl miră faptul că m-a revoltat limbajul colegului său, căci eu nu am trăit în ţara asta, unde chiar tată şi fiu, când se întâlnesc, se salută cu o înjurătură cu pomenirea mamei, dar mi-a atras atenţia că trebuie să renunţ la încăpăţânata mea tăcere. Organele lor de contraspionaj mă consideră ca un borcan murdar, care trebuie spălat ca să fie bun de întrebuinţare. Nu ştiu prin ce coincidenţă a intrat în birou un tânăr armean, un colaborator de-al lor, căruia i-am fost arătat ca „aghiotantul lui Dro". Acesta mi-a oferit o ţigară americană şi mi-a recomandat să nu ascund absolut nimic, căci în felul acesta îmi prelungeam chinul. Cu aprobarea căpitanului, mi-a mai dat o ţigară, şi a plecat. Căpitanul mi-a explicat că individul nu făcea parte dintre ei, era doar un colaborator, ceea ce puteam deveni şi eu. A fost adusă valiza luată de la mine de acasă. În ea era un album al soţiei, cu amintiri din anii de liceu, completat cu reţete pentru dulceţuri şi prăjituri, luate de ruşi drept cifre codate pentru spionaj. O droaie de hârtii fără importanţă, aruncate una după

alta la coşul de gunoi. O coală mică de hârtie cu câteva cuvinte scrise cu creion gros albastru m-a făcut însă să mă îngrozesc. Era o recomandare a generalului Rădulescu către generalul Aldea privind scutirea de rechiziţie a camionului meu, pe motiv că aparţine soţiei, care era cetăţean francez. Am explicat că era un mesaj din partea soţiei, care îmi scria că se duce la o rudă şi va veni mai târziu acasă. „Rahat" – a spus rusul şi a aruncat şi această hârtie la gunoi. În rest, nu mai aveam de ce să mă tem. Totul era curat. Au cercetat cu mare atenţie certificatul meu de naştere şi de botez, din care reieşea că eram fiu al unui supus al Imperiului Otoman. Au oprit certificatul şi au consemnat acest detaliu în protocolul zilei. Au anexat la dosar şi biletul de lăsare la vatră de la Regimentul 7 Artilerie antiaeriană, un permis de conducere auto şi alte documente de mai mică importanţă.

Căpitanul m-a întrebat ce anume, în afară de această valiză, s-a mai ridicat din casă la 24 aprilie, în momentul arestării mele. I-am înşirat, pe lângă bijuteriile soţiei şi banii ce erau în casă, toate jucăriile mele şi aparatul *Telefunken* de radiorecepţie. Se vede că şi el era plictisit, căci m-a concediat destul de devreme şi am putut şi eu să dorm câteva ore. Dar minunea n-a durat nici o zi, căci a doua seară, la ora obişnuită, am fost chemat iar. Era Filipov, care m-a pus să-i descriu ce anume a fost ridicat de acasă, cum era *Telefunken*-ul cu ochi magic, aparatul de fotografiat de 35 mm etc. Apoi a trecut la interogatoriu, spunând că ei dispun de date precise că am fost în „legiune" sub comandă germană, că m-am numărat printre intimii generalului Dro şi alte acuzaţii nefondate. M-am repezit spunându-i că nu pregătisem pentru ei ordinul de lăsare la vatră, care se afla în posesia lor, aşa încât acuzaţia e pur şi simplu absurdă, căci nu puteam fi în acelaşi timp în două locuri. „Nu ştiu cine este generalul Dro, cu care sunt acuzat că am fost prieten." „Minţi cu neruşinare" – a urlat Filipov şi a mai spus: „Dacă nu vei recunoaşte, o vom aduce pe Diruhi Arakelovna să confirme acuzaţia noastră." Deci mă ameninţa cu arestarea soţiei. A scos

din sertar un extras din declarațiile lui Nikita Dastakian, un intim al lui Dro, în care acesta spunea clar că mă știe de multă vreme, că am avut o situație financiară de neinvidiat până în 1939, când totul s-a schimbat radical. Știa că Dro ne cununase în ianuarie 1943, ne-a văzut pe amândoi la Dro acasă, căruia îi dusesem o vază Rosenthal de culoare verde. Deci convinseseră pe unul, deși nu dintre „ai noștri", să trăncănească. De aici deducția că „schimbarea miraculoasă" a situației mele materiale de după 1939 se datora începutului războiului în Europa, eu fiind, mai mult ca sigur, agentul unei puteri străine, la fel ca și Nikita Dastakian, care recunoscuse că a lucrat pentru englezi, în fapt aliații rușilor, motiv pentru care, având, cum s-ar zice, circumstanțe atenuante, a primit o pedeapsă de numai opt ani de pușcărie și a stat tot timpul la dispoziția locotenent-colonelului Hițenko, șeful secției.

Îmbunătățirea situației mele materiale am explicat-o, satisfăcător pentru ei, prin faptul că luasem reprezentanța fabricii L.C. Glad & Co din Copenhaga și aveam un comerț care îmi aducea venit. Nu am putut, însă, nega – mă amenințau cu aducerea ca martor a soției – că am fost la Dro acasă. N-au vrut să accepte sub niciun chip ideea că tata fusese din 1916 camaradul generalului și îl acceptasem ca naș pentru plăcerea părinților. N-au putut face legătura cu organizația Daşnak, chit că au trecut la metode „convingătoare" pentru a mă face să vorbesc. Declaram sus și tare că am lucrat la „Raffi" pentru că, având o educație armenească, am considerat de datoria mea să activez pe tărâm cultural în comunitate, și nimic mai mult.

Filipov nu m-a mai presat. Am fost, însă, după câteva zile, chemat la cercetări. Era un maior acolo, cu o mutră mongoloidă, care s-a recomandat Pivnenko și m-a întrebat de ce sunt așa de murdar. A chemat apoi un gardian, cerându-i să mă ducă la baie. După ce m-am dezbrăcat, am fost băgat într-o încăpere de un metru pe un metru, unde în tavan, la o înălțime de 4 metri, era un duș. După ce am fost închis în această încăpere, băieșul a dat

drumul la apă. O apă rece, rece de tot, care spăla toţi pereţii şi de care era imposibil să mă feresc. Am urlat cât am putut de tare şi am bătut în uşă, pentru ca băieşul, ale cărui cizme le auzeam pe podea, să se uite prin „ochi". După ce a înţeles ce vreau, s-a mai plimbat puţin, apoi a oprit potopul rece şi a dat drumul la o apă, dacă nu clocotită, în orice caz insuportabil de fierbinte. La ţipetele mele, iar a deschis „ochiul" să mă întrebe ce vreau. „E fierbinte" – i-am spus, la care am auzit replica: „Ba e rece, ba e caldă, nu e chip să-l mulţumeşti." A oprit apa, mi-a dat hainele, iar gardianul care mă aştepta m-a dus înapoi la maior care, zâmbind, mi-a spus o expresie rusească, cum ar fi, la noi la armeni, բաղնիքդ աւմշ (*fig.* să-ţi fie de bine – n.ed.), adăugând că neapărat trebuie să încep cu mărturisirile, fiindcă ei au şi alte modalităţi de constrângere. M-a întrebat dacă am ceva de spus. „Regret că sfânta Inchiziţie a fost în Evul Mediu, pentru că ar fi avut de învăţat de la voi" – i-am răspuns. S-a uitat ca un dobitoc la mine. De unde să ştie, nenorocitul de el, ce-i aia Inchiziţie? M-a pus să semnez un proces-verbal scurt, în care nu se pomenea de baie, şi m-a trimis înapoi în celulă. M-am băgat repede în pat. Nu pentru mult timp, însă, fiindcă am fost sculaţi toţi trei ca să mergem la baie. A doua zi, cei doi ruşi din cameră mi-au spus că NKVD-ul va încerca şi alte metode. Ce anume, nici ei nu ştiau. După câteva zile, am fost chemat iar. De această dată, era o femeie, căpitan Mansurova, arţăgoasă, care mi-a ţinut un discurs despre „inchiziţie" şi, cu picioarele crăcănate, şi-a ridicat fusta, spunând că ce am văzut nu voi mai vedea niciodată şi că Uniunea Sovietică mă va face să-mi fie dragă libertatea. Ulterior mi-am dat seama că avusese dreptate.

A doua zi, am fost chemat afară din celulă şi dus într-o încăpere, unde mi s-a pus în faţă o fiţuică de mărimea unei cărţi poştale, un toc cu o peniţă care zgâria hârtia şi o călimară cu două picături de cerneală, spunându-mi-se că am dreptul să primesc colete de la familie. Urma să cer ce îmi trebuia mai mult. Când am revenit în celulă şi le-am povestit lui Zubkov şi

lui Nikitin istoria, aceştia mi-au spus că totul e o înşelătorie şi că, probabil, instructorii vor să ştie părţile mele cele mai vulnerabile, pentru că în niciun caz ei nu vor interveni pentru un deţinut din străinătate, divulgându-i „ascunzişul". Trebuia să fiu cu ochii în patru.

În dimineaţa următoare, după ce primisem supa de prânz, s-a deschis ferestruica şi s-a strigat numele meu de familie. Am răspuns, conform regulamentului, cu numele de botez şi numele tatălui. Gardianul mi-a ordonat să fiu gata de plecare. Trebuia în acest caz să strâng salteaua de paie, cuvertura, strachina şi lingura, ca să mă mut în altă cameră. Nikitin mi-a spus în grabă să fiu atent la *nasedka*, deţinuţii spioni.

Nu am fost mutat în altă celulă, ci duba m-a dus la Lubianka, sediul central al NKVD-ului. Nu după mult timp, mă găseam într-o celulă din închisoarea internă, la etajul 3. Era o cameră ceva mai luminoasă, cu două paturi şi o masă la mijloc cu o tablă de şah. Noul meu coleg s-a recomandat. Se numea Dimitrie Agatov, fusese corespondent al agenţiei TASS şi în această calitate era invitat mai la toate ambasadele. Soţia lui legase prietenie, se pare mai intimă, cu secretarul Legaţiei Belgiei, iar el, la un pahar de vodcă în plus, trăncănise că ar fi acceptat cu plăcere mai degrabă situaţia de vânzător de ziare într-un colţ de stradă la New York, decât să fie corespondent TASS. Aşa că NKVD-ul îi înşfăcase pe amândoi. Pe ea nu o acuzaseră de prostituţie, ci de spionaj, partenerul fiind un străin, iar în cazul lui, acuzaţiei de spionaj, întrucât înlesnise apropierea soţiei de belgian, i se adăugase aceea de a fi denigrat instituţiile sovietice, declarând superioritatea poziţiei vânzătorului de ziare new-yorkez faţă de cea de redactor al agenţiei oficiale sovietice.

Pe câtă încredere îmi inspiraseră Nikitin şi Zubkov, pe atât Agatov avea ceva respingător. Poate pentru că vedeam în el turnătorul de care trebuia să mă feresc. După ce-mi povestise despre infidelitatea soţiei, aştepta ca la rândul meu să-mi deschid sufletul. I-am povestit cu lux de amănunte tot ce era în

procesele-verbale întocmite de Filipov. Preferam să joc şah cu el. Era un bun jucător. Spre deosebire de foştii mei colegi de cameră, Agatov nu primea niciun fel de ajutor din afară, fiindcă soţia, care ar fi putut să-i aducă ceva, era şi ea la Lubianka. Era fericit că el, nefiind fumător, nu suferea ca alţii din cauza lipsei de tutun. Dar, „minune": într-o zi, Agatov a fost chemat să primească *peredacea*, compusă dintr-o franzelă, ceva zahăr şi un pachet mare cu tutun şi hârtie de fumat. Pachetul era trimis, am aflat mai târziu, de Filipov, ca să-l ajute pe colegul meu să-mi intre în graţii. Până la urmă, cred că Agatov şi-a dat seama că-l bănuiesc, pentru că atunci când i s-a spus să-şi strângă boarfele, s-a uitat prelung la mine, mi-a urat succes şi a spus: „Să ştii că nu ţi-am făcut niciun rău." Eram sigur de asta, pentru că nu-i dădusem nicio şansă.

Am rămas luni în şir singur în celulă. Nu mă plictiseam. Lubianka avea o bibliotecă destul de bogată şi o dată pe săptămână o etajeră pe rotiţe aducea cărţi, câteva chiar în franceză, din care puteam să aleg două volume. Unele cărţi erau vechi de un secol, aşa că fuseseră date la legat, unde nu li se pusese titlul pe copertă. Din această cauză trebuia de multe ori să iei cartea în mână şi să o răsfoieşti ca să-i ghiceşti conţinutul. Bibliotecara venea întotdeauna însoţită de gardianul de serviciu şi era foarte grăbită, probabil presată de paznic să nu ţină uşa deschisă prea mult timp. În general, căutam cărţi mai voluminoase, ca să-mi ajungă pentru toată săptămâna.

Fără să vorbească cu deţinuţii, cei însărcinaţi cu paza lor îi cunoşteau foarte bine, căci deschideau ochiul de la celulă cel puţin o dată pe minut. Unul dintre ei observase că de mult nu mai puneam ţigara la marginea mesei, ceea ce însemna că ceream foc pentru ea, căci chibrituri sau brichete nu puteam avea. Omul ghicise, deci, că nu mai am ce fuma şi, într-o dimineaţă, deschizând uşa celulei, s-a apropiat de masă ca să deşerte tot tutunul din buzunare, spunându-mi să fac rost

de hârtie din cărţile pe care le citeam. Fără să dăunez conţinutului, puteam să iau câteva foi pentru fumat, unele volume tipărite în secolul trecut având la sfârşit chiar pagini albe. Un asemenea volum, în limba franceză, era o istorie, ceva mai romanţată, a Spaniei din timpurile napoleoniene. Dacă nu mă înşel, titlul era *Don Alonso*; scenele militare, suferinţele şi lucrăturile subterane făceau cartea actuală. Am luat foile de la sfârşit şi am înapoiat cartea, alegând în loc două volume de Balzac. Citeam de zor. Era cald şi, la un moment dat, parcă mi-a lipsit aerul şi am ameţit. Eram aşezat pe pat şi am simţit o sudoare rece, când deja paznicul deschisese uşa şi o infirmieră îmi lua pulsul şi-mi punea oxigen la nas. Mi s-a spus să stau culcat restul zilei, dar dacă voi mai avea ameţeli să fac semn cu mâna. După puţin timp au venit şi m-au dus la infirmerie. Nu avusesem scaun de aproape o săptămână. Hârtie de toaletă nu se întrebuinţa aici, căci intestinul gros ieşea aşa de mult afară, încât fundul îţi rămânea curat. Mi-au făcut o clismă şi pe seară m-au dus în celulă. Mă simţeam istovit şi slăbit, aşa că am fost vizitat şi noaptea de infirmieră, însoţită de paznicul care-mi dăduse tutunul.

A doua zi, nu mai aveam absolut nimic şi totul era uitat. A venit bibliotecara. Am luat în mână o carte voluminoasă: era acelaşi *Don Alonso* pe care îl citisem cu două săptămâni în urmă. Eram gata să restitui cartea, când am văzut ceva scris cu creionul gros albastru pe prima pagină. Cu riscul de a rămâne o săptămână fără literatură, am reţinut volumul şi, după plecarea bibliotecarei, l-am deschis. Era o însemnare proaspătă, în româneşte, care avea aproximativ înţelesul că şi acum 130 de ani omenirea trăise cam aceleaşi zvârcoliri istorice. Semnătura era indescifrabilă – nici nu putea fi altfel în Lubianka. Am avut intuiţia că cel care scrisese era Mareşalul Antonescu. Cine putea avea creioane în închisoare? Observasem de altfel o dată sau de două ori că, atunci când mi se aducea prânzul obişnuit, paznicii cărau o tavă acoperită cu un şervet, probabil cu un meniu

special. Am rupt imediat foaia, am împăturit-o de mai multe ori şi am băgat-o în pantof, între căptuşeala de piele şi pielea exterioară.

Zilele semănau una cu alta, nu vedeam pe nimeni, în afară de paznicul care mă conducea o dată pe zi la toaletă şi-mi deschidea uşa să-mi dea apa caldă de dimineaţă sau pâinea şi supa. Uitasem că există o omenire şi că făcusem şi eu parte din ea, când mi-am dat seama că Filipov nu mă uitase. Eram chemat la interogatoriu. Paznicul care venise să mă conducă a chemat ascensorul, m-a întors cu faţa la perete şi a coborât cabina până la subsol. Un tunel ducea din subsolul închisorii interne în cel al Ministerului. Aici, paznicul a chemat din nou liftul, de data asta cu oglinzi în fund. A deschis oglinzile-uşă, ca de garderobă, împingându-mă înăuntru, tot cu faţa la perete, şi am urcat până la un etaj la care nu ajungeau decât cei privilegiaţi ca mine să-l vadă pe Filipov. Dacă vreo persoană de altă categorie s-ar fi uitat în liftul care urca, ar f văzut doar un soldat şi atât.

Filipov era în spatele unui birou, încăpere mai luxoasă, dar afişa o mutră acră. Cum m-a văzut, mi-a spus că-i pare foarte rău, însă trebuie să-mi comunice lucruri neplăcute. Serviciul lor avea date de necontestat asupra activităţii mele din trecut. Ştiau că vorbesc mai multe limbi şi că nu am fugit la venirea ruşilor, ca să servesc spionajul englez sau american. A început să urle, ceea ce nu era decât repetarea scenelor din trecut. „Aţi răvăşit toată casa mea, aţi găsit ceva compromiţător?" – l-am întrebat. Nu găsiseră nimic şi de aceea eram şi mai suspect. La sfârşit mi-a oferit o ţigară şi mi-a spus că organele NKVD nu seamănă cu cele ale *Gestapo*-ului, căci aici ei au grijă de om, ca dovadă mă duseseră la infirmerie şi mă trataseră.

M-a întrebat dacă am cunoscut o persoană cu numele de Stoilov. Am aflat mai apoi că acest profesor, fost vecin cu mine, intervenise în favoarea mea, pe când bunul meu prieten Dumitru Corbea era convins că, dacă am fost ridicat de ruşi, fără doar şi poate trebuia să fi făcut ceva. Discuţia cu Filipov a

mers la omenie şi neomenie. I-am spus că este o vorbă armenească, precum că şarpele muşcă pe cel ce-l încălzeşte. Adică binele făcut a fost răsplătit cu rău. Omul scăpat din ghearele *Gestapo*-ului a fabricat liste întregi de „suspecţi". Filipov n-a întârziat cu replica: „Acest brav om s-a convins că aveaţi trecere la nemţi şi a procedat cât se poate de corect." Mi-a vorbit de un erou naţional de-al lor, Pavlik Morozov, care a ştiut să treacă peste sentimente şi să-şi denunţe părinţii organelor de stat. Spunea că trebuie să judec lucrurile cu o minte sănătoasă, mintea omului sovietic. M-a întrebat, într-o doară, unde mi-ar plăcea să trăiesc în lume. Când i-am spus că aş fi preferat, fără doar şi poate, Elveţia, a replicat că îmi place de ea pentru că e refugiul tuturor fasciştilor. I-am ţinut o prelegere politică explicând că Mussolini era fascist, iar Hitler naţional-socialist. M-a întrebat dacă ştiu ceva despre Stalin. A refuzat părerea mea că iubitul lor şef era un dictator. Îmi spunea că este „leader"-ul lor. S-a mirat că ştiu câte ceva despre el. Era foarte curios să ştie amănunte despre Parlament şi Senat, de alegeri, de guvern. Insista că în Apus au drept de vot numai cei bogaţi. Bineînţeles că nu lua note şi nu făcea proces-verbal. Îmi spunea că ţara lor se află în dificultate din cauza războiului. Când i-am spus că în 1937 nu era război, şi totuşi în Ucraina au pierit milioane de oameni de foame, m-a oprit să mai vorbesc şi mi-a atras atenţia că nu este bine să ştiu multe. Mi-a spus că-i făcea plăcere să discute cu Karakaşian, care vorbea destul de bine ruseşte. Am aflat la urmă că alţii, ca Babikian şi Surian, erau cercetaţi de o armeancă. Pentru a-şi arăta cunoştinţele „juridice", aceasta îl înjurase pe ultimul de mamă, ca să primească imediat replica... şi eu *sinsile*-ul tău. Căpităneasa alergase la Karakaşian, în biroul lui Filipov, ca să-l întrebe dacă ştie armeana clasică şi ce anume înseamnă cuvântul de mai sus. Aflând că *sinsile* este un cuvânt turcesc şi înseamnă *neam*, a recunoscut că Surian era mai bine pregătit decât dânsa. Înjura în orice caz cu un lexicon bogat. Mutra lui Filipov se

schimbase. S-a uitat la ceas şi a chemat paznicul să mă conducă înapoi. În prezenţa paznicului, a scos din sertar un pachet de ţigări ieftine şi mi-a dat să am de fumat. Am fost condus în garderoba ascensorului şi am coborât la tunel, întorcându-mă în închisoarea internă, locuinţa mea.

După numai câteva zile, am fost dus iar la interogatoriu. De data aceasta era un maior slăbuţ, care mi-a comunicat că justiţia sovietică, dacă te acuză, în acelaşi timp îţi ia şi apărarea. Aşa stând lucrurile, secţia SMERŞ-ului găsise de cuviinţă să-mi schimbe acuzaţia de la articolul 58 punctul 4, la articolul 7/35 după codul RSFSR, care definea elementele sociale periculoase. „Dar ce am făcut ca să mă calificaţi ca element periculos?" – am întrebat pe loc. „Dacă ai fi făcut, erai acuzat cu un articol din seria 58. Un element periculos nu a făcut nimic, dar poate să facă. Atunci ar fi prea târziu să se ia măsuri, după consumarea faptului. Pe baza acestui articol a fost expulzat Leon Troţki, căci cea mai mare pedeapsă, după lege, este expulzarea din Uniunea Sovietică." Era să sar de bucurie. Mă şi vedeam expulzat! Trebuia doar să se găsească o formă legală. Fără nicio împotrivire, am semnat procesul-verbal al zilei, spre satisfacţia maiorului, pe care după aceea nu l-am mai văzut. Cum nu l-am mai întâlnit nici pe Filipov şi nici pe căpităneasa care-mi arătase ce nu aveam să mai văd. Am început să cer de la bibliotecă şi cărţi în limba rusă, devenind astfel un autodidact şi, ce este mai important, un cititor pasionat de literatură rusă. Am început să-l savurez, mai greu, din cauza limbii, pe Dostoievski. Lucru curios, avea circulaţie absolut liberă la Lubianka, deşi era pus la index pe tot întinsul ţării! Erau ediţii de lux, probabil confiscate cu ocazia percheziţiilor. Zilele mi se păreau scurte şi parcă nu mai simţeam nici foamea, care era totuşi permanentă în sistemul închisorilor. Un detaliu cred că e suficient pentru a ilustra gradul de inaniţie în care eram ţinuţi: greutatea mea obişnuită era de 82 kg – la şcoală eram poreclit *otantaduk* –, ca să ajung

în puşcărie la 50 kg şi să fiu calificat de ruşi *tonki, zvonki, prozracini*, adică subţirel, sunător – se loveau oasele unele de altele – şi transparent.

Uitasem să număr zilele, dacă nu mă înşel uitasem şi de calendar. Ştiam numai când era marţi – ziua când venea biblioteca. Auzisem, la Lefortovo, de la Nikitin că la biblioteca Lubiankăi are un post permanent, deşi deţinută, Kaplan, cea care l-a rănit grav pe Lenin, dar care nu a fost condamnată la moarte, la cererea victimei, ca să vadă „înflorirea patriei proletariatului". Aşteptam cu înfrigurare ziua procesului, când tribunalul urma să-mi dea pedeapsa pentru faptul că eram element periculos, expulzându-mă, după modelul Troţki – dar ziua aceea întârzia să sosească. Venise toamna, când, dimineaţă, a apărut în celulă un paznic cu un frizer, care mi-a luat barba cu maşina de tuns. Imediat după aceea un alt paznic m-a condus la ascensor, ca să mă ducă la tunelul subteran prin care am ajuns la frumosul „lift cu dulap", din care am fost scos şi introdus într-un cabinet cu o masă grea de lemn. La capătul ei stătea un militar în uniformă neagră, cu galoane de general, care mi-a spus că sunt chemat ca, în baza articolului 206 din Codul de procedură penală, să revăd tot dosarul. Înainte de a mi-l pune la dispoziţie, m-a întrebat dacă am avut vreodată răfuieli personale cu conducătorii comunităţii armene din Bucureşti, de pildă cu camaradul Baboian. Ceva nu i-a plăcut în expresia feţei mele, fiindcă mi-a tăiat-o scurt, spunând să nu-mi fac visuri de răzbunare, deoarece nu voi avea această şansă. Un dubiu asupra posibilităţii de a fi eliberat prin expulzare mi-a tăiat parcă tot avântul. Mi-a întins dosarul, care purta, sub antetul Ministerului Siguranţei Statului, menţiunea *Hranit vecino* – a se păstra pentru totdeauna –, spunând că am tot timpul să cercetez, foaie cu foaie, procesele-verbale, să controlez dacă nu s-a adăugat ceva după ce semnasem. Foile erau numerotate şi cusute, şi ultima cusătură, acoperită cu sigilii de siguranţă.

Am recunoscut, semnând, că nu era nimic falsificat. Procurorul a autentificat semnătura mea şi a ataşat, după lege, această ultimă formalitate la dosar. După alte câteva minute, probabil ca răspuns la soneria lui, a apărut un paznic de la închisoarea internă, care m-a condus, prin tunelul subteran, înapoi în celula mea. Nu după multe zile, am fost băgat într-o „cioară neagră" care, gonind prin Moscova, fără să-mi dea ocazia să văd măcar un colţ al oraşului, m-a dus la celebra închisoare Butirka. Nu am avut date precise, dar se spunea pe vremea aceea că populaţia acestei celebre închisori atingea cifra de douăzeci de mii. După minuţioase cercetări, după identificare şi percheziţie, am fost băgat într-o boxă, o încăpere ceva mai spaţioasă decât obişnuitele cabine telefonice. Dormeam pe podea, încolăcit ca un câine. În schimb, mâncare – ce-i drept, proastă – mi se dădea din abundenţă.

În fine, după două zile, am fost dus într-o încăpere destul de mare, cu paturi metalice, cam câte cincisprezece în ambele părţi, iar la mijloc cu o masă lungă, cu bănci. În cameră erau în jur de treizeci de persoane, care mi-au produs la început o impresie de groază. Am avut senzaţia că mă aflu într-un cavou sau printre stafii. Timp de mai bine de şapte luni nu mă văzusem în oglindă şi nu întâlnisem un alt deţinut, ca să-mi dau seama cum poate arăta cineva care trăieşte mai multă vreme într-o pensiune CEKA. Au năvălit mai toţi să mă întrebe cine sunt, de unde sunt şi cu ce articol am fost acuzat. Când au aflat că sunt din Bucureşti, au sărit cu toţii să-mi spună că numai cu o jumătate de oră mai înainte fusese luat din cameră un mare avocat din România. M-am gândit imediat la Istrati Micescu, care fusese un timp ministru al justiţiei. Nu Micescu, ci Ghemigian era numele celui mutat. Era şi normal, am învăţat la urmă că nu trebuia să fie ţinuţi în acelaşi loc doi oameni cu dosar similar. A trebuit, deci, să dorm două nopţi pe o suprafaţă de un metru pătrat, ca operatorul închisorii să aibă timpul necesar să treacă prin ciur dosarele locatarilor din

diferite camere, pentru a-l muta pe Ghemigian. Mi-au dat locul lui. Şeful camerei – *Starosta*, în limbaj de penitenciar – mi-a spus că aici voi primi zilnic 600 g de pâine, în loc de 450, cum se dă la Lubianka. Spre deosebire de Lefortovo şi Lubianka, poţi sta culcat şi cu ochii închişi cât îţi pofteşte inima. Lângă mine era patul unui tânăr al cărui tată fusese multă vreme consilier la Ambasada Sovietică din Tokio. El fusese student la Academia Diplomatică din Moscova şi avusese foarte mulţi prieteni japonezi din corpul diplomatic. La declaraţia de război împotriva Japoniei, Viktor Maghiţ a fost arestat, fiind suspectat de spionaj. Era foarte comunicativ. M-a întrebat dacă ştiu cine mai era prin Lubianka şi nu ştiu cum, după atâta timp de suspiciuni, m-am deschis lui, bineînţeles după mai multe zile de la sosire, spunându-i că mi se pare că la etajul trei era cercetat Mareşalul Antonescu şi arătându-i ca probă fiţuica ruptă din carte, pe care o pusesem în pantofi.

El m-a făcut atent să mă feresc de Lobzov, care spunea că e inginer, ca apoi să aflăm că era inginer-culinar, cu alte cuvinte – bucătar. Mi-a arătat într-un colţ pe austriacul Eduard Antonovici Smith, din localitatea Weiten, de lângă Linz, un om firav, cocoşat, de specialitate agronom, arestat pentru vina că mama lui, decedată, fusese sora doamnei Hitler, mama lui Adolf. Agronomul era protejatul lui Vadim, un student moscovit care primea *peredacea* şi-l înzestrase pe acest criminal cu o pufoaică nouă, ca să nu stea toată ziua zgribulit în colţul său, tremurând de frig. Una dintre persoanele cele mai interesante era profesorul ginecolog Karl Klauberg, dintr-o localitate de lângă Kiel, acuzat de crime de război. El fusese furat din Germania de Vest şi era solicitat de doctorii ruşi, care îi aduceau ţigări şi alte bunătăţi numai pentru a afla secrete de la el. Klauberg recunoştea că fusese membru al partidului naţional-socialist şi-mi spunea că tot ce ştia el era *Staatgeheimrat* – secret de stat. El, la cererea lui Himmler, făcuse încercări pe un număr de voluntare tinere, condamnate la moarte, care în

acest fel scăpaseră cu viață. Operația de sterilizare clasică necesita timp și personal de specialitate. Prin cercetările lui Klauberg, care se bazau pe faptul că gonococii produceau o substanță care îngusta trompele prin care trebuia să treacă ovulul, numai cu un vaccin se puteau steriliza, într-un timp foarte scurt, un număr foarte mare de evreice. Nu știa nici el de ce voiau rușii să cunoască compoziția chimică a vaccinului, care, spunea Klauberg, dispăruse odată cu chimistul cu care colaborase. Evreicele care scăpaseră cu viață mulțumită lui Karl Klauberg îi cereau acum capul. Ingratitudine și nu altceva, repeta nemulțumit profesorul. Spunea că în trecut corespondase cu medici români, pomenind, dacă nu mă înșel, numele lui Rainer. În 1961, pe când mă aflam la Beirut, i-am scris. Scrisoarea a venit înapoi cu mențiunea *gestorben* – mort.

Un alt german destul de interesant era fostul director al uzinelor „Siemens", care, în momentul intrării trupelor sovietice în Berlin, aruncase în aer tot complexul, apăsând pe un buton. La interogatoriu, el ar fi răspuns că a procedat la fel ca și rușii care au inundat minele de cărbuni la intrarea *Wermacht*-ului. Cel care îi lua interogatoriul nu a vrut să accepte comparația, căci în Donbas, explica el, intrau trupe fasciste, pe când la Berlin intrau trupe eliberatoare. Era cu mine și un ministru din Ucraina Occidentală, care susținuse că dorește ca țărișoara lui să se alipească Ungariei, și nu Uniunii Sovietice. El justifica această preferință prin faptul că statul ungar ar fi mai puțin viabil, ceea ce le dădea lor o șansă mai mare de a redobândi independența. Mai erau în camera aceea și ruși emigranți, polonezi și alte naționalități, care dăduseră o mână de ajutor *Reich*-ului. Însă persoana cea mai interesantă a fost adusă la mai multe zile după sosirea mea. Era un rus, care se mira și el pentru ce a fost ridicat și adus din Mukden, căci el nu făcuse niciun fel de politică și trăise ca un crescător de capre. Vorbea foarte fluent japoneza și încă din primul moment s-a împrietenit cu Viktor. Nu după mult timp, fiind chemat la interogatoriu, ciobanul a spus că nu

mai avea niciun sens să-şi ascundă identitatea şi că va avea mare noroc dacă va primi mai puţin decât „9 grame" – greutatea glonţului. Dacă ştia de ce se afla el aici, nu înţelegea ce căuta printre noi colonelul sovietic Bulkin, pe care-l observase din primul moment. S-a repezit la colonel, care îşi păstrase mantaua cu galoanele smulse şi cu nasturii rupţi, ca să-şi exprime mirarea că-l găseşte în această şleahtă de antisovietici. Omul venise la Moscova şi trăsese la o prietenă, funcţionară la poşta centrală a oraşului. Femeia, cu „renumeraţie mică, după buget", expedia mandate poştale într-un mod ingenios: pe original scria suma depusă, iar pe copia pe care o completa după plecarea expeditorului, o sumă mai mică. Până la urmă, a fost arestată la serviciu şi adusă acasă pentru percheziţie. Acolo s-a găsit şi valiza colonelului. Sperând să câştige bunăvoinţa cekiştilor, a declarat că obiectul aparţine prietenului ei, colonel NKVD cu misiuni speciale, care trece foarte des graniţa manciuriană pentru spionaj. Cineva din grup a ieşit pentru câteva minute şi a obţinut un ordin de arestare şi pentru Bulkin, care a fost acuzat de spionaj, fiindcă divulgase secrete de stat. L-au aşteptat pe colonel şi l-au condus la Lubianka, unde putea primi cel puţin zece ani de lagăr. „Haide, eu, Leviţki, ştiu ce fac aici, dar cum ai ajuns tu, dragă Bulkin, într-un loc ca ăsta?" Lui Bulkin nu-i venea să creadă că are în faţă pe unul dintre şefii spionajului japonez. „Este imposibil. Nu pot să cred că tu eşti Leviţki" – tot bolborosea colonelul. Ca să-i demonstreze că el este adversarul, păstorul de capre i-a descris în detaliu porţiunea de graniţă pe unde rusul trecea în Manciuria, iar el, ca să-i înlesnească trecerea, retrăgea pe un kilometru grănicerii japonezi. Întrebat de celălalt de ce nu-l aresta, Leviţki i-a spus în auzul tuturor că era foarte mulţumit de serviciile aduse de el. I-a descris în detaliu mâncărurile lui favorite, preparate de rusoaica la care avea obiceiul să tragă – „rezidenta" care-i transmitea toate informaţiile culese de Leviţki, cu care păcălitul se înapoia, tot

cu granița larg deschisă, servindu-i în acest fel perfect pe adversari. „Dragă colonele, dacă nu ne întâlneam, probabil că nu aveai să știi că femeia cu care te culcai era plătită de mine pentru această amabilitate. Dar, ca să fim înțeleși, eu nu numai că treceam granița, dar am fost de nouă ori, nebănuit de nimeni, chiar în Piața Roșie, într-un timp scurt. Diferența dintre noi este că tu ești un amator, pe când eu sunt un profesionist." Era prea mult pentru bietul colonel. A început să vocifereze că el făcea totul din patriotism, pe când renegatul, pentru bani.

S-a deschis ușa și a fost îmbrâncit în cameră un om brunet, cu sprâncene groase, care s-a recomandat: era fostul comandant al garnizoanei de la Vagharșabad, colonelul Serop Azizian, care, căzând prizonier la nemți, a fost luat de Dro în legiunea armeană, iar acum, prins pentru a doua oară, era acuzat de trădare de patrie. După o jumătate de oră, am fost scos pe coridor, unde mi s-a vârât sub nas o înștiințare precum că, fiind un element social periculos, *Osoboe sovesceanie** – „troica" NKVD – mă condamnase la cinci ani cu luarea libertății, într-un lagăr de muncă corecțională. Am spus că este ilegal, fiindcă pedeapsa mea trebuia să fie „expulzarea, ca în cazul lui Troțki". Expulzarea era pedeapsa maximă. Cazul meu fiind mai puțin grav, s-au mulțumit cu cinci ani. „Semnezi ori nu, totuna e" – și m-au împins înapoi, ca, nu după mult timp, să mă ducă în altă cameră, iar de acolo la celebra Biserică, transformată într-o mare închisoare de transfer. Aici oamenii stăteau claie peste grămadă. Paturi nu existau. Peste pardoseala de ciment erau puse niște podețe de scândură, ca acelea din depozite, pe care se înșiră sacii cu făină, ca să fie, dacă nu mă înșel, aerisiți pentru a nu mucegăi. În acea „biserică" se afla o gloată de trei sute de persoane. Cine era împins aici nu vedea decât un furnicar de oameni, fără să

---

* *Osoboe soveșceanie* – Conferință specială, comisie specială deliberativă (lb. rusă).

poată distinge pe cineva; în schimb, cei ce se uitau la uşă când se deschidea puteau să recunoască omul încadrat în rama ei. Aşa s-a întâmplat şi în cazul meu: am fost recunoscut de Hovhannes Babikian, care, sărind peste cei întinşi pe jos, s-a repezit la mine să mă conducă la Kevork (Ghazarian). Uitându-mă la el, am fost extrem de emoţionat. Mi-am adus aminte cum, de ultimul *Surp Kevork*, când mă dusesem să-l felicit, ridicase un pahar spunând că nu vrea de la bunul Dumnezeu decât să-şi serbeze următorul *Surp Kevork* în Patrie, chiar şi în postura de deţinut. Iată că i se împlinise dorinţa. Era deţinut în Capitala „patriei". El a observat starea mea sufletească şi a căutat să mă liniştească, spunând că aşteaptă răspuns la scrisoarea trimisă lui Anastas (Mikoian), pe care îl salvase de furia lui Andranik şi care faţă de el, ministrul şi unul dintre fruntaşii partidului de la conducerea ţării, avusese respect. Credea că „ăştia" ne-au adus aici ca să ne sperie şi că la 1 Mai vor face o amnistie generală şi ne vor „lăsa la vatră".

După numai două zile, ne-au trezit în miezul nopţii şi ne-au coborât în sala de jos, unde ne identificau pe fiecare pe baza dosarelor, ca să ne ducă la închisoarea *Krasnaia Presnea*, „Prospătura Roşie", numită probabil astfel pentru că furniza elemente proaspete pentru GULAG – *Glavnoe Upravlenie Lagherei* – Direcţia Generală a Lagărelor. După ce s-au terminat dosarele, am rămas doar eu fără documentele necesare de călătorie. Am fost dus înapoi să stau singur. De fapt, nu chiar singur, fiindcă în cameră alergau în libertate şobolanii. Lipsind suflul celor trei sute de locatari, în „biserică" era frig. În fine, au apărut documentele mele, reţinute de organele de investigaţie. Am fost dus într-o sală şi băgat într-o boxă. Am primit ordin să mă dezbrac la piele, ca, după o jumătate de oră, să-mi aducă izmenele şi cămaşa şi să fiu chemat în faţa unui complet de judecată. Pe masă era corpul delict – pantofii mei cu căptuşeala ferfeniţă şi hârtia păstrată, întinsă, în mijlocul mesei. Deci Viktor Maghiţ, omul în care mă încrezusem, mă turnase. Mi s-a pus întrebarea la care mă aşteptam: „Cu ce scopuri de spionaj

păstram foaia aceea de hârtie?" Minciuna cea mai bună era adevărul. Bănuisem că scrisul era al Mareşalului şi de aceea voisem să am o amintire, aşa cum oricare dintre ei ar fi vrut să aibă o amintire de la Stalin într-o situaţie similară. Toţi ofiţerii securişti au sărit ca muşcaţi de şarpe, spunând în cor că şeful lor nu putea fi într-o asemenea situaţie. Încă nu se deciseseră cum să procedeze cu mine. Am fost trimis să stau într-o cameră mică, în turnul lui Pugaciov.

Am rămas destule zile aici în singurătate, până când am fost luat, băgat în dubă şi dus într-o sală de aşteptare, de unde urma să fiu trimis acolo unde „prin muncă cinstită trebuia să-ţi răscumperi păcatele". Într-un colţ care scăpa vederii paznicului, patru-cinci indivizi jucau cărţi, ocupaţia obişnuită a hoţilor profesionişti, o adevărată castă în URSS. Cum mi-au văzut pălăria, unul dintre ei mi-a şi cerut-o, ca să danseze şi să bată step cu ea pe cap. Era cu mine în acest viespar un român care fusese şef de gară, dacă nu mă înşel, la Mărăşeşti. Omul mi-a dat o căciuliţă tricotată, să-mi ţină de cald. Stăpânii camerei ne-au arătat un colţ pe podea unde puteam să ne odihnim. Zgribuliţi, căutam să ne încălzim unul pe celălalt. Abia adormisem, când am simţit o strânsoare la gât. Deasupra mea era o mutră hidoasă care-mi spunea că a pierdut la cărţi paltonul meu. Alegerea era simplă: am preferat să rămân în viaţă şi, primind în schimb o gioarsă, i-am dat fără împotrivire paltonul, care a plecat în acelaşi minut la talcioc, prin bunăvoinţa unui paznic, care s-a întors cu vodcă şi ţigări. Cui să te plângi în asemenea situaţie? Tăcerea era aici nu de aur, ci de platină! Ziua întreagă, un „romanist" care citise câte ceva din Dumas povestea mulţimii de gură-cască din jurul lui baliverne, fiind foarte apreciat de acele elemente, prototipul oamenilor de mâine. Prea multă vreme nu se stătea în această închisoare, cel mult cinci sau şase zile, dar şi acestea erau arhisuficiente pentru ca orice situaţie sau loc să ţi se pară de preferat. În fiecare zi, la ore diferite, erau chemaţi din cameră

deținuți, pentru a fi trimiși în diverse direcții. Era un du-te-vino de 24 de ore. În fine, am fost și eu chemat și dus într-o altă încăpere, unde se aflau tovarășii mei de drum. După mine au mai venit și alții, până când n-a mai fost loc de stat nici în picioare, ca la Focșani, cu singura mângâiere că aici nu aveam să rămânem peste noapte. Când numărul celor din încăpere a atins suta, am fost scoși afară în curte; în jurul nostru erau soldați cu arme automate și câini-lup, ținuți în lanț, ca să nu ne sfâșie. Soldații erau bine echipați, cu șube și șepci care le fereau urechile de frig, pe când noi... Am fost așezați în rânduri de câte cinci în curtea închisorii, la lumina reflectoarelor. După ce s-a făcut, cum spuneau ei, *polusotnia*, jumătatea de sută, am primit ordin să trecem sub comanda convoierilor, care vor considera orice pas făcut în dreapta sau în stânga drept încercare de evadare și vor face uz de armă fără somație. N-a fost nevoie să mărșăluim mult ca să ajungem la vagoanele noastre, care se aflau departe de orice gară obișnuită de călători. Totuși, nu la mare distanță de noi, erau femei care încercau să-și vadă, poate pentru ultima oară, ființa dragă. Paznicii noștri, care nu avuseseră ocazia să primească lecții de maniere, își arătau mitocănia și față de aceste nenorocite, împingându-le la nevoie chiar și cu patul armei.

Vagonul cu care urma să călătorim era de tipul celor de zece tone. Peron nu exista și eram siliți să sărim pe podeaua vagonului la cel puțin un metru diferență de nivel față de terasament, lucru nu tocmai ușor, mai ales pentru cei mai în vârstă sau sleiți de puteri. Însoțitorii noștri erau înzestrați cu niște ciocane cu coada lungă, cu care ne „încurajau" să fim mai zglobii. La o înălțime de un metru, în ambele capete, erau pardoseli. Într-o parte, un fel de pâlnie de tinichea ieșită afară din corpul vagonului urma să fie closetul nostru în timpul călătoriei. În acest spațiu trebuia să ne îngrămădim cincizeci de persoane timp de zece zile, cât dura călătoria. Cei legali, hoți consacrați, chiar dacă fuseseră supuși unei percheziții severe,

ştiuseră să-şi salveze cărţile de joc. La intrarea în cameră a grupului de cekişti, băgaseră pachetul de cărţi în buzunarul mantalei ofiţerului care conducea operaţia, ca la ieşirea grupului să fure ceea ce era de altfel proprietatea lor, dată numai în păstrare. Acum ei ocupau colţul de sus, unde era mult mai cald decât pe podeaua îngheţată, destinată nouă, „fraierilor". În vagon găsiserăm un butoiaş de tinichea, burlane, precum şi câteva lemne de foc. Colegii noştri mai cu experienţă au ataşat burlanele la butoiaş, au scos un capăt al burlanului afară din vagon, au luat o bucată de vată smulsă dintr-o pufoaică şi au frecat-o de podea cu o gheată până a luat foc, şi iată că aveam şi căldură. În fiecare dimineaţă, la prima oprire, se auzea o bătaie în uşă, la care trebuia să ne înghesuim toţi într-o parte a vagonului. În partea rămasă liberă se controlau, cu ciocane de lemn, podeaua, acoperişul şi pereţii. După care, cu acelaşi ciocan, ne înghesuiau în partea deja controlată a vagonului, numărând fiecare lovitură, ca să fie siguri că niciunul dintre noi nu se evaporase peste noapte. Apoi ne aduceau cincizeci de porţii de pâine şi zahăr într-o strachină, pe care noi le cedam de bunăvoie jucătorilor de cărţi pentru a le spori energia şi capacitatea intelectuală.

La curbe puteam să vedem şirul de vagoane, având la cele două capete proiectoare puternice pentru ca, în cazul în care cineva dintre noi, găurind podeaua sau peretele vagonului, ar fi încercat să evadeze, paza să-l poată mitralia. Spaţiul era extrem de îngust pentru doisprezece inşi, oricât de slabi am fi fost; de aceea, ne întorceam de pe o parte pe alta la comandă, ca să ne liniştim durerea de coaste.

Ziua întreagă auzeam nenorocirile fiecăruia. Lângă mine era un bătrânel, foarte evlavios, care înainte de a se pregăti pentru odihna de noapte îşi spunea rugăciunea în şoaptă. Servise în tinereţe ca bucătar pe iahtul imperial Standard şi fusese cu ţarul în vizită în Anglia. După revoluţie a lucrat, până la arestare, la restaurantul unui mare hotel din Moscova. Ginerele său, un

tânăr sublocotenent, căzuse în primele zile ale războiului. Locuia împreună cu fiica lui, care suferea de foame, în vreme ce el avea dreptul să mănânce cât poftea la serviciu. Într-o zi, omul se decide să ia în buzunar două ouă fierte. Prins la percheziţie, este condamnat la 12 ani de închisoare pentru furt din avutul obştesc. Spera că aceia care conduc treburile statului vor înţelege, judecând ca oameni şi patrioţi, situaţia lui şi-i vor anula condamnarea. Ulterior, în lagăr, unde lucra ca bucătar, mi-a demonstrat măiestria lui, tăind cu un singur cuţit triunghiuri, steluţe şi alte figurine din morcovi. Speranţa i s-a realizat. Dosarul i-a fost revăzut şi a fost eliberat. M-am bucurat pentru el, pentru evlaviosul Kondratiev.

Era un tânăr german din Königsberg, „tânărul 18". La vârsta de 18 ani, lucrând la un depozit, furase 18 kg de salam şi fusese condamnat la 18 ani de muncă într-un lagăr corecţional. Îi ura pe ruşi cum nu se poate mai tare. Un grup de soldaţi năvălise în casa lor. Sub ochii lui toţi la rând o violaseră pe mama lui şi luaseră cu ei pe sora lui, de 14 ani, pe care o aruncaseră pe stradă, moartă. Unul, în glumă, i-a spus: „Vili, va trece timp şi-ţi va plăcea o rusoaică. " „E posibil, da' pe tavă" – a răspuns Vili Verzun, „tânărul 18" din Königsberg.

Scăpase mai uşor, numai cu zece ani, un croitor care lucra la un atelier de stat pentru un salariu infim şi era nevoit să lucreze şi acasă. Furase 400 de metri de material de cusut de la stat. Fără doar şi poate, pedeapsa mea de cinci ani li s-a părut tuturor o nimica toată. Unul mi-a spus că poţi face termenul acesta stând pe *paraşă*, cum se numea la ei hârdăul în care urinau peste noapte deţinuţii din cameră. Am auzit multe în cele zece zile de călătorie, istorii care au pălit şi s-au pierdut din memorie.

Iată că eşalonul s-a oprit la staţia Krivoşceokovo, o suburbie a Novosibirskului, pe malul stâng al fluviului Obi. Ne-au coborât din vagon şi am constatat că aveam picioarele atât de amorţite, încât ne era greu să facem şi câţiva paşi. După numărătoarea de

rigoare şi predica obişnuită că vor face uz de armă fără somaţie, având ca deschizător de drum un soldat NKVD, iar în jur o droaie de semeni de-ai săi ţinând de lanţ câini, am pornit cu mare alai spre lagăr. Lumea se uita mai de la distanţă la noi, care fuseserăm avertizaţi să avem numai mutre triste, fiindcă făceam parte din clasa criminală. După un marş de mai bine de o oră, ne-am oprit la porţile lagărului, care purta inscripţia: „Spre libertate prin muncă". S-a adus o masă pe care au fost aşezate dosarele noastre.

Au ieşit din lagăr cei în stăpânirea cărora urma să intrăm. Au luat dosarul fiecăruia şi ne-au strigat pe nume – în cazul meu: „Harutiunian". Am făcut câţiva paşi, m-am oprit în faţa lor şi, cu o voce desluşită, am urlat: „Levon Harutiunovici, 7-35, element social periculos, 5 ani". Atunci şeful a deschis dosarul, s-a uitat la mine şi la fotografia din dosar şi m-a acceptat să trec sub tutela lui, în partea cealaltă a liniei. A trebuit să aşteptăm până când întregul conţinut al celor şase vagoane destinate acestui lagăr a fost identificat. Ce le păsa şefilor îmbrăcaţi în şube şi pâslari de nenorociţii ca mine, cu o gioarsă de palton şi cu pantofi ferfeniţă în picioare, pe zăpada care scârţâia. Paznicii, înainte de a pleca la treburile lor, au vrut să le fim recunoscători că ne-au adus la un lagăr bun.

În stânga intrării, prima clădire era baia, în fapt o subterană foarte plăcută, pentru că aici nu era frig şi puteam să ne dezgheţăm. Eram foarte curios să ştiu mai multe despre acest lagăr. Era un pătrat cu latura cam de 400 m. În partea dreaptă a porţii erau bucătăria şi sufrageria, iar mai încolo, o placă cu inscripţia „Siblag-MKD, lagărul #2 Krivoşceokovo" te atenţiona că baraca respectivă adăpostea biroul şefului şi toată administraţia lagărului. Venea apoi o baracă mică, unde locuia cel ce tăia pâinea noastră zilnică în porţii şi, mai departe, secţia sanitară. Pe partea opusă băii era o baracă mare, care se numea *polustaţionar*, un fel de spital rezervat epilepticilor şi celor care nu erau apţi de muncă din cauza distrofiei. Mai încolo era o

baracă a sifiliticilor, unde erau încarcerați cei care nu trebuiau sau nu voiau să meargă la muncă. Pe partea opusă bucătăriei și sufrageriei erau cinci *zemleankă*, bărăci săpate în pământ, mai bine ferite de ger decât clădirile clasice. Am aflat la urmă că săpăturile acestea fuseseră făcute de prizonieri italieni, în mare grabă, fiind aduși în timpuri friguroase și neavând la îndemână o cantitate prea mare de cherestea.

În patru din aceste subterane trăiau în jur de opt sute de oameni. Ultima, căreia i se spunea MUR, *Moskovskii Ugolovnîi Rozîsk*, nu era altceva decât morga. Aici erau aduși morții până se strângea un număr suficient pentru o groapă comună, pe care o săpau voluntari care primeau pentru această muncă o porție în plus de supă. Înhumarea se făcea la un „cimitir" nu departe de lagăr. Iarna nu era în niciun caz mare grabă pentru această ceremonie, pentru că trupurile nu se descompuneau în frig. Pentru fiecare mort trebuia să existe un certificat cu cauza decesului. Doctorul Egorov găsise într-un caz că omul murise de foame, ceea ce conducerea lagărului a socotit inacceptabil. Atunci, doctorul a scris, în certificatul de deces, că omul murise de *lumpus*. Șeful era în extaz. El știa bine de tot că în țara sovietelor nimeni nu putea muri de foame – de *lumpus*, DA. Fie vorba între noi, spunea Egorov, *lumpus* în latină înseamnă inaniție.

În fiecare dimineață, luau parte și morții la numărătoare, până erau scoși de pe rol, când, încărcați pe o sanie, cu capetele într-o parte, erau duși la poartă. Aici, înainte să se deschidă porțile, șeful lagărului, *operativnik*-ul și comandantul paznicilor numărau capetele, ultimul fărâmând fiecare craniu cu un ciocan, ca nu cumva printre cadavre să se fi strecurat vreunul dintre noi, pentru a evada. Numărul de țeste sfărâmate era scăzut din cel al populației lagărului. Munca groparilor voluntari nu era prea ușoară. Solul siberian, mai ales iarna, nu se deosebea prea mult de betonul știut de noi, așa că groapa făcută era puțin adâncă. Povesteau groparii că, la o distanță destul de mică, erau șacali,

care aşteptau nerăbdători plecarea lor, ca să savureze ce le oferea *lumpusul* sovietic.

Se spunea că, din rândurile noastre, cei ce vor cădea vor cădea în primii doi ani, că această perioadă era o piatră de încercare pentru fiecare din noi. Pierdusem foarte mult din greutate, aveam picioarele umflate. Când mă prefăceam că dorm, auzeam cum se făceau pronosticuri pentru ziua când aveam să fiu şi eu transportat la MUR. Pe tapcean, alături de mine, era unul care, după cum mi-am dat seama, nu mai mişca de mult. Scândurile aspre erau o încercare prea grea pentru oasele noastre puţin acoperite de carne. I-am spus brigadirului că vecinul meu era mort. Am înţeles însă că el, ca să primească porţia de hrană, nu voia să declare decesul. A făcut-o abia după două zile, iar eu am fost obligat, în acest răstimp, să stau cu răposatul la dreapta mea, altfel riscam să fiu strangulat de brigadir. Speranţe nu aveam să primesc vreun ajutor din România, de la familie, şi-mi era greu să mă milogesc de alţii. I-am scris, totuşi, vărului meu şi celor din jurul lui. Le ştiam adresa. Tot ce le ceream era pâine neagră, nimic mai bun, pentru că oricum tâlharii mi-ar fi luat orice alt aliment. Niciun răspuns. M-am gândit că preasfinţii părinţi de la Ecimiadzin vor sări în ajutorul meu, după datina creştinească, dar m-am înşelat şi aici. Bineînţeles că şi unii, şi alţii vor găsi o scuză, spunând, de exemplu, că nu le-a parvenit apelul meu. Dumnezeu să-i ierte, pentru că eu nu sunt în stare să uit măgăria lor.

Brigăzile de deţinuţi muncitori lucrau atunci la fabrica de cărămizi şi la cea de lăzi, care nu erau la distanţă mare de lagăr. Când am ajuns, tocmai se organiza o întrecere stahanovistă la fabrica de cărămizi. Concursul consta în a scoate un volum cât mai mare de pământ, pe parcursul a mai multe zile. Fiecare competitor avea ajutoarele sale: cel care îi curăţa şi îi ascuţea lopeţile cu care săpa şi un altul, care îi dădea apă de băut şi chiar turna apă pe corpul lui înfierbântat. Câştigătorul avea şansa să i

se reducă termenul – bineînțeles, dacă nu era condamnat politic. Era așteptat un „cumpărător" de la o uzină de unelte agricole, care urma să vină pentru noi, cei proaspăt sosiți de la Moscova. Am fost examinați de o comisie medicală, unde mergeai, îți dădeai jos pantalonii, doctorița se uita la fesele tale și, dacă nu vedea doar oase, erai bun de categoria întâi, a doua sau, în cel mai rău caz, a treia. Un tânăr mai isteț a pretins că avea palpitații, la care doctorița i-a răspuns că și dânsa avea și l-a invitat pe pacient să-i pună mâna sub rochie ca să constate palpitațiile, pentru ca, după un minut, să-i apuce, pe neașteptate, organul sexual, spunând că un distrofic nu putea avea o asemenea dezvoltare. Eu am fost încadrat în grupa a doua medicală și înfățișat în ziua următoare reprezentantului uzinei care făcea „cultivatoare" agricole. Până să mergem, însă, la uzină, am fost scoși la săpat chiar în lagăr. Trebuia să facem o groapă de patru metri pe șase, cu o adâncime de doi metri, aruncând, bineînțeles, pământul afară. Ne gândeam că vor să mute acolo MUR-ul, ca să transforme în locuințe bunkerul nr. 5. După ce conducerea a măsurat groapa și a constatat că munca era îndeplinită, au adus unelte, bineînțeles primitive, ca să punem pământul înapoi și să-l bătătorim. De ce atâta muncă în zadar, mai ales că rămânea, oricât ne-am fi căznit, pământ pe care trebuia să-l ascundem în altă parte? Unul dintre șefi s-a repezit cu explicația: noi n-avem nevoie de munca voastră – ne trebuie chinul vostru.

Seara am fost chemați să primim îmbrăcăminte și încălțăminte. Pufoaică și pantaloni vătuiți, șapcă cu urechi și ghete noi de *kerza*, un fel de pânză cauciucată, cu talpă de lemn. A doua zi dis-de-dimineață eram la poartă. Drumul către muncă se numea *razvod* și trebuia să eviți să rămâi ultimul, căci acela primea serioase lovituri de ciomag în spate. Treceam pe strada principală a suburbiei, bătând pe pământul înghețat cu ghetele noastre cu talpă de lemn – *na dereveannom hodu*, cum se numeau aici –, producând un zgomot care-mi amintea de

paradele cavaleriei de pe timpuri. Mă uitam cu invidie la ferestrele luminate ale caselor, când deodată s-a deschis o uşă şi un copil a alergat direct către mine. M-a fulgerat gândul că bunătatea soţiei faţă de prizonierii sovietici este răsplătită acum – o femeie a trimis acest copil să-mi aducă ceva de mâncare –, când copilul s-a aruncat, fără să dea ascultare urletului pazei care ne însoţea, ca să ceară, cu o voce plângăreaţă: *Deadea dai hlebă* – unchiule, dă-mi pâine. I-am dat porţia de pâine pe care o aveam cu mine, hrana pentru întreaga zi. Puteam să procedez altfel? Nu lăsasem la Bucureşti un copil care poate că era flămând?

Ajunşi la uzina de cultivatoare, am primit ordin să ne aşezăm pe pământ, înconjuraţi de trei sau patru soldaţi, ca să dăm timp celorlalţi paznici să se urce pe turnurile de pază dimprejurul uzinei. La semnalul că toţi erau la posturile lor, am fost anunţaţi că putem circula în interiorul uzinei. Am fost chemat de un maistru care m-a dus la o maşină de găurit, mi-a arătat cum trebuie ascuţit burghiul, câtă emulsie trebuie să fac să curgă în timpul operaţiei şi mi-a spus că norma era de 300 de piese la opt ore de muncă. La unele „brice" (aşa se numea piesa), oţelul era atât de sticlos, încât burghiul nu pătrundea în tabla de 6 mm, iar la o apăsare mai mare reuşeam să ard instrumentul, oricâtă emulsie aş fi folosit. În prima zi reuşisem să fac vreo 40-50 de bucăţi. Nicio supărare, aveam scuza că eram în perioada de adaptare. Nici în a doua şi în a treia zi n-am făcut mare scofală. Însă în a patra zi mi s-a spus că faptul că realizam numai jumătate din normă era pur şi simplu rezultatul relei-voinţe şi că voi primi ca pedeapsă mai puţină hrană. Se tăiau 250 g din porţia zilnică de pâine, iar seara primeam numai supa, fără caşă. Aşa a mers vreo săptămână. Moskaleov, brigadirul meu, trecând pe lângă maşină, îmi tot spunea că trebuie să-mi folosesc şi creierul; degeaba căutam să îmbunătăţesc unghiul burghiului sau jetul de emulsie, tot nu ajungeam să predau mai mult de 150-160 de bucăţi. Am fost

chemat, de data asta, la şeful lagărului, care mi-a dat să înţeleg că puteam fi trimis şi în judecată pentru sabotaj, dacă nu îmi schimbam atitudinea. E ram flămând, cu pungi la ochi, cu picioarele umflate de abia mi le mai trăgeam, şi iată că eram ameninţat şi penal. Lucrasem o sută de piese şi am chemat-o pe controloarea de calitate, care, după măsurătorile de rigoare, a numărat piesele, a însemnat rezultatul cu creta pe maşină, aşa cum pe vremuri lăptăresele notau pe uşă cantitatea de lapte livrată, şi mi-a spus să car şi să aşez piesele pe vagonetul din mijlocul halei. Zis şi făcut. Cum am observat, însă, că femeia s-a îndepărtat, m-am repezit la vagonet, am luat înapoi toate piesele şi le-am pus una peste alta lângă maşină, stropind din abundenţă cu emulsie, ca să chem, după nu mai mult de o jumătate de oră, un alt controlor să verifice calitatea muncii şi să ia producţia mea în primire. Omul a făcut însemnarea cu creta pe corpul maşinii şi mi-a spus să duc piesele la un vagonet care tocmai intra în hală. M-am conformat, după care aceleaşi piese au fost mutate repede înapoi, stropite şi predate din nou, pentru ca până la sfârşitul zilei producţia mea iniţială să fie vândută de cinci ori.

Brigadirul meu, fericit că-mi venise mintea la cap, că în sfârşit îmi pusesem creierul la contribuţie, a alergat la unul dintre şefi ca să comunice evenimentul în lagăr, aşa încât, la întoarcerea de la muncă, am fost scos din formaţie şi condus de doi „violonişti" la sufragerie, unde, pe o masă acoperită cu un cearceaf de o curăţenie dubioasă, împrumutat de la spital, mi s-a pus supa, pe care am savurat-o în muzica celor doi ţigani care dădeau de zor din arcuş. Pe tot drumul de la poartă la sufragerie, afişe mari anunţau: „Harutiunian a îndeplinit norma la 166%", „Cinste eroilor muncii", „Luaţi exemplu de la el". Nimeni oare nu şi-a pus întrebarea cum se făcea că unul care până mai ieri era pedepsit pentru că nu-şi îndeplinea norma decât la jumătate devenise peste noapte „erou al muncii socialiste"? Brigadirul meu, care de mai multă vreme dorea să mă înveţe metoda, dar

nu avusese curajul s-o facă, a venit a doua zi să-mi comunice că voi primi în plus 200 g de pâine şi două tichete din partea uzinei, pe care puteam să cumpăr 200 g de pâine albă. I-am pus direct întrebarea: „Cum se va descurca depozitul cu sutele de piese lipsă?" „N-ai tu grijă, *bumaga terpet* (hârtia suportă) " – i-a fost răspunsul. Ca să nu o fac prea de oaie, am coborât producţia la 400 de piese, îndeplinind astfel norma la 133%, ceea ce era destul de bine, până în ziua în care s-a anunţat că norma a fost recalculată la 50 de „brice" pe oră, deci 400 pe zi. Era destul să fur căciula de trei ori pe zi, aşa că nu am mai căutat să întrec norma, decât poate cu cel mult 5-6%. Strânsesem destule taloane de la uzină pentru pâine albă, dar nu aveam banii necesari pentru valorificarea lor. Am dat aceste taloane unei funcţionare civile de la uzină.

Urmau să fie alegeri în Statele Unite şi un candidat la preşedinţie venise, nu ştiu de ce, la Novosibirsk şi avea în program să viziteze uzina. Ni s-au dat trei zile libere, fiind înlocuiţi cu nişte indivizi bine îmbrăcaţi, vorbind fluent engleza, ca să stârnească gelozia americanului. După vizită, acesta a ajuns fără îndoială la concluzia că nu trebuie să precupeţească niciun efort pentru a ridica standardul de viaţă american la nivelul celui din Novosibirsk. Fusese dus omul şi într-o prăvălie cu alimente. Pe lângă cumpărătorii simulanţi venise şi unul adevărat, care a cerut în cantităţi oarecare zahăr, făină, unt şi brânză, făcând apoi marfa dispărută fără urmă, ca să fie judecat pentru sabotaj economic şi trimis în lagăr pentru zece ani.

Cineva o denunţase pe controloarea de calitate de la uzină că luase taloanele de pâine albă nefolosite de mine. Am fost chemat la *operativnik*-ul lagărului, care m-a întrebat dacă i-am dat acelei fete taloane şi de ce am făcut-o, când puteam să le schimb în lagăr pentru tutun sau pâine neagră. N-a fost mulţumit şeful de explicaţia mea că am dat taloanele fetei pentru că era o persoană amabilă şi se purta cu noi omeneşte. A doua zi am fost întors de la poartă; trebuia să fiu trimis la un alt obiectiv.

Seara am fost mutat în brigada muncitorilor de la fabrica de lăzi de bună calitate, pentru transportul de explozibili. Noul brigadir şi-a dat seama că n-am fost mutat pentru specialitatea mea, ci pentru că *oper*-ul mă credea capabil de evadare. Mi-a dat o muncă uşoară; trebuia să curăţ şi să strâng rumeguşul de sub maşini şi să-l duc departe, acolo unde se formau movile de material combustibil pentru lagăr.

Într-o zi, de-abia începusem lucrul, când s-au auzit împuşcături. Cei care eram în fabrică am primit ordin să ne culcăm la pământ. A fost la început o rafală de mitraliere, apoi împuşcături separate. Până la urmă, s-a lămurit, fusese o încercare de evadare nereuşită, organizată de cinci deţinuţi politici. Aceştia pregătiseră o tablă de oţel, pusă deoparte. Când sosise maşina din oraş să ridice lăzile gata pregătite, îl legaseră burduf pe şofer, îi astupaseră gura şi, băgându-l în magazia de scule, luaseră camionul, ridicând ca scut tabla de oţel. Speraseră să distrugă gardul din fundul uzinei, ca să iasă pe câmp, însă maşina s-a împotmolit în rumeguş, deţinuţii neavând altă scăpare decât să alerge în direcţii opuse. Au apărut însă paznicii călare, care, după ce i-au prins pe fiecare în parte, i-au bătut bine, ca în final să-i împuşte. S-a dovedit până la urmă că fuseseră şase fugari, celor cinci complotişti adăugându-li-se în ultimul moment un tânăr condamnat pentru furt, care, observând ce se întâmplă, sărise în maşină, fiind şi el omorât împreună cu ceilalţi.

Unul dintre deţinuţi – mi se pare, chiar cel care organizase evadarea – fusese Komunar Nikolaevici Mekeşkin. Părinţii lui fuseseră colaboratori foarte apropiaţi de-ai lui Lenin; el însuşi obţinuse un post important – asculta toate posturile de radio străine şi prezenta zilnic referate despre ceea ce se spunea în privinţa Rusiei în Anglia sau Franţa. Comisese însă o greşeală. Comunicase conţinutul unui referat unui prieten, iar acesta, făcându-şi datoria patriotică, alergase la Lubianka să dezvăluie crima prietenului. Komunar fusese o persoană agreabilă, şi o

funcționară civilă de la fabrică i-a comunicat dnei Mekeşkin ceea ce s-a întâmplat. Aceasta a venit cu o recomandare direct la procurorul Novosibirskului, obținând autorizația de deshumare şi trimiterea cadavrului la morgă, unde s-a constatat că evadatul fusese bătut – avea vânătăi pe tot corpul, chiar şi testiculele îi erau umflate – şi apoi împuşcat în ochiul drept. Tot ce a putut obține mama celui ucis a fost cadavrul fiului, pe care altfel, după regulile ruseşti, nu l-ar fi primit decât după scurgerea anilor de condamnare. Soldatul care îl omorâse a căpătat o lună de concediu şi a fost mutat la un alt lagăr.

Fabrica de lăzi nu a lucrat a doua zi, din cauza cercetărilor, şi în lagăr a venit o comisie medicală. Doctorița, care m-a văzut cu pungi sub ochi, m-a încadrat în categoria a treia I.T. (*individualni trud* – muncă individuală) şi mi-a spus că mă va muta în *polustaționar*. Spunea că erau acolo intelectuali care mă vor ajuta să învăț să scriu ruseşte, ceea ce mi-ar da posibilitatea să obțin de lucru la contabilitate sau la normare.

Aflându-mă la odihnă, umblam prin lagăr şi-i auzeam pe aşa-numiții *paţan*-i, tineri de 13-14 ani, condamnați pentru hoție, strigând în urma mea *Leovka jid*, Leova jidanul, fiindcă ruşii, în loc de Levon, îmi spuneau Leova, care era un nume evreiesc. Probabil că aceste strigăte ajunseseră la urechile lui Rafail Lvovici Niremberg, bărbier de profesie, aici secretarul şefului de lagăr, care, ca obligație primordială, trebuia să-l facă pe şef să arate proaspăt ras în fiecare dimineață. Într-o zi, omul m-a chemat la el ca să mă întrebe dacă n-aş vrea să mănânc ceva. Ba sigur că da. Avea pregătită, se vede că pentru mine, o strachină plină de *caşă*, din care de obicei ni se dădea cam un sfert de strachină. În schimb, m-a pus să fac, dintr-o hârtie albă de împachetat, hârtie de scrisori liniată şi plicuri. Mi-a spus să nu aştept invitație specială şi să intru zilnic la aceeaşi oră să-mi mănânc porția pregătită, pe care bucătarii i-o dădeau fără nicio discuție. În scurtă vreme, făcusem progrese în deprinderea scrierii ruseşti, întocmind pentru foarte mulți cereri, ca

exercițiu. În același timp, datorită hranei oferite de secretar, mă simțeam mai în putere, apt de muncă. M-am prezentat la cabinetul șefului, căci aflasem că-i lipsește un *scitovod* la depozitul de îmbrăcăminte. Șeful lagărului mi-a dat o bucată de hârtie, toc și cerneală pentru cerere, ca nu cumva să mi-o scrie altcineva, fiindcă știa că sunt din România și nu aveam de unde să știu ruseşte.

Așteptam să fiu chemat ca să mi se comunice că pot să mă mut în baraca unde locuiau contabilii și căutam să fiu prin apropiere, de aceea m-am repezit să răspund la semnul secretarului, care m-a întâmpinat cu tot felul de insulte, făcându-mă și fascist. Oare nu bănuiam de ce eram hrănit zi de zi? De ce nu i-am spus că nu sunt *aid*? „M-ai hrănit din bunătate, deoarece ai observat că eram un om la marginea prăpastiei." Mi-a spus să nu mă mai arăt în ochii lui și să știu că cererea mea a fost respinsă. Văzuse pe cerere că „românul" nu era unul de-ai lui, ci „un armean", „element social periculos", pe care ar fi fost mai bine să-l țină la distanță. Au decis că trebuia să fiu trimis la fabrica de cărămizi. Era toamnă și eram prost îmbrăcat pentru o muncă în aer liber. Am cerut îmbrăcăminte, care mi s-a promis când vor avea, însă la muncă trebuia să mă duc și, dacă voi munci, nu voi simți frigul. Fiindcă nu i-am crezut, dimineața m-am înfășurat, pe sub cămașă, cu o cuvertură, de fapt o cârpă ceva mai mare, și am intrat în formație, pentru muncă. La percheziția de la poartă, paznicii mi-au luat gioarsa de cuvertură, pe care voiam să o scot, probabil, ca s-o vând, și am fost trimis la muncă dacă nu dezbrăcat, oricum nici îmbrăcat.

Întors de la muncă, am căutat să mă întind pe scândurile care se numeau pat. În noaptea aceea, ca niciodată, nu am simțit frigul, iar dimineața, aliniat pentru a merge la muncă, simțeam că-mi ard obrajii. M-am apropiat de doctoriță și i-am spus că nu mă simt bine. Termometrul mi-a dat dreptate. Mi s-a permis să rămân în lagăr și la ora 9 m-am prezentat la spital. Imediat după consultare am fost internat, cu diagnosticul pneumonie.

Doctorița care mă internase se numea Semberg și avea grad de căpitan. În ce mă privește, eu mă vedeam deja la MUR, apoi scos din lagăr cu craniul sfărâmat, hrană pentru șacali. Au trecut mulți ani, dar nici până azi nu am uitat cum căpitan Semberg, așezată pe marginea patului meu, îmi ștergea sudorile cu batista ei parfumată, spunând că trebuie să trăiesc, să-mi revăd familia, și pentru asta trebuie să-mi unesc voința cu a ei. Câteodată, însă, mă întrebam: pentru ce?

Nu știu precis după cât timp am ieșit din spital. Doctorița mă tot chema la consultații. Mi-a spus că boala lăsase urme la plămânul stâng, urme descoperite cu un stetoscop și confirmate ulterior, după eliberare, de doctorul Torosian, la București. Scăpasem cu viață într-un spital care nu avea pe lista alimentelor nici lapte, nici unt, și nici ouă.

În lagăr erau trei ateliere pentru articole de larg consum. La tinichigerie se făceau pâlnii, care se puneau în crestăturile trunchiurilor de pin pentru colectarea rășinei, burlane pentru sobe și forme pentru pâine de tip sovietic. Aceste forme, dacă erau refuzate din pricina calității, erau adesea folosite ca încălțări de către frații noștri, un spectacol minunat care merita filmat, pentru a arăta ingeniozitatea omului sovietic, și trimis la un concurs internațional. Am și făcut conducerii lagărului o propunere în acest sens, dar a fost refuzată.

Al doilea atelier făcea tocuri pentru școli. Bețe de lemn erau muiate într-o vopsea roșie, apoi se presa la un capăt o bucată de tinichea cilindrică, în care școlarul trebuia să pună penița. Un emigrant rus de la Paris, de profesie ziarist, arestat în Bulgaria, nu era prea îndemânatic la producție. Odată șeful l-a apostrofat: „Spui că ai fost ziarist. Ai văzut toc în viața ta?" „Am văzut, dar ca acesta, niciodată." – a fost răspunsul scurt și cuprinzător.

Într-o altă încăpere, unde am fost trimis și eu să lucrez, se făceau ghemuri din niște sculuri încurcate de fire de cânepă. Lucram în perechi: unul ținea sculurile cu mâinile desfăcute, iar

celălalt făcea ghemul; norma era de un kilogram pentru fiecare, deci două pentru o pereche. La sfârşitul zilei am constatat însă că reuşisem să descurcăm nici mai mult, nici mai puţin decât trei sute de grame. Am fost întru totul de acord cu şeful de grupă că nu ar fi rău dacă am întrebuinţa a doua zi un mic sâmbure, de exemplu o cărămidă, şi că nu ar strica dacă din când în când am muia ghemul în strachina cu apă, pe care o ţineam, lângă noi, chipurile pentru a ne potoli setea. Şeful grupei ducea la control ghemurile făcute de noi şi cerea ceva suplimentar de lucru de la depozit, ca să obţinem procentul necesar de depăşire a planului, de care depindea o bucată suplimentară de pâine şi un polonic de caşă, un fel de fiertură de boabe de mătură. Cum ne mai rămânea foarte mult material încâlcit, pe acesta trebuia să-l ducem la closet, o hazna cu nişte găuri în podeaua de lemn, ca să se descompună, la fel ca şi ghemurile umede predate de noi depozitului.

Eram în toiul lucrului, când am fost chemat pentru control la spital. Doctoriţa mi-a spus că este momentul cel mai potrivit să prezint din nou o cerere de serviciu, fiindcă secretarul care îmi purta sâmbetele, fusese transferat în altă parte, pentru nu ştiu ce gheşeft, tocmai atunci când şeful lagărului „lipsea" din incintă.

A fost chemat pe loc contabilul-şef, care mi-a spus că, după stat, este un post disponibil şi că ar fi dispus să mă primească de probă. M-a întrebat pe ce articol sunt condamnat. Aflând că sunt un element social periculos, a vrut să ştie cât de periculos eram. A spus că în mijlocul lor voi fi chemat Levon Harutiunovici şi nicidecum „Leova". El era dintr-un orăşel, Cerepanova, nu departe de Novosibirsk. Terminase o şcoală tehnică la Novosibirsk şi obţinuse un post de contabil în oraşul natal, şi tot acolo fusese judecat şi condamnat la 6 ani, pentru încălcarea legii sanitare. Nu era nici contrarevoluţionar, nici hoţ. De aceea, cum ajunsese în lagăr, fusese numit contabil-şef şi era mai mult ca sigur că nu după mult timp, socotind

zaceot-urile (deciziile de reducere a pedepsei), se va întoarce la Cerepanova pentru a-şi relua, dacă nu vechea slujbă, oricum, ocupaţia.

Ca să nu se creadă că omul comisese cine-ştie-ce crimă, iată pe scurt istoria lui. Cunoscuse şi se împrietenise cu o învăţătoare tânără şi, cu timpul, prietenia se transformase în iubire. Făceau planuri de viitor. El căuta s-o câştige cu daruri, care au pus-o pe fată pe gânduri. Cum de putea un contabil modest să facă faţă la asemenea cheltuieli, nu cumva făcea lucruri ilegale, escrocherii, care odată şi odată vor fi descoperite? Omul a socotit că lucrul cel mai onest era să spună adevărul, aşa că i-a mărturisit iubitei că se oferise să golească în fiecare noapte câte o hazna (orăşelul nu avea canalizare), ducând murdăria cu cisterna în câmp, la vreo cinci kilometri, unde o deşerta. Atât aspiraţia, cât şi descărcarea se făceau cu maşina, aşa încât munca nu prezenta pentru el nimic respingător.

Fata a făcut nişte istericale şi i-a spus să nu mai calce în casa ei. El căuta totuşi prilej s-o vadă şi dădea din când în când târcoale locului, unde îl purtau paşii fără voia lui. Într-o seară, vede fereastra ei luminată, cu forfotă înăuntru. Află de la portarul casei că e seara de logodnă a iubitei cu un rival necunoscut. Nici una, nici două, se repede la prăvălie, ia o sticlă de vodcă, toarnă totul pe gât, se duce la garaj, îşi ia cisterna, goleşte o hazna şi, în loc de câmp, se opreşte la fereastra fetei. Ridicând la înălţime furtunul, cu toată presiunea maşinii, începe să golească conţinutul cisternei peste cei veniţi la petrecere. Duce apoi cisterna la garaj şi se predă la miliţie.

După trei luni de la sosirea sa în lagăr, şeful meu contabil este chemat la poartă. Iubita lui venise în persoană să-i spună că e decisă să-l aştepte – deci, câteodată, încălcarea legilor sanitare dă rezultate.

Baraca unde mă mutasem, a contabililor, nu era prea mare. Aveam însă avantajul că nu trebuia să fac coadă la pâine şi la bucătărie. Un bătrânel invalid, numai ca să stea cu noi, obţinea

alimentele şi ni le aducea, iar noi luam masa în baracă. De câteva zile, cei vechi tot şuşoteau ceva între ei. Îmi ajungeau la ureche vorbe ca atac, omor, cuţite etc. Se purtau ca şi cum nu voiau să mă sperie, dar o făceau tocmai în acest scop. Mă mutasem abia de o săptămână, când, în toiul nopţii, aud ţipete, gemete, strigăte de ajutor, unul urla că-l taie etc. Până la urmă au aprins lumina, să vadă dacă am intrat sub pat. Eram la locul meu. Bătrânul invalid era afară şi ţipa *karaul*, ca în Ucraina. Colegii mei îmi pregătiseră o înscenare cu care erau primiţi de fiecare dată noii-veniţi.

La baraca noastră venea „tăietorul de pâine", Zeldin. Terminase Academia Politică „Lenin" şi, cu grad de maior, era politruc în oraşul Lvov, de unde doi aviatori fugiseră în apus. Fusese acuzat de a fi „leninist", căci erau într-o vreme persoane care-l lăudau pe Lenin ca să nu spună ceva bun de Stalin. După arestare, cum se întâmpla peste tot, casa lui din Lvov devenise ciumată. Numai un coleg al fiicei, studentă la conservator, se prezentase la soţia lui şi, spunându-i că e nevoie de un bărbat în casă, ceruse mâna fetei. Ginerele era un armean, Melik Paşaev, coincidenţă de nume cu marele dirijor. Zeldin mi-a mărturisit că avea un cult pentru armeni şi mi-a arătat fotografia nepoatei sale „armence" – cea mai dragă fiinţă din lume pentru el. Studiase istoria Partidului Daşnak şi-mi spunea că trebuie să fiu mândru de originea mea. Se considera o fire răzbunătoare, însă avea un fel aparte de a se răzbuna. Se întâmplă ca într-o zi soţia să-l roage să cumpere, în drum spre casă, un mosor cu aţă. Cea care vindea ace şi mosorele, o evreică, i-a cerut 20 de ruble, un preţ exagerat. A scos portofelul şi a plătit suma respectivă, ca s-o facă să sufere că nu-i ceruse un preţ mai mic. Nu ştiu pentru ce se afla printre noi şeful depozitului de efecte, fost ofiţer şi el. La Ialta fusese îmbrăcat soldat, ca să facă parte din garda de onoare. Nu putea să uite, spunea, privirea lui Churchill direct în ochi, prin care acesta, mai mult ca sigur, fusese în stare să citească tot ceea ce rusul nu putea să-şi mărturisească nici lui însuşi.

Într-o zi, după nişte împuşcături, s-a sunat deşteptarea, ca niciodată, la ora trei sau patru dimineaţa şi am fost somaţi să ne aliniem în mijlocul lagărului pentru un apel individual, după cartotecă. Fusese deci o evadare şi căutau să afle cine lipseşte. Paznicul de pe turela din spatele bunkerului nr. 5 zărise o umbră răsărind din pământ şi o ciuruise cu gloanţele automatului său. Nu după mult timp, s-a ştiut că fusese săpat un tunel de la morgă, pe sub zona interzisă, până nu departe de turelă. Lipseau la numărătoare şase inşi, toţi hoţi de meserie. Scăzând pe cel împuşcat şi pe un altul, prins la ieşire – auzise împuşcăturile şi aşteptase să fie scos din bârlog cu alai, numai să nu fie omorât, urmând să devină deţinut politic, fiindcă tentativa de evadare era încadrată la articolul 58 –, reuşiseră deci patru inşi, despre care nu s-a mai auzit absolut nimic. Se credea că la tunel lucraseră mai mulţi. Nu fusese o muncă uşoară; trebuia săpat cu o lopăţică, pământul săpat trebuia evacuat cu un lighean şi, în plus, trebuia camuflat acest pământ proaspăt. Cei de la NKVD au fotografiat ore întregi tot lagărul, MUR-ul nostru, intrarea în tunel şi, cu această ocazie, şi closetul, pe a cărui uşă, pe dinăuntru, era scris cu cretă: „Baka se pregăteşte pentru evadare". O întreagă echipă de cekişti a sosit de la centru să-l interogheze pe Baka, să-i cerceteze boarfele şi săculeţul cu alimente de rezervă. Ucraineanul – că nu şi nu, că el n-are asemenea gânduri criminale, ca anchetatorii să-i spună că nu-l cred. „Ce, era să ne spui adevăratele tale intenţii?" Baka a fost luat la lagărul nr. 1, cu o menţiune pe dosarul lui să nu fie trimis niciodată în afara zonei interzise, ajungând să lucreze la căldură, într-un atelier în care se făceau caiete pentru şcolile din regiune. Eram mai mult ca sigur că denunţul cu cretă de pe uşa closetului era opera lui. Ştia şi el vorba lagărului că a chiuli măcar o zi de la munca forţată însemna să-ţi asiguri viaţa pentru o lună.

Munca mea de *scitovod*, un fel de calculator, nu era deloc grea, chit că nu a fost chip să învăţ să fac operaţii aritmetice cu

maşina de calculat rusească tradiţională cu nasturi. Eram însă departe şi oarecum izolat de elementele criminale care, pentru o nimica toată, puteau să te omoare. Căutam de aceea să fiu mereu foarte amabil, chiar şi atunci când ştiam că am în faţa mea un „gunoi". Mă porecliseră „Fan-Fanovici", ca într-o zi şeful contabil să-mi spună că între lupi trebuie să urli ca ei. Peste noapte nu mă puteam schimba, dar cu timpul am început să mă acomodez. Intram în barăci cu ţigara de mahorcă răsucită în ziar, fără ceremonie, ba chiar câteodată şi cu o înjurătură, ca să aud că *Leonea ciolovek.*

Hoţii profesionişti jucau mai tot timpul cărţi şi fumau *baş* sau *plan.* Era o substanţă cam de culoarea pâinii negre, preparată din flori de cânepă, care circula în lagăr în formă de bile cam de un centimetru diametru, ascunse în coji de nucă golite. Venea în pachete trimise din Asia Centrală. Se fărâmiţa şi se amesteca apoi cu tutunul. După vreun sfert de oră de la inhalare te apuca un râs, o bucurie fără motiv. Dacă se arunca un creion pe jos în faţa ta, ridicai piciorul ca şi cum trebuia să treci peste un stâlp. După ce trecea efectul, trei zile în şir te simţeai distrus, fără puteri.

Cât priveşte cealaltă distracţie, se juca la cărţi orice: capul unui individ, cu care cel care pierdea nu avusese nici în clin, nici în mânecă, ori iubita din lagăr, pentru o săptămână sau o lună. Am văzut cu ochii mei, într-o dimineaţă, la spălător, cum a zburat capul unuia, ca pe urmă ucigaşul să regrete, spunând că greşise persoana. Nu trebuie să omit faptul că, în ziua evadării, după descoperirea tunelului, ne-au împărţit în echipe şi ne-au pus să săpăm fără întrerupere terenul, până la tunel. Acolo, sub greutatea noastră, se surpa pământul. Trebuia să curăţăm pământul surpat, pentru că cekiştii voiau să vadă pardoseala. Au găsit în tunel un nivelator. Şi, în felul acesta, folosind munca noastră voluntară, a fost distrus numai în câteva ore rezultatul ingeniozităţii şi sudorii oamenilor care nu uitaseră libertatea.

Lagărul-centru nr. 1, care se afla numai la câţiva kilometri, era mai mare. Aici se organizau *sleot*-uri, un fel de congrese ale celor care aveau constant recorduri de producţie. Atracţia era de natură sexuală. Pentru a-i epuiza cât mai repede pe deţinuţi prin eforturi fizice, conducătorii foloseau foamea sexuală. Lagărul unu era înconjurat, ca şi al nostru, cu o linie de foc, o zonă interzisă, unde şi o pisică în trecere era sfâşiată de gloanţe. În interior, era un gard „fără foc" (adică dacă cineva încerca să treacă dintr-o parte în alta, nu era ciuruit de gloanţe, ci în cel mai rău caz dus la carceră), care separa două barăci locuite de femei. În acest lagăr avea loc, o dată la patru-cinci luni, congresul fruntaşilor în producţie, la care participau, de regulă, cei care nu munceau deloc.

Femeile, în general, nu erau distrofice ca bărbaţii şi păstrau o vigoare incomparabilă. Un prieten român a fost întrebat de o femeie dacă-i este foame şi invitat la masă. În baracă au tăbărât pe el alte trei femei, i-au dat jos pantalonii, au strâns cu o sfoară parte din organele lui, l-au călărit la rând şi, după ce l-au garnisit cu o blenoragie, l-au aruncat afară din zona lor. La doi ani o dată, o comisie juridică reducea pedepsele femeilor gravide sau ale mamelor, aşa că unele femei obţineau chiar consimţământul soţilor să facă un copil în lagăr. Am cunoscut un caz interesant. O mamă, după ce stătuse în lagăr cam trei ani pentru un delict minor, în drum spre casă, cu toate că avusese consimţământul soţului pentru a avea un copil în lagăr, crede că este indecent să-i aducă copilul altuia, aşa că zvârle pruncul din mersul trenului, ca numai după două zile să fie judecată pentru omor şi condamnată la 10 ani.

Hoţii cu renume aveau misiunea de a răspândi ştiinţa lor printre tineri. Se agăţau de tavan haine cu câte ceva în buzunar şi discipolul trebuia să fure acel ceva cât mai discret. Se întâmpla să vezi pe câte un student, băgat sub patul lui, căutând să „fure" câte ceva din proprietatea sa. Nu erau rare cazurile în care îşi

tăiau degetul gros, pentru ca, eliberați, să poată opera mai ușor buzunarele altora.

Chit că eram „element periculos", într-un asemenea mediu eram considerat ca un om decent. Din acest motiv, într-o după-amiază, am fost chemat la cabinetul șefului, unde era și *oper*-ul, care mi-a declarat, cu o voce solemnă, că la o ședință de-a lor au căzut de acord să intervină „sus" în favoarea mea, ca să mi se acorde cetățenia sovietică, ceea ce îmi dădea dreptul să mă stabilesc, după eliberare, în orice localitate din țară. Vorbitorul era convins că, fiind născut într-un oraș de pe teritoriul lor, pe care l-am părăsit ca minor, aveam un avantaj. I-am spus că apreciez faptul că sunt considerat un element pozitiv, dar, vezi, am familie în străinătate. „Îi aducem și pe ei, s-a repezit să-mi spună șeful, dacă toți vor fi de acord." „Cu alte cuvinte, îmi cereți să-i bag în rahat și pe ai mei, dacă am căzut eu" – i-am răspuns, la care am fost dat afară din cabinet cu o droaie de invective, ca „fascist împuțit" și altele. Nu după multe zile a venit ordin de la Lagărul unu să fiu trimis împreună cu șeful contabil acolo, pentru un control al socotelilor. Am fost însă invitat la operativul-șef, care m-a întrebat ce sentimente nutresc pentru Uniunea Sovietică și conducătorii săi. Sentimente de respect și considerație, ca pentru un mare stat și, fără îndoială, același respect pentru cei ce conduc această țară. „Minți cu nerușinare" – a urlat omul și a ordonat să fiu închis într-o încăpere unde era un copil de zece ani care, având ură pentru tatăl lui vitreg, îl omorâse cu o singură lovitură de topor în timpul nopții, pe când acesta dormea. Paznicul mi-a spus să-l țin lângă mine pentru motive bine cunoscute – să nu fie siluit de criminalii de rând. Puștiul era vesel și zgomotos. Țipa cât îl țineau bojocii: *nacealnik, vodi... i hlebă tudi* – șefule, apă... și pâine cu ea. Bineînțeles că apa i se aducea, dar fără pâine. A doua zi, am fost chemat din nou, ca să mi se spună că eu uram tot ce era comunist, că aș fi spus că „marea fiică a poporului român,

Ana Pauker, nu prea ar fi fiică, ci doar o trimisă a Moscovei", că va veni timpul când englezii şi americanii vor veni să facă ordine etc. În fine, era povestea cu mielul care tulbura apa lupului. Erau decişi să mă condamne pe baza articolului 58, punctul 10, pentru că bârfisem personalităţi şi bagatelizasem realizările ţării.

A venit seara procesului. Am fost dus în sală. Judecătorul, într-un costum negru, cu o decoraţie roşie la piept, era flancat de două femei de serviciu. În dreapta lui era, în uniformă, acuzatorul, maiorul Vexler. Lângă mine a luat loc apărătoarea din oficiu, Bodrova. Acuzatorul a început rechizitoriul: Provenind dintr-o familie de criminali de război din armata română şi fiind extrem de duşmănos faţă de Uniunea Sovietică şi de noile orânduiri din ţările lagărului socialist, am colportat minciuni la adresa acestora, precum că Ana Pauker nu era fiică legitimă, că legea fundamentală engleză era superioară celei sovietice, că bombele atomice americane vor restaura ordinea etc. etc. Pentru toate acestea, a cerut să mi se prelungească termenul cu încă zece ani. Apărarea n-a contestat nimic, ci a încercat să mă scuze că n-am avut posibilitatea să cunosc viaţa fericită a tinerilor sovietici şi, prin urmare, opt ani ar fi o pedeapsă mai nimerită. Am sărit ca ars. Ce fel de avocată era asta? Ea a cerut răgaz câteva minute şi am fost conduşi într-o încăpere alăturată. Am întrebat-o dacă crede în ceea ce spune. O fată drăguţă, prezentabilă şi educată ca dânsa, crede ea că în vreo ţară din Apus ar fi umblat cu ciorapi cârpiţi cum umblă ea? În ce constă fericirea ei? O văzusem pe Liseta Gheorghiu pledând în faţa curţii de justiţie militară, cu demnitate şi autoritate. I-am spus că avocatele din alte ţări pledează, nu cer milă. „Eu am soţ şi copil şi nu pot să-mi risc viaţa pentru tine." Întorşi în sală, a declarat că acuzatul este capabil să se apere singur, aşa că ea se scuză şi-l roagă pe judecător să-i dea voie să plece.

„Cu toate că nu sunt jurist, am spus, îl rog pe cetăţeanul maior să corecteze în acuzare introducerea: tatăl meu, cât timp

a trăit în România, a avut în buzunar un paşaport Dr. Nansen. Nu numai că nu a comandat un corp de armată, dar n-a fost nici măcar soldat în armata română. Spuneţi că aş fi lăudat şi preamărit constituţia Regatului Unit. Cum aş fi putut lăuda un lucru inexistent, pentru că, fără să fiu jurist, ştiu ceva: Anglia, de când e lumea, nu are constituţie. Sunt sigur că este o eroare a dactilografei. În loc să scrie constituţia ţărilor apusene, a scris constituţia Angliei. Mai ştiu că Uniunea Sovietică are cea mai înaintată constituţie, prin care libertatea cuvântului este garantată, şi voi mă judecaţi pentru vina de a fi spus că o persoană e sau nu e fiică legitimă." „Legea noastră fundamentală garantează libertatea cuvântului în folosul clasei muncitoare. N-ai citit şi asta? Ce-ai spus tu nu a fost în folosul acestei clase." Judecătorul a şuşotit cu cele două femei, a căror obligaţie era să menţină curăţenia birourilor şi coridoarelor, după care a cerut să mă ridic în picioare ca să-mi citească sentinţa: Zece ani suplimentari în lagăre de muncă corecţională. Urma, aşadar, să-mi petrec cincisprezece ani din viaţă în această ţară.

Imediat, chiar a doua zi, am fost dus cu un camion la un lagăr din Novosibirsk. Aici urma să fac parte dintr-o brigadă care lucra la construcţia unui cartier. Brigada era formată din condamnaţi cu diferite puncte ale 58-ului. Eu, fiind condamnat pentru a doua oară, aici, printre politici, veneam cu o aureolă. În primul rând a alergat să mă îmbrăţişeze Leonea Lobanov, un copil, condamnat pentru un furt mărunt, pe care şefii găsiseră de cuviinţă să-l încartiruiască în *zemleaska* de la Krivosceokovo – unde făcusem cunoştinţă cu viaţa de lagăr, imediat după sosire –, probabil ca să nu fie transformat de „clasa selectă" a lagărului într-un obiect sexual. Acolo, fiecare dintre noi contribuise cu câte ceva la educaţia lui. Mie îmi datora cunoştinţele de matematică. Eliberat, spusese celor din jur că oamenii cei mai buni din Rusia, dacă cineva vrea să ştie, trăiesc în lagăr şi că adevăraţii patrioţi sunt cei care nu laudă

tot ce este strâmb în țară. Lobanov fusese denunțat și, de data asta, condamnat, ca și mine, cu articolul 58, aliniatul 10, la zece ani. Spunea că preferă să trăiască cu de-alde Balașov-Samarski (prințul Balașov din orașul Samara), arestat în Iugoslavia, decât cu fățarnicii membri de partid. Aici, în lagăr, era și o mică brigadă feminină, formată, dacă nu mă înșel, din șase sau șapte contrarevoluționare, care, aflând de sosirea mea, au venit să mă vadă. Mi-aduc aminte de două nemțoaice: Maria Kreps, foarte drăguță, care flirta cu unul din brigada în care fusesem repartizat, și Frederica Vetstein, transferată din regiunea Volgăi să lucreze la minele de cărbuni de la Listvianka, în regiunea Cerepanova, unde probabil își exprimase nemulțumirea și arătase ingratitudine față de regim.

A doua zi am ieșit la muncă. Șantierul era pe un teren întins. În fund era o baracă, unde ardea focul și unde se obținea amestecul de ciment cu nisip, amestec pe care trebuia să-l cărăm cu gălețile, pentru a umple prefabricatele de beton, niște blocuri, asemănătoare blocurilor de gheață de pe vremuri, însă goale pe dinăuntru. Dacă ar fi fost pline, prefabricatele ar fi fost foarte grele. Așezam deci blocurile la nivel, după care aduceam amestecul de ciment și umpleam golurile cu el, așa încât rezulta un bloc compact de ciment. Fără exagerare, cred că în acele condiții misiunea era imposibilă, ceea ce observase și brigadirul meu. Eram unul dintre cei în care avea încredere. Mi-a spus să găsesc cărămizi și să tencuiesc găurile, ca totul să pară în regulă, urmând să se construiască o casă de patru etaje pe o temelie atât de șubredă. Așa reușeam însă să fac un număr destul de mare de pietre de fundament și să-mi îndeplinesc norma, ca să nu fiu considerat *sabotior* și pedepsit ca atare. Se întâmpla să fiu trimis să „ancorez" acoperișuri, ca să nu fie smulse. Trebuia să strâng bine o sârmă groasă care făcea legătura între grinzile casei și ale acoperișului. Uneori, acționând mai tare pârghia, sârma se rupea. Am atras atenția brigadirului, care mi-a spus să nu fiu „chițibușar".

Într-o zi, venind de la muncă, am descoperit că-mi lipseau cearşafurile şi faţa de pernă. Am aflat de la vecini că nemţoaica cea voinică fusese pe acolo. Mi le-a adus mai târziu spălate şi călcate. În lagăr, ni se dădea un singur schimb de albituri care, atunci când mergeam la baie, erau băgate în etuvă, astfel că pânza se transforma într-un fel de muşama, o „americă" îmbibată cu jeg. Altă dată, când Frederica primise un pachet, m-a invitat la dânsa pentru un ceai. Era cald în baracă şi s-a mirat că nu am lepădat pufoaica de pe mine: mi-era ruşine de halul de murdărie în care era cămaşa mea. Ne promiseserăm să corespondăm şi cel care era expediat din lagăr trebuia să-şi comunice adresa. Nu după multă vreme, eu am fost cel care, trezit în toiul nopţii, a fost trecut prin toate controalele, pentru ca dis-de-dimineaţă să fiu încărcat într-un camion mare, împreună cu alţi douăzeci şi patru de deţinuţi, şi dus la penitenciarul central al oraşului, o clădire situată pe un deal. Mai demult, acolo fusese Institutul Agronomic al regiunii. Cel care ne însoţise avea în mână un pachet mare, bine legat, cu dosarele noastre, pe care l-a predat gardianului principal, un plutonier care deţinea acest post încă din timpul ţarilor. Predând la rândul lui documentele unui adjunct de-al lui, gardianul ne-a ordonat să ne aşezăm în semicerc. A separat pe opt dintre noi şi ne-a cerut să formăm un grup în dreapta lui. Apoi a chemat mai aproape trei persoane, pe care le-a trimis cu un paznic într-o cameră. Noi cei opt eram cu toţii cu articolul 58. Cei trei fuseseră acuzaţi de omucideri, iar restul, condamnaţi în general pentru furturi. Am rămas pur şi simplu trăsnit cum de a putut acest plutonier să ne separe, fără să despacheteze dosarele. N-am rămas multă vreme în acest penitenciar, ci am fost dus la *peresilka*, un fel de *Krasnaia Presnea* a Novosibirskului. Acum nu mai eram novicele pe care „cei mari" îl trimiteau să doarmă pe podea. Băgat într-o cameră, m-am căţărat sus şi mi-am făcut un loc confortabil pentru cele câteva zile pe care trebuia să le petrec aici. N-a trecut mult şi a fost introdus în cameră un om

brunet. Am sărit cu întrebarea în ruseşte, ca să-mi răspundă că este din Constanţa-România. Am cerut celor de lângă mine să se retragă puţin, ca să facă loc şi pentru Măgărdici Musoian, care avea, bietul de el, douăzeci şi şase de bube pe spinare. Aveam multe în comun. El pleca, după executarea celor cinci ani, în surghiun la Suhumi. I-a părut foarte rău să audă că sunt trimis pentru alţi zece ani, dracu ştie unde. Mi-a dat adresa de la Constanţa. După mulţi ani, am fost să-l văd, împreună cu soţia, în casa lui de pe Olteniei 9. Tot la *peresilka* de la Novosibirsk m-am întâlnit cu un român, fost în serviciul Siguranţei Statului, secţia engleză. Am aflat multe de la el despre conaţionali de-ai mei.

Cum călătorului îi şade bine cu drumul, după câteva zile am fost înghesuit într-un compartiment rezervat „contricilor", cum mai erau numiţi fasciştii, ca să fiu descărcat la staţia Reşota, ultima oprire în regiunea Krasnoiarsk, pe magistrala Moscova-Vladivostok. După foarte puţine formalităţi, am fost dus într-o sală mare, un fel de Sodoma şi Gomora, unde zăceau cel puţin două sute de inşi, claie peste grămadă. În mijlocul sălii atârna un bec de vreo 40 de waţi, care dădea o lumină pâlpâindă. Un deţinut care s-a recomandat „Turner Bernard Olaf" şi care cică fusese corespondent la Christian Science Monitor şi condamnat pentru încălcarea legilor cenzurii – asta spunea el şi în lagăr poveştile nu se puteau verifica – arătă cu degetul la becul de-abia incandescent, spunând că e „lampa lui Ilici". Fiind şi el condamnat tot cu articolul 58, a fost chemat împreună cu mine la comisie, unde urma să se stabilească ce fel de muncă eram apţi să facem. Dintru început, el a declarat că are două mâini stângi, expresie pe care capacitatea mintală a cekistului nu a fost în stare s-o descifreze. I-a cerut să-şi scoată cămaşa şi a chemat medicul să confirme sau să infirme declaraţia lui Turner. Însă două braţe stângi avea un laz din Trabzon, Agiar Ali Oghi, căruia, fiindcă tot refuza să accepte acuzaţia că fusese trimis de CIA să treacă clandestin graniţa,

anchetatorul NKVD avusese ingeniozitatea ca, printr-o zgâlţâitură, trăgând braţul cu genunchii săi pe coasta omului, să i-l disloce din umăr, pentru a i-l pune apoi la loc, destul de nereuşit, după ce, din cauza durerilor, omul acceptase să semneze actul de acuzare. (Slăbiciunea lui Agiar Ali am înţeles-o abia când, la Bucureşti, motocicleta mi-a fost lovită de o maşină, iar eu am fost azvârlit, cu braţul drept dislocat din umăr.) Afară era un ger de sub –40° C, din care cauză nu puteau să ne expedieze la destinaţie. Turner, care îmi atrăsese atenţia asupra „lămpii", mi-a arătat şi „morala proletară". Nu departe de noi, un om mai în vârstă întreţinea relaţii homosexuale cu un tânăr pe care îl botezase „Marusea", fără să se sinchisească de cei din jur.

Am fost chemaţi în cele din urmă, unul câte unul, să ne pregătim pentru drum. Cu toate că era tare frig, după termometru era legal să ne scoată în aer liber. După două ore de mers, timp în care unul de lângă mine m-a atenţionat că am obrazul degerat şi trebuie să mă frec cu zăpadă, am ajuns la poarta lagărului. Cu litere mari, pe un panou era scris: „Să dăm Patriei iubite mai multă lemnărie", ca unul de lângă mine să adauge cu glas tare: „...ca Patria să construiască, pentru noi, mai multe lagăre". Nu eram prea mulţi la număr cei care soseam în lagăr. Eu am fost, bineînţeles, integrat într-o brigadă de contrici. Toate brigăzile din lagăr lucrau într-o exploatare forestieră. Noul meu brigadir mi-a spus că, pentru moment, va face tot posibilul să-mi ofere o muncă după puterile mele. Trebuia să aprind focul dimineaţa şi să-l întreţin pe timpul zilei, ca lucrătorii din brigadă să vină să se încălzească din când în când. Acelaşi lucru trebuia să-l fac cu un alt foc, mai la distanţă, pentru soldaţi. În lagăr era un român, Paul Selifos, care spunea că fusese prin Iugoslavia. Într-o gheretă, avea cazane cu apă fiartă pentru lagăr – *kipitok*-ul iubit de ruşi. Obţinuse acest locşor călduţ mulţumită acordeonului său, cu care cânta din când în când în brigada culturală. Un armean, Simion Airapetovici Karapetian, era şeful unităţii

medicale. Era un om înalt, cu nas mare. Ruşii îl numeau „Crocodil". Nu era deloc agreat de lume şi a fost şi mai urât pentru un caz foarte trist. Un bătrânel ucrainean venise într-o dimineaţă la el spunând că nu se simte bine şi l-ar ruga să-l elibereze de la muncă. Cum cota de scutiţi medical era completată de cei care plătiseră serviciul, cererea bolnavului a fost respinsă. După două ore, cadavrul bătrânului a fost adus pe sanie. Un alt armean, un tânăr educat şi foarte fin, Khaciatur Azarian, care nu ar fi omorât nici o muscă, mi-a cerut să jur, cum a jurat de altfel şi el, că nu vom uita neomenia acestui „crocodil", atunci când va sosi ceasul socotelilor. Azarian călătorise o bucată de drum cu Ruben Mamikonian şi vorbea foarte frumos despre el. După ce am mers cu brigada câteva zile în şir la pădure, venind „acasă" mirosind rău a fum, brigadirul m-a întrebat dacă nu am idee de cizmărie sau de croitorie, căci comandantul lagărului căuta un şef de atelier. I-am spus că tata era croitor şi ceea ce-am învăţat în atelierul lui era să mă joc cu maşinile de cusut. Nici una, nici două, brigadirul, care probabil căuta pe de o parte să-mi facă un bine şi pe de alta să scape de un neproductiv, s-a repezit la comandant, spunându-i că are în echipa lui o mână de aur, un mare specialist în maşini de cusut.

La baraca lui Selifos, muncind aproape o noapte întreagă, zgâriind cu unghiile jegul de pe cămaşa înmuiată, reuşisem să spăl, în fine, ceea ce nu văzuse apă. Când am fost chemat cu brigada la baie, nu mi-a fost ruşine să agăţ pentru etuvă cămaşa mea cvasicurată. La ieşirea de la baie, când trebuia să mă grăbesc în camera îngheţată să pun pe mine hainele calde de la etuvă, îmbracă-te, Levon, dacă poţi: braţele cămăşii erau înnodate, ca şi cracii izmenelor. Nişte noduri aşa de bine trase, încât celor două mâini a trebuit să le aduc în ajutor şi dinţii pentru a o scoate la capăt. Toţi se uitau cu coada ochiului sau pe sub sprâncene la mine, ca să vadă nu numai că nu eram supărat, dar că mai aveam şi cuvinte de laudă pentru cel care putuse să facă noduri atât de măiestrite. Altfel, gluma putea să se repete.

Într-o seară, la înapoierea de la pădure, şeful aprovizionării, un civil, Sokolov, a cerut brigadirului să-l ia cu el pe „specialistul" în maşini de cusut şi să meargă la depozitul de îmbrăcăminte. Aici, sub un morman de vechituri, erau cinci maşini de cusut de atelier, toate de aceeaşi marcă, trofee din Germania. M-a întrebat dacă cunosc acest tip de maşină şi dacă din cinci pot face una bună. Cred că da, i-am răspuns. Am fost trecut pe stat drept conducătorul atelierului, căci post de reparator de maşini nu era prevăzut. Erau doi croitori şi doi cizmari de profesie, restul erau cârpaci, ca Agiar Ali. La urmă mi l-au adus pe Deadea Vania, un croitor din Erevan, care era un tip aparte şi ne întreţinea buna dispoziţie cu poveştile sale. Ne-a relatat cum, la Erevan, şeful NKVD adusese trei metri de stofă englezească de primă calitate, pentru un costum civil, cu care trebuia să rupă gura oraşului. Deadea Vania lucra la butonieră, când scrumul de ţigară cade pe piept, sub buzunarul cel mic, găurind puţin materialul. Cum era el ingenios, imediat face o lucrătură de butonieră rotundă şi, la sosirea clientului, îi vâră o floare în gaura făcută de ţigara lui. Cekistul mirat îl întreabă ce-i asta, ca Deadea Vania să-i răspundă calm că este ultima modă pariziană. Altă dată se ocupa cu vânzarea de vodcă „en detail" într-o *stolovie*, când s-a apropiat de el un individ care i-a spus că a degerat şi, frecându-şi mâinile, i-a cerut un pahar. Pe când el îi turna băutura într-un pahar scos din buzunarul drept, dintr-o sticlă extrasă din cel stâng, „clientul" scoate revolverul, declarându-l arestat. Armeanul nostru, aruncând totul la pământ, sare într-un vagon de tramvai în mers, urmărit de cel care dorise să-l ducă la miliţie. Ca să nu devină suspect pentru cei din jur, Deadea Vania strigă „prietenului" să nu alerge, căci îl va aştepta la staţia următoare...

Într-un colţ al atelierului, îmi aranjasem secţia mecanică pentru repararea maşinilor de cusut. Fiecăreia îi lipsea câte ceva şi ce n-avea una trebuia să iau de la alta.

Atât croitorii, cât şi cizmarii, în afară de reparaţiile curente pentru deţinuţi, care erau pe primul plan, lucrau şi comenzi pentru civilii şi militarii din jur, pentru care era necesar un ordin de comandă de la şeful aprovizionării. În unele cazuri, când ordinul era greu de obţinut, cererile îmi erau adresate direct mie, care nu puteam nicicum să-l refuz pe şeful lagărului sau pe *oper*, de la care nu rareori primeam drept recompensă *pollitrovka*, sticla de 500 g de vodcă, adresată, ce-i drept, lui Sokolov, din care acesta îmi turna şi mie uneori câte un păhărel. Eram buni prieteni.

Una dintre maşinile de cusut era deja în funcţiune. Evenimentul îmi ridicase prestigiul, mai ales că tot ce aveam la dispoziţie era o cheie franceză şi o şurubelniţă. Mi s-a spus că nu e nicio grabă, dar ar fi bine să caut să completez o a doua maşină. Aveam oricum un post de invidiat, mai ales când afară fumul mergea direct spre cer, semn că gerul era foarte mare. Atelierul era într-o baracă dintr-un colţ al lagărului, exact sub un foişor de pază, unde din două în două ore se schimba garda. Când aerul era prea rece, se auzea locomotiva de la vreo zece kilometri, dar mai ales formula sacramentală a pazei: „Predau postul numărul trei de control al inamicilor poporului", ca noul venit să răspundă că primeşte sarcina de a controla securitatea poporului.

Am aflat că sosise un nou lot de deţinuţi, şi nu au întârziat să apară la atelier două persoane care auziseră de mine. Unul dintre ei era Mukuci Makarian, fost contabil la fabrica de cauciuc din Erevan, condamnat, dacă nu mă înşel, la doisprezece ani pe legea din 7 august (Sidmovo-Vosmovo), iar celălalt se numea Işhan. M-au întrebat dacă pot să-i ajut. După ce îşi făcuse rondul, şeful aprovizionării a apărut să controleze atelierul. L-am invitat în colţul meu şi i-am pus în faţă sticla. A cerut pahare. În Rusia, cel puţin pe atunci, erau pahare poliedrice, numite *granionni*, cu capacitatea de 133 ml, aşa că *pollitrovka*

era bună pentru trei persoane – în cazul de față Sokolov, doi și eu unul. După ce a înghițit un pahar și a mirosit o coajă de pâine, i-am spus de Makarian. Mi-a promis că-l va numi bucătar-șef la sfârșitul săptămânii, când șeful depozitului, care urma să se elibereze, îi va lăsa locul actualului bucătar-șef. Față de Makarian am un sentiment de gratitudine greu de descris. Era lucru știut că din regiunea lagărelor nu putea ajunge nicio scrisoare în străinătate. Încercasem pe altă cale: aflând din *Pravda* că sosise la Moscova primul ambasador al României, Vlădescu-Răcoasa, a cărui fiică era prietenă bună cu Suren, fratele meu, i-am scris câteva rânduri. Moscoviții îmi spuseseră că Ambasada României se afla pe strada Vorovski. Îl știam și eu personal pe ambasador, căci atunci când era arestat și judecat de Curtea Militară, eu îi angajasem un colonel din justiția militară, dacă nu să-l apere, cel puțin să tergiverseze procesul. Nu mă așteptam ca ambasadorul să-mi răspundă. Aș fi dorit, însă, să-mi primească rândurile. După mulți ani, revenit la București, am aflat că Mioara, fiica ambasadorului, adusese personal rândurile mele și le predase mamei, ca să se știe că sunt în viață. Aflasem de la Mukuci că mulți armeni din România se stabiliseră la Erevan, deci, fără doar și poate, exista un flux de scrisori în ambele direcții. El i-a trimis soției sale la Erevan adresa alor mei, ca să expedieze scrisoarea mea de acolo la București. Nu după multă vreme, în lipsa mea, pe peretele colțului meu din atelier, șeful-bucătar agățase fotografia înrămată a fiicei mele, iar pe măsuță îmi lăsase rândurile soției, care-mi scria că rănile bombardamentelor din trecut deveniseră acum spații verzi care înfrumusețau nevoie mare Capitala României și că ea muncea zor mare pentru fericirea generațiilor ce vor veni. În fine, se crease, după atâția ani, o legătură, dacă nu perfectă, oricum acceptabilă în situația dată. Scrisorile colegilor mei erau de multe ori în genul „sunt bine-sănătos în lagărul de la Krasnoiarsk, ceea ce vă doresc și vouă". Se întâmpla ca altul,

aflând adresa soţiei unui deţinut, să-i comunice lucruri pe care soţul uitase să le menţioneze. Era cazul unui tânăr artist, condamnat nu ştiu pentru ce, care, în lagăr, se apucase de prostituţie şi nu ar fi dorit, bineînţeles, ca rudele să afle de decăderea lui. Iată însă că aflase soţia, care în câteva rânduri îi făcea cunoscut că intentase acţiune de divorţ şi nu aştepta de la el, de acum încolo, absolut nimic, nici măcar un rând. Tânărul s-a decis şi el să nu mai scrie şi, în amurg, a sărit în zona interzisă, unde un glonţ intrat prin spate i-a rupt tot coşul pieptului, încheind viaţa unui mizerabil din cele două sute de milioane.

Mai toate lagărele aveau ceva în comun: telegraful fără fir. Dacă cineva din colţul opus al zonei afla ceva, puteai să fii sigur că vestea va ajunge în timpul cel mai scurt, din gură în gură, cu adaosuri şi înfrumuseţări, la tine. Unii se distrau lansând asemenea veşti, pe care le numeau *paraşă* (hârdău) de lagăr. Un prieten ucrainean care mă vizita foarte des venise de un 7 noiembrie să mă întrebe a câta aniversare sărbătoream. Când i-am spus că este a treizeci şi patra, el m-a corectat: „Ultima". Am decis să lansăm o *paraşă*. Se duce în capătul celălalt al zonei, la Karapetian, la ambulatoriu, şi îi spune că aflase că generalul McArthur cu întregul său stat-major căzuseră prizonieri în mâna voluntarilor chinezi. Nu cred că trecuse nici o oră, când cineva de la contabilitate, care era într-alt colţ al lagărului, a venit să-mi spună că generalul american fusese grav rănit, că mai mult de jumătate dintre cei din jurul lui au murit când fuseseră atacaţi pe neaşteptate etc.

Familia lui Makarian ne trimisese hamei. Făcusem în lagăr un butoiaş şi, cu zahăr dizolvat în apă, preparasem un fel de băutură alcoolică, numită „boască" pe meleagurile acestea, cu care îl tratam pe Sokolov când nu puteam face rost de vodcă. El, în schimb, îmi aducea vânat, căprioară împuşcată de el, a cărei carne era de nemâncat, pentru că avea gust şi miros de terebentină. Nu ştiu cum, gardienii aflaseră ceva şi au năvălit în

căutarea butoiaşului, care însă dispăruse deja prin fereastra din dos, lipsindu-i de corpul delict. Mai târziu, a alergat la mine şeful aprovizionării să mă felicite că am ştiut să-i duc de nas pe „dobitoci".

La sosirea primăverii, se organiza muncă voluntară, care era obligatorie pentru toţi: se ieşea la pădure şi se adunau toate resturile de lemnărie, pentru a evita posibilitatea izbucnirii unui incendiu. Se dusese să îndeplinească această datorie patriotică şi „maiorul", care făcea curăţenie în camera supraveghetorilor, le aducea apă şi le pregătea ceai. Masa de seară întârzia, pentru că cei plecaţi tot nu veneau de la pădure. La un moment dat, s-a văzut o stare de alarmă la şefi, ca la urmă să aflăm că fusese o evadare – lipsea un om şi acela era „maiorul". Au adus câinii să miroasă aşternutul, de care aceştia nici nu s-au apropiat. S-a spus că fusese folosită o grăsime de urs. În pădure şi pe calea ferată care trecea pe acolo, după-masă dăduse o ploaie uşoară, care-i deruta pe cei care încercau să găsească urma deţinutului. În sfârşit, s-a spus că trecuse prin faţa paznicilor un ofiţer superior NKVD, pe care aceştia îl salutaseră cu respect, uitând sau neştiind că cel mai mare în grad era şeful lagărului, căpitanul Luzin. Deci evadatul fusese ajutat din afară, pregătindu-i-se drumul. Paza lagărului era ca turbată, mai ales la scena cu câinii care refuzau să miroasă aşternutul evadatului. Uite la ce s-a gândit, *iobăni maior*, spuneau, la care şeful lagărului le-a replicat furios că evadatul a dovedit că era într-adevăr un militar bine pregătit, care i-a dus de nas pe *iobăni* paznici. Cu două zile mai înainte, evadase chiar soţia comandantului, plecând cu un deţinut eliberat. Spre deosebire însă de maior, femeia s-a întors după vreo două săptămâni şi, din câte ştiu, nu a fost penalizată.

La a doua maşină de cusut mai trebuia să sincronizez acul cu suveica. Nu-mi terminasem treaba, ca să nu devin inutil. Aveam însă multă bătaie de cap cu cârpele „actate". Este o istorie greu de înţeles pentru cel ce nu a trecut prin Gulag. Totuşi, e bine ca lumea să ştie că şi acolo se făceau descoperiri. La sfârşit de an,

efectele foarte uzate se „actau". În prezența unei comisii, se tăiau cu toporul gulerele cămășilor și beteliile izmenelor, după care acestea, împreună cu pufoaicele și pantalonii vătuiți, erau predate la depozit – bineînțeles, nu spălate sau dezinfectate, ci 100% împuțite. În locul efectelor „actate", lagărul primea efecte noi, care erau foarte căutate de locuitorii din împrejurimi. După o „actare" parțială, șeful aprovizionării și șeful depozitului trimiteau acest gunoi la atelier pentru recondiționare: se coseau la loc gulere cămășilor tăiate și betelii la izmene. Cei din atelier refuzau să pună mâna pe boarfele murdare, iar Sokolov nu voia ca efecte „actate" să treacă prin spălătorie, pentru a nu întări ideea că se fac afaceri necurate. Deadea Vania armeanul m-a avertizat că pot să fiu „ars", pentru că nimeni nu m-ar crede că nu am fost complice în afaceri. Am aranjat deci și a doua mașină de cusut și i-am spus șefului că aș vrea să lucrez un timp în aer liber. Fostul meu brigadir mi-a spus că oricând sunt binevenit. Aflând de intenția mea, un lucrător de la *speț-ciast* mi-a spus confidențial că se pregătește o mare schimbare și că probabil voi fi oricum mutat la alt loc de muncă. O comisie de la centru, vizitând atelierul, a găsit că două mașini de cusut erau prea multe pentru noi, având în vedere volumul redus de comenzi, așa încât, a doua zi, una dintre mașini a fost luată și dusă la un alt lagăr. În sistemul Gulagului totul era enigmatic. Aduseseră cinci mașini în lagărul acesta, pe care le ținuseră ani de-a rândul în depozit, sub un maldăr de vechituri, în vreme ce în altă parte era nevoie de așa ceva. De altfel, era absurd să cauți explicații logice în acest imens imperiu.

Recent sosise, cu un grup mic de invalizi, un om care se născuse la Moscova, crescuse la Paris și trăise în Africa. Se trăgea dintr-o familie de aristocrați. Se numea Vladimir Alexandrovici de Lucezarov și plecase încă din 1917 la Paris cu ai săi, pe când avea numai patru ani. Făcuse liceul și universitatea la Paris, era matematician. Își continuase și după aceea studiile și obținuse

conducerea a douăzeci şi două de staţii electrice din Africa Occidentală, la Dakar. Aici, spunea el, făceau popas mai toţi ofiţerii superiori sovietici care se întorceau din Statele Unite şi, bineînţeles, casa lui nu era ocolită. El, având sentimente ruseşti, vedea în musafirii săi pe continuatorii tradiţiilor lui Kornilov, Denikin şi Vranghel*, ca în cele din urmă să-şi exprime dorinţa de a reveni la patria-mamă. Ulterior, în urma unei corespondenţe, i s-a oferit un post de profesor titular de matematici la o universitate din Rusia. Omul şi-a împachetat chiar şi mobila (desfăcută pentru uşurarea transportului) şi garderoba cu zeci de costume, şi-a luat mama în vârstă de optzeci de ani şi au plecat la Moscova, unde li s-a comunicat că trebuie să-şi continue călătoria până la Alma-Ata, capitala Kazahstanului. Lucezarov a încercat să explice că venise în patrie ca să trăiască în Rusia, şi nu lăsase totul pentru Kazahstan – dar nimeni nu-l asculta.

Pentru un timp, a trebuit să locuiască, împreună cu mama sa, într-o cameră de hotel. Case de locuit, care să semene măcar pe departe cu cea din Dakar, nu existau aici. Cu salariul obţinut, achita hotelul pentru o jumătate de lună, restul acoperindu-l din sumele obţinute din vânzarea hainelor la talcioc. Mobila, fiind calificată drept *krasnie doski*, scânduri roşii, nu avea căutare nici la talcioc. După multe ezitări, patriotul nostru se decide să bată la uşa *OVIR*-ului, cerşind paşapoartele franţuzeşti predate la sosire. Nici gând – el era, din momentul în care călcase pe pământul ţării, cetăţean sovietic, prin urmare, trebuia să-şi scoată din cap orice idee de a mai revedea Franţa. Cale legală pentru a scăpa din „Rai" nu exista. Trebuia să se gândească deci

---

* Lavr Gheorghievici Kornilov (1870-1918), Anton Ivanovici Denikin (1872-1947), Piotr Nikolaevici Vranghel (1878-1928), generali ruşi, conducători ai armatelor „albilor" în timpul războiului civil din 1918-1920.

la o cale mai puțin legală. Invocând starea sănătății mamei, își aranjează un concediu la Suhumi. Își procură o hartă a Mării Negre, își face rost de o busolă și pleacă în vacanță, fiind probabil, deja din acel moment, supravegheat de CEKA. Nu știu cum, găsește o barcă cu vâsle, se aprovizionează cu ceva apă și ciocolată și pornește la drum noapte fără lună, pe o mare liniștită. După mai multe ore de vâslit, în zori de zi aud zgomotul unui hidroglisor, care îi oprește și îi ia la bord, remorcând barca. Sunt duși direct la sediul NKVD de la Suhumi, unde sunt acuzați din primul moment, pe baza articolului 58, punctul 1a, de trădare de patrie, pedeapsa cu moartea prevăzută pentru această crimă fiind însă comutată, grație umanitarismului sovietic, în 25 de ani de lagăr, de la clopoțel la clopoțel, adică fără posibilitatea reducerii termenului.

Îi făcea plăcere când cineva îi citea ziarul, pentru că ochii îl făceau inapt pentru orice muncă. Nu exista oculist sau optometrist pe meleagurile acestea. Din când în când, o dentistă apărea la ambulatoriu și, dacă se zvonea că e și frumoasă, lumea „cu dureri de dinți" făcea coadă la ușa ei. Cel ce intra în cabinet ieșea cu un dinte în minus. Aveam în lagăr și tehnicieni printre deținuți. Aceștia foloseau pentru lucrări tabla de aluminiu a strachinilor noi. Era o plăcere să vezi fotografia unui „cicen" cu barbă mare, care rânjea în așa fel încât cei de acasă să vadă că are dinți acoperiți cu „tablă de aluminiu".

În afară de narcotice, avea mare trecere *cefil*-ul. Se fierbeau 50 g de ceai negru într-o cutie de conserve mai mică de 1 litru, lichidul amar obținut, de culoare castanie, fiind băutura preferată a multora – se spunea că este vasodilatatoare, deci recomandabilă pentru a evita degerăturile. Nu știu cât de vasodilatatoare era această licoare, dar știu că îngurgitarea ei crea un obicei de care, după propria mea experiență, scăpai destul de greu.

În ciuda regulamentului, se introduceau băuturi alcoolice în zonă. Pentru ușurință, se aducea alcool rafinat, pe care rușii

îl beau în felul următor: fiecare comesean avea în față două pahare, unul cu spirt și altul cu apă și, în general, ceva de gustat. Luau în gură puțin spirt și îl diluau, tot în gură, cu puțină apă, apoi mușcau o fărâmă de pâine, ori unii doar o miroseau. Am fost, nu știu cu ce ocazie, invitat de câțiva din elita lagărului la un pahar. Unii dintre ei, care trecuseră cu armata prin România, povesteau că acolo se bea țuică cu degetarul și erau curioși să vadă comportarea mea. Er am hotărât, cum s-ar spune, să le rup gura. Am înghițit, fără să răsuflu, tot spirtul din pahar și, băgând o țigară în gură, am aprins-o. „Cum, nu iei puțină apă în gură?" – au sărit cu toții. „Cu apă se bea la voi. Noi uite că procedăm altfel." Unul dintre ei, cel care mă invitase, s-a pronunțat sus și tare: „Măi fraților, pe ăsta ne costă mai puțin să-l îngropăm decât să-l îmbătăm." Sigur că numai plăcut nu era să dai spirtul acela pe gât; am reușit, însă, să nu-mi schimonosesc fața, ca să-i văd pe ei schimonosiți.

Cu câteva zile înainte, la o asemenea adunare, dăduseră buzna niște cuțitari și îi înjunghiaseră mai pe toți cei prezenți. Prin nu știu ce miracol scăpase Simion Airapetovici. Un prieten de-al lui, conducător de lucrări în pădure, fugise având înfipt în spate un cuțit. Ținta atacului fusese chiar Karapetian, după cum s-a aflat la urmă, pentru că peste câteva zile i se termina perioada de condamnare. Supraveghetorii au reușit să afle cine au fost atacatorii și i-au predat *operativnik*-ului, iar conaționalul meu a ieșit pe poartă om liber, cu un mic geamantan în mână. Se spunea că perna în care își cususe agoniseala reușise să o scoată cu câteva zile înainte. Mi-aduc aminte că și la Krivosceokovo niște hoți îi spuseseră, mai spre seară, unuia Kocegarov, care nu se avea deloc bine cu casta lor, că e chemat la ambulatoriu, pentru ca la intrarea în coridor să fie atacat din toate părțile cu cuțitele. Peste trei zile, omul trebuia să se elibereze. Hoții nu-i puteau ierta faptul că, umblând din baracă în baracă, îi instruia pe „fasciști" cum să lupte cu cei care credeau că este

dreptul lor să țină sub teroare tot lagărul. Și învățăturile lui Kocegarov dăduseră roade; câțiva hoți muriseră, fără să fie înjunghiați, în paturile lor, de moarte naturală. Urmând sfaturile lui, foștii mieluței, deveniți acum lupi, înconjurau pe câte un hoț, îl ridicau în aer, ținându-l unii de brațe și alții de picioare, și-l trânteau de câteva ori de pământ. Și cu asta, basta. Nu aveau nevoie nici de cuțit, nici de topor. Erau 100% siguri că cel tratat astfel nu le va mai ieși în cale.

Zi de zi așteptam schimbarea despre care-mi vorbise omul de la *speț-ciast*. Eram decepționat. Au fost chemați pentru plecare doi croitori din atelier, buni meșteri, repatriatul de la Paris și prietenul meu ucrainean care număra zilele Uniunii, eu însă nu. Am observat că toți aveau ceva în comun: erau condamnați pentru trădarea patriei. A doua zi de dimineață am fost chemat la *vahta*, camera în care stăteau paznicii, ca să primesc de la unul, ca „urgență", cizmele la reparat. Era acolo și o țigancă, în portul specific, venită se vede de departe. Am întrebat-o în românește de unde e, ca să-mi sară bucuroasă cu răspunsul: „De la Chișinău, mânca-te-aș." S-a răspândit vestea printre șefi că vorbeam și țigănește – deci, fără doar și poate, eram spion. La înapoierea mea – nu lipsisem mai mult de un sfert de oră –, am găsit atelierul plin de cârpe care trebuiau să fie transformate în cămăși, spre a fi „actate" pentru a doua oară. Cei care făceau recondiționarea mă acuzau că îi chinui, că nu protestez împotriva escrocheriilor și îi pun la o muncă pe care, pe drept, nu erau obligați s-o facă. Eram între ciocan și nicovală. Sokolov fusese amabil, la primul meu cuvânt, îl luase la bucătărie pe Makarian, prin care reușisem să iau legătura cu cei de-acasă. Dar asta nu mă obliga să fiu neom cu subalternii mei, care erau niște nenorociți ca și mine. Și oare Deadea Vania nu avea ceva sub limbă când îmi spunea că pot să fiu ars? Cu gândurile mele, nu am observat când a intrat în atelier Sokolov, care stătea lângă mine. A scos din buzunar sticla de vodcă, probabil dată de Mukuci, căci venea la atelier după ce vizita

bucătăria. Am scos la rândul meu paharele. Mi-a spus că îmi doreşte tot binele, pentru că eram pe lista lotului care pleca la lagărul de la Zavodovka şi că urma să vină contabilul cu cel care avea să primească răspunderea atelierului.

Imediat după plecarea şefului, am alergat să-mi iau rămas-bun de la Makarian şi să-i mulţumesc pentru serviciul pe care mi-l făcuse. De abia revenisem, că a sosit contabilul cu lista obiectelor pentru care semnasem şi pe care le predam în bună stare urmaşului meu, un muncitor de la cizmărie. Am alergat şi la depozitul de efecte, ca să predau aşternutul, după care am intrat în formaţie, unde am fost număraţi câte cinci. Şefilor tot nu le ieşea socoteala, aşa că unii deţinuţi au propus ca soluţie descălţarea celor care făceau numărătoarea, pentru a putea folosi şi degetele de la picioare. În fine, după două numărători care au dat rezultate similare şi satisfăcătoare, cu mare alai şi lătrat de câini, am pornit la drum pe poteca ce ducea la satul Zavodovka, în apropierea căruia era subdiviziunea a doua a lagărului nr. 10.

Satul era locuit de familii strămutate din capitala Letoniei, Riga. La sfârşitul lui septembrie 1945, oamenilor acestora li se oferise un răgaz de o oră să adune pentru drum efecte personale, pentru a fi încărcaţi în camioane militare şi duşi la gară, apoi înghesuiţi în vagoane de marfă, cu destinaţia „Zavodovka". La staţia Reşota au format o coloană şi au mers până la marginea pădurii. O placă de lemn bătută pe un copac arăta clar că acolo era satul unde urmau să locuiască. Colonizatorii săpaseră două puţuri de apă şi lăsaseră o gheretă cu sape, fierăstraie şi topoare. Era şi ceva hrană, însă au fost asiguraţi că vor primi alimente de trei ori pe săptămână. Erau printre letoni meseriaşi şi chiar constructori. Ce puteau face, însă, pe gerul care era acolo? Luptând să supravieţuiască, au defrişat pădurea, au curăţat locul de rădăcini şi au săpat adăposturi în pământ. Au făcut planuri şi, muncind pe cât era posibil, au ieşit din iarnă, creând şi un mic depozit de materiale de construcţie şi începând să aşeze una

după alta izbe siberiene, distribuite în primul rând familiilor cu copii. Casele au format străduțe paralele, cu trotuare pardosite cu lemn. S-a aflat prin împrejurimi că veniseră meseriași, tinichigii, reparatori de primusuri, așa încât cu timpul, la Zavodovka, se repara orice, iar din câștiguri letonii și-au cumpărat vaci, având grijă bună de animale și aducând, iarna, o dată pe săptămână, la poarta lagărului lapte înghețat, în discuri de un litru, pe care îl transportau în saci de pânză impecabil de curați. După mulți ani, când o comisie de la NKVD, care îi strămutase, le-a admirat noua localitate, spunând că au reușit să creeze aici, în pădure, o nouă Riga, o fetiță de cincisprezece ani a răspuns că așa sunt letonii, pe unde se duc fac câte o Rigă, spre deosebire de ruși, care duc peste tot cu ei Siberia.

La poarta lagărului, pe o masă, erau depuse dosarele noastre. Șeful pazei și *oper*-ul studiau fiecare dosar înainte de a primi persoana în zonă. Șeful lagărului era un locotenent, iar adjunctul, un căpitan. Mai era lângă acesta și o doctoriță în halat alb. Noi toți care soseam eram condamnați cu diferite puncte ale articolului 58 rusesc sau 54, echivalentul ucrainean. În mod excepțional, am fost strigat printre primii. A trebuit să trec imediat pe lângă contabilul de la *Vești-stol* și să semnez pentru saltea, cuvertură, cearșaf și prosop, ca împreună cu brigada să mă prezint la magazia de efecte. Eram într-un grup de oameni cu care lucrasem și în lagărul de unde veneam. Barăcile aici erau mai arătoase. Sufrageria mai încăpătoare. În mijlocul zonei era un fel de arc de triumf al victoriei comunismului. După ce am obținut locul în baracă și mi-am aranjat patul, deformație profesională, m-am dus să văd atelierul de croitorie. L-am asigurat de la început pe șeful atelierului că nu vreau să-i iau locul, chiar dacă în lagărul de unde veneam avusesem funcția lui. Am recunoscut mașina de cusut pusă la punct de mine. Nu funcționa, pentru că le rupsese toate acele. I-am promis că voi veni să-i mai vizitez și eventual să pun mașina în funcțiune.

După două zile, am ieşit cu brigada la muncă. Nu puteam să mă plâng că am o muncă fizică grea. Greu de suportat erau însă miile de musculiţe de care n-aveai cum să te aperi. Roiau în jurul tău şi, dacă erai transpirat, te atacau mai rău. În pădure era o PES (*peredvijnaia electrostanţia*), un generator care punea în mişcare trei fierăstraie, iar iarna, când smoala era îngheţată, patru. Mulţi tăiau cu joagărele de doi metri, lucrând tot timpul fie în genunchi, fie aplecaţi. Pe mine brigadirul mă pusese să tai cu toporul crengile copacilor doborâţi, înainte de transportarea acestora pentru depozitare sau prelucrare. Suprafaţa de pădure desemnată pentru exploatare era împrejmuită de o zonă defrişată dinainte, în formă de pătrat, în care se aflau foişoare, ca şi în zona interzisă a lagărului. Dimineaţa, când soseam la locul muncii, trebuia să ne aşezăm pe pământ, pentru a da timp unora dintre paznici să se urce în foişoarele lor, şi numai după semnalul dat de ei eram autorizaţi să ne împrăştiem în zonă. Înainte de venirea noastră şi după plecare, pădurea era teritoriul nimănui. Profitând de acest lucru, oameni din împrejurimi aduceau şi ascundeau în locuri stabilite sticle de vodcă, pentru ca tot de acolo, după plecarea noastră, să ridice banii, cu un mic profit. Băutura intra în zonă în lemne crăpate în două, cioplite pentru a face loc sticlei şi unite din nou cu nişte cuie ascuţite la ambele capete. Din cauza acestor dificultăţi de transport, sticla se vindea în zonă cu 50 de ruble. Deţinutul care-şi îndeplinea norma câştiga, după lege, în jur de 800 de ruble, din care i se reţineau diverse sume pentru locuinţă, hrană, uzul îmbrăcămintei, întreţinerea pazei, hrana câinilor, ca să nu fim molestaţi de oamenii din împrejurimi, precum şi pentru împrumutul intern, la care participam „benevol", din „patriotism". După toate aceste scăderi, primeai în mână cam 70-80 de ruble, cu care puteai cumpăra de la ghereta din lagăr ceva zahăr, dacă se întâmpla să se găsească, sau ceva ţigări şi o sticlă de vodcă de la negustorii clandestini, pentru că în realitate nu aveai ce face cu banii.

Odată, nu mult după sosirea mea, unul dintre paznici, după adunarea noastră de plecare, a venit cu două femei ascunse în zona de lucru, sosite de cu noapte să facă ceva bani. Paznicul care le adusese le spunea să intre în coloana noastră, ca să fie predate *oper*-ului spre a deschide împotriva lor acțiune de prostituție. Ele se milogeau, mai să-i cadă la picioare ca să fie iertate. Nenorocitele adunaseră cam 120 de ruble, în hârtii de 3 şi de 5 ruble, pe care le-au dat mărinimoşilor comsomolişti, care le-au iertat. Un tânăr uzbek spunea că totuşi paznicii s-au purtat frumos. Aş fi fost de acord, dacă nu le-ar fi luat banii – i-am răspuns. Despre discuția asta el i-a vorbit muftiului lor, care l-a trimis să mă roage să mă duc pentru câteva minute la dânsul. În lagăr erau foarte mulți asiatici, care aveau o mare veneraţie pentru şeful acesta al lor. El avea un loc bine aranjat în fundul barăcii. O cuvertură colorată îi acoperea patul şi avea papuci în picioare. M-a primit cu prietenie. Mi-a spus de la început că ştie că sunt condamnat pentru a doua oară şi că, aşa cum hoţii au, după tradiție, respect pentru recidiviştii lor, şi noi trebuie să ne respectăm oamenii care nu se încovoaie. Mi-a spus că la sărbătorirea *kurban bairam*-ului i-ar face plăcere să fiu musafirul lui. Tânărul care te-a chemat, mi-a spus, nu înțelege de ce soldații care au luat banii murdari sunt mai vinovați decât stricatele acelea, care au ajuns însă aici din cauza foamei, chit că nici foamea nu este o scuză. A fost entuziasmat când i-am spus că tata era din Erzerum, deci eu eram *bizim ermeni*. La *kurban bairam* m-a invitat să stau lângă dânsul. Erau şi alți nemulsumani invitați, pentru care aduseseră țuică, de care ei nu s-au atins. Iarna trecută, când în lagăr nu era decât carne de porc, povestea el, le-a dat dezlegare credincioşilor să mănânce, chiar dacă în situații normale este o încălcare a normelor religioase.

La două zile după această sărbătoare, tot lagărul a fost zguduit de vestea unei sinucideri în baraca musulmanilor.

Nimeni nu văzuse şi nimeni nu ştia de ce şi cum, în toiul nopţii, unul dintre ei, îmbrăcat curat, se spânzurase de o grindă a tavanului. S-a auzit că toţi cei din baracă fuseseră, unul câte unul, chemaţi şi interogaţi, dar, dacă nu mă înşel, fără niciun rezultat. Moartea era atât de legată de viaţa noastră, încât uitasem de această întâmplare, când, într-o noapte, am fost chemat la cabinetul *oper*-ului, unde se aflau doi căpitani NKVD, pe care nu-i văzusem până atunci. Amândoi erau armeni; unul dintre ei s-a recomandat drept căpitan Sankisov şi mi-a cerut să le spun ce ştiu despre sinuciderea uzbekului. Erau informaţi că eu ştiam toate amănuntele. Omul pusese pe birou coala de hârtie pentru a nota informaţiile mele. Când i-am spus că eu nici măcar nu-l cunoşteam pe cel sinucis („Nu, omorât!" – a zbierat căpitanul), mi-au replicat că ei ştiu că sunt prietenul muftiului şi că nici o muscă nu zboară în acea baracă fără ştirea mea. „Fără să vă supăraţi, îmi daţi voie să vă întreb dacă glumiţi ori sunteţi beţi" – le-am răspuns eu, nedumerit. Atunci, cel care stătea în spatele meu a tras scaunul de sub mine cu o mişcare atât de neaşteptată, încât am căzut lat, şi amândoi au început să mă lovească cu cizmele, urlând că, dacă am fost în stare să-i păcălesc pe cei de la Moscova, pe ei n-o să-i duc şi că, până n-am să spun tot adevărul, n-am să plec de acolo. „Singurul adevăr, vă spun deschis, este că mi-e ruşine că sunt armean şi conaţionalul vostru." Cele două bestii, cu cele mai murdare înjurături şi ameninţări, m-au aruncat afară. Văzând în ce hal eram, brigadirul mi-a spus să stau acasă. După puţin timp, au alergat să mă vadă doctoriţa, care, aflând că cei care mă bătuseră erau cekişti, a şters-o, şi doi turci, cu o strachină de iaurt, care au renunţat la mâncare ca să-mi pună comprese pe spate, după prescripţiile medicale băbeşti din Anatolia, care, ce să spun, au fost bine-venite.

Cum orice secret se află până la urmă, sălbăticia celor doi cekişti armeni faţă de mine a ajutat la dezlegarea enigmei.

Sinucigaşul din baraca musulmanilor era de mult bănuit că ar fi fost informator şi urmărit de camarazii care, văzându-l că depune o scrisoare în cutia de plângeri şi sugestii, au rupt fundul cutiei fără să fie observaţi şi au luat corpul delict, o scrisoare cu denunţuri. După stingere, nenorocitul a fost chemat să dea socoteală pentru faptele sale. El a recunoscut totul şi s-a hotărât în unanimitate că omul trebuie omorât. I s-a spus că, dacă se omoară singur, fără să mai nenorocească pe altul, Allah va fi probabil mai indulgent cu el. Individul a luat un lighean plin cu apă, s-a spălat, şi-a schimbat albiturile, şi-a făcut rugăciunea, s-a agăţat de o grindă şi, trântind cu piciorul scaunul pe care se ridicase, a rămas atârnat în aer. Până dimineaţă, nimeni nu văzuse ce se întâmplase. Probabil că ultima informaţie se referea la vizita pe care o făcusem muftiului în baraca lor, pentru care primisem bătaia soră cu moartea.

După masa de seară, lumea a fost adunată în sufragerie pentru evenimentul cel mai important pentru deţinuţi: scrisorile. În general, eu nu primeam, cu toate acestea nu scăpam ocazia să stau la rând. Cine ştie? Poate de data asta. Şi iată că primul chemat sunt eu. Trebuie să semnez de primire; eveniment important în lagăr, o scrisoare recomandată din străinătate. Recunosc pe plic scrisul mamei. În grabă, după semnătura de primire, chiar lângă şefi, deschid plicul deja deschis: două foi albe şi nimic altceva. Îi arăt şefului „scrisoarea" şi-l întreb dacă cineva poate trimite în plic recomandat o coală albă. Şeful nu s-a fâstâcit. Nu trebuia să fiu supărat pe mama, mi-a spus. Femeie bătrână, în loc să pună scrisoarea în plic, pusese foile albe şi se dusese la poştă. Chiar oameni mai tineri pot să facă asemenea greşeli, unde mai pui o femeie de vârsta ei. Abia făcusem câţiva paşi, că sunt din nou chemat. Unul luase din mâna şefului o altă scrisoare şi-mi cerea să dansez ca să mi-o dea. I-am promis un dans după citire. Scrisoarea avea ştampila Magadan şi era de la Frederica. Îmi scria că a fost bolnavă şi a suferit o mare umilinţă. În călătoria spre Kolima, femeile

fuseseră coborâte în cala vaporului şi băgate într-o despărţitură din scânduri, în care hoţii au reuşit să pătrundă, siluindu-le, sub ameninţarea cuţitelor, pe contrice. Ea fusese contaminată cu sifilis şi trebuia să urmeze tratamentul în rând cu prostituatele. I-a fost jenă să-mi scrie mie, un om pentru care avea respect.

Turbat e puţin spus, ca să descriu starea în care mă aflam, de om în lanţuri, neputincios. M-am repezit la ambulatoriu. Toată lumea era înghesuită la distribuirea scrisorilor, aşa că doctoriţa era singură. I-am spus, cum am intrat, că nu cer de la dânsa un răspuns, căci ştiu că este o creaţie sovietică, fără curajul opiniei. Sunt sigur că a fost revoltată când a văzut halul în care eram cu câteva zile în urmă, dar nu şi-a făcut nici măcar datoria profesională. Chiar şi pe front, după lege, trebuie să tratezi un duşman rănit. Am rugat-o să citească cele două scrisori primite de mine în ziua aceea. S-a uitat la mine şi, mirare: mi-a spus că sus e un Dumnezeu, care vede tot. Ea, comsomolista! I-am spus că, după părerea mea, cekiştii au pus foi albe în plicul trimis de mama din cauză că scrisoarea era în armeneşte şi am rugat-o ca atunci când se duce la Reşota să arunce în cutia vagonului poştal câteva rânduri, complet inocente, ca din partea unchiului meu, din care mama să înţeleagă că trebuie să scrie numai şi numai în ruseşte. Mi-a promis că mă serveşte şi, nu după mult timp, mi-am dat seama că-şi respectase cuvântul. Îi scrisese mamei unchiul Anton care, în drum spre casă, în staţia Reşota, mă văzuse întâmplător. Arătam foarte bine. Aflase că am o soţie drăguţă, o casă cu trei camere, un serviciu bun şi recent îmi cumpărasem şi un automobil. O ruga să uite neînţelegerile din trecut şi să-mi scrie, însă în ruseşte, căci nora era pe cât de frumuşică, pe atât de geloasă. La urmă îi dădea şi adresa mea.

Am fost chemat de *oper*-ul lagărului, nu-mi aduc aminte dacă era locotenent sau căpitan. Numele lui de familie era Cernih. M-a invitat să stau jos. Era urât la faţă cum nu se

poate mai rău. Nu din naştere, ci din cauza unei schije care-i rupsese falca, iar cei de la spitalul militar din Brăila, unde fusese tratat, nu avuseseră idee de operaţii cosmetice. Am aflat la urmă că se căsătorise cu o croitoreasă de acolo, cu care locuia în *poseolok*-ul de lângă lagăr. Ca să fie familiar la prima vedere, s-a repezit cu întrebarea: „Ţuică bei... mama ta?" A umplut un pahar pentru el şi unul pentru mine. „Ştii ceva, spuse imediat, eu n-am de gând să stau în serviciul acesta multă vreme. Am fost trimis aici după ce am ieşit din spital. Prefer să fiu contabil la un colhoz decât şef într-o închisoare unde oamenii sunt închişi pentru nimica. Ştiu ce s-a întâmplat cu tine şi-mi pare foarte rău. Oamenii aceştia din Caucaz au ceva sălbatic în ei şi le place să facă pe altul să sufere. " Ştia din dosar că sunt considerat bun pentru posturi cu responsabilitate financiară. Eu i-am spus că prăvălioara de peste gard, după câte ştiam, a avut ace pentru maşini de cusut. Îl rugam să afle dacă mai avea, căci atelierul nu folosea o maşină pe care eu o pusesem la punct în lagărul de unde veneam, din cauză că nu avea ace. După două zile, am aflat că unul dintre supraveghetori cumpărase deodată toată cantitatea, două sute cincizeci de ace. Eram în zonă şi n-aveam ce face, aşa că m-am dus la supraveghetori şi l-am găsit în persoană pe cel care investise în ace de cusut. Mi-a spus că a cumpărat toată cantitatea disponibilă, pentru că are de gând, cu prima ocazie, să-i cumpere soţiei o maşină de cusut şi nu ar vrea ca, având instrumentul, să ducă lipsa acelor. L-am rugat să-mi dea pentru atelier barem câteva din stocul lui. Am făcut, în numele atelierului, un târg: pentru acele date, i se va coase o pereche de pantaloni. Când am dus acele la atelier, şeful de acolo mi-a spus că am făcut un târg prost, că zece ace nu costau nici două ruble, pe când cusutul pantalonilor făcea de zece ori mai mult. În fine, i-am reglat maşina, am uns-o şi am probat-o, ca să-i dovedesc că merge. Totuşi, insista că nu poate lucra ceva în atelier fără *naread* (comandă legală). M-am repezit la şeful lagărului, i-am explicat ce angajament îmi luasem şi că mă

găseam în încurcătură. M-a întrebat dacă mă simt mai bine şi, după înjurătura tradiţională, a semnat comanda pentru pantaloni.

A doua zi, am ieşit cu brigada la pădure şi mi-am făcut meseria de tăietor de crăci. La înapoiere, am aflat că o comisie de calibru mare, după ce vizitase Zavodovka, venise să vadă şi lagărul. Cum era obiceiul acestor comisii, merseseră întâi la bucătărie şi la sufragerie, unde pe un perete, în timpul lor liber, oamenii din lagăr meşteriseră nişte cutiuţe, de genul căsuţelor poştale, însă fără închizători, unde-şi lăsau lingura, parte din pâine şi eventual zahăr, ca să nu poarte toate acestea cu ei în buzunar sau în săculeţ. Controlând câteva din aceste căsuţe şi vizitând baraca în care locuiam, observaseră că peste tot domneşte ordinea şi curăţenia. La capetele paturilor, în sertare pe care ruşii le numeau *tumbocika*, găsiseră tutun, ţigări şi chiar bani, totul neîncuiat, şi îşi exprimaseră nedumerirea, ca bătrânul invalid din pricina vârstei să le explice că aici locuiesc „fasciştii", care nu fură; comsomoliştii care fură trăiesc în afara zonei. Ne-am adunat în mijlocul lagărului în semicerc, ca să ne exprimăm nemulţumirile, dacă aveam. Unul a alergat să ducă şefului lagărului un *kiset*, o punguţă în care se ţineau banii sau tutunul. Şeful a anunţat că cel ce va spune suma exactă va primi ceea ce pierduse. Unul, care până atunci nu observase lipsa punguţei, s-a apropiat, a declarat câţi bani ar trebui să fie şi a primit înapoi ce îi căzuse din buzunar. Şeful a făcut un semn şi un colonel, care era cel mai mare în grad, a luat cuvântul, spunând că e impresionat de ceea ce a văzut la noi: ordine, curăţenie şi în primul rând cinste, care, dacă va deveni regulă în Uniunea Sovietică, putem spune, fără doar şi poate, că am ajuns la ţinta noastră: Comunismul. Au început apoi plângerile. La bucătărie se folosea permanganat, ca să taie mirosul cărnii stricate. La aceasta, omul care vorbea de comunism ne-a lămurit că nu eram într-o casă de odihnă; norma noastră de 60 de grame de carne ni se dădea şi puteam fi siguri că în cazul în care nu vor

avea carne stricată, vor trimite lagărului, pentru consumul nostru, carne bună. Nimeni nu a mai spus un singur cuvânt şi toţi deţinuţii din jur s-au retras fără zgomot, parcă s-ar fi evaporat. Era o situaţie foarte penibilă pentru ei. Nu ca să-i salvez, ci ca să-mi vărs focul, i-am întrebat dacă cineva este obligat moraliceşte să-şi declare mulţumirea tâlharului care l-a jefuit. Colonelul, ca lovit de trăsnet, m-a întrebat dacă mi s-a furat ceva. I-am explicat că mi se furase lucrul cel mai scump pentru om, libertatea, iar cei care mi-o răpiseră mai şi credeau că am obligaţia să-mi arăt gratitudinea, cerând „cetăţenia sovietică". Bineînţeles că nu am primit niciun răspuns; cei din comisie mi-au întors spatele şi s-au dus la ştab în biroul şefului.

A doua zi de dimineaţă, când plecam la muncă, sub motiv că vrea să-mi controleze starea sănătăţii, Nadejda Sergheevna mi-a băgat termometrul în gură şi mi-a spus că a fost prea de tot ce am făcut ieri, iar la întoarcerea de la lucru, şeful lagărului mi-a făcut semn să mă duc la ştab, ca să mă întrebe de ce mă zbat atât de mult pentru libertate, căci după cum vede, sunt cât se poate de liber, spun tot ce-mi vine la gură, cum nu poate face oricine. „Şi de ce nu?" „Ca să nu fie alături de tine" – i-a fost răspunsul.

Se adunase, la marginea pădurii, prea multă lemnărie, care trebuia aşezată în stive. În general, la munca asta erau trimişi numai oameni de categoria întâi în materie de sănătate, dar iată că, la nevoie, se încălcau regulile, dacă acest lucru era în folosul lagărului. Trebuia să aşezăm buştenii unii peste alţii, în aşa fel încât marginile lor să formeze un perete drept. Pentru partea de sus a stivei foloseam două trunchiuri aşezate paralel, la o distanţă oarecare, în plan înclinat, pe care urcam buştenii, trăgând cu nişte funii de sus, în vreme ce alţi doi sau trei ajutau de jos, împingând cu mâinile. Treaba nu era deloc uşoară, mai ales când buştenii aveau peste jumătate de metru diametru. În asemenea cazuri, cel ce dădea semnalul, pentru ca efortul să fie simultan, striga: *za Lenina*, la care noi făceam o sforţare,

dar nu mişcam deloc lemnul pe pantă. Urma un al doilea strigăt: *za Stalina* – situaţia rămânea neschimbată. La al treilea îndemn: *za Trumena*, oricât de greu era bușteanul, urca pe pantă ca şi cum ar fi alunecat. Paznicii auzeau aceste strigăte, fără discuţie ştiau de ele şi şefii, ca şi *oper*-ul, dar, dacă aceste urlete erau în folosul producţiei – ţipaţi cât vă ţine gâtul. Producţia se socotea după cubajul de lemnărie stivuită. La fel şi plata noastră. Şi, dacă într-un an reuşeai să câştigi mai mult decât în anul precedent, erai chemat imediat la şefi ca să măreşti suma promisă pentru împrumutul intern. Se întâmplau scene destul de comice. Un ţigan de-abia venit în lagăr nu putea să fie convins că Statul putea să ajungă să ia bani împrumut de la un ţigan şi îi tot întreba, pe cei care insistau, de ce caută să-şi bată joc de el? Bălan, un român, le-a spus pe şleau că el nu va da un singur bănuţ pentru arme care să tragă cu prima ocazie în el. De la mine au luat fără împotrivire, căci orice opoziţie era zadarnică; doar banii erau în mâinile lor şi aveau ei ac de cojocul tău.

S-a anunţat într-o zi că în sufragerie se vor împărţi scrisori. Şiruri de oameni se grăbeau într-acolo, cu speranţa că vor afla câte ceva de la cei dragi. Şeful secţiei culturale, sublocotenentul Korkin, o podoabă, care îşi bătea joc de sistemul electoral american, unde un preşedinte putea fi ales cu 51% din voturi, pe când în Uniunea Sovietică era ales cu 100% sau chiar mai mult, profita de audienţă ca să facă o comparaţie între sistemul economic sovietic şi cel american. Unul dintre deţinuţi însă l-a întrerupt, spunând că s-a săturat de baliverne, căci ştiut este că americanii au pus sub fundul fiecăruia un automobil, pe când ei, ruşii, au încălţat populaţia cu ghete cu talpă de lemn, şi a vrut să ştie dacă are sau nu scrisoare. „Cum te numeşti?" – l-a întrebat omul culturii. „Piotr Feodorovici Kozoleov, fost profesor de economie politică la Universitatea din Kazan, condamnat prima dată pentru deviere la 3 ani, apoi la alţi 10 ani, iar acum la 25 ani, pentru că puterea voastră este bazată pe închisori." Mulţimea

care aştepta scrisorile i-a aplaudat cuvintele. „Uite că nu este aşa, a spus Korkin. Dovadă scrisoarea unei femei inteligente din străinătate, adresată fiului cu inteligenţă mai redusă, în care ea scrie textual: «Sunt sigură şi sper că în timpul cel mai scurt, marele Stalin, care a adus numai fericire şi bunăstare, îţi va oferi şansa să-ţi îmbrăţişezi fiica, *Ani.*»" „Săraca mamă a înnebunit de durere, am strigat eu. Asta e o scrisoare adresată mie." Mi-a dat scrisoarea, întrebând în acelaşi timp de ce cred că mama şi-a pierdut minţile. Pentru că a scris un adevăr? Ca să fiu auzit de toată lumea, am strigat: „Pentru că a găsit un binefăcător, ce să spun!" Un ropot de aplauze a acoperit ţipetele lui Korkin, că mă pedepseşte cu trei zile de carceră, cu scoatere la muncă. M-am dus, fără să fiu somat, la carceră. Devenisem, însă, cel mai popular om din lagăr.

Ce am pierdut fiind în carceră a fost vizionarea filmului educativ, care venea de la centru de două ori pe lună şi era proiectat în jurul orei 10 seara, când supraveghetorii intrau în dormitoare, împreună cu câţiva auxiliari de-ai lor culeşi din rândurile noastre, şi ne goneau pe toţi, fără excepţie, la cultură. Un rus, cu care mergeam odată la educare, din patul pe care abia îl încălzisem spre sufrageria îngheţată, pentru vizionarea lui *Lenin în Octombrie* sau *Ceapaev*, îmi spunea că de la Petru cel Mare încoace poporul rus este împins la educare cu bâta, dacă nu chiar cu cnutul. Fără exagerare, deţinuţii din contingentul meu „savuraseră" de cel puţin cincizeci de ori fiecare dintre aceste capodopere artistice ale cinematografiei antediluviene.

Într-una din zilele următoare, toate brigăzile au fost rechemate în lagăr. Am fost adunaţi cu toţii, puşi în rânduri de câte cinci şi controlaţi individual cu cartoteca. Era o evadare cu omor. Cineva aruncase un cuţit în ochiul unui paznic de pe turelă şi doi inşi se căţăraseră, cu ajutorul unui stâlp, îl dezbrăcaseră pe mort şi îi luaseră tunica şi arma automată. Cum paznicul nu răspundea la semnalele celorlalte turele, se descoperise omorul şi fuseserăm aduşi înapoi de la „obiect", aşa cum

se numeau locurile de muncă, ca să poată pleca un număr cât mai mare de soldaţi în urmărirea fugarilor. S-a aflat cine erau cei evadaţi, aşa că noi ne-am dus în barăcile noastre, cu speranţa că vom fi şi a doua zi scutiţi de muncă. Dimineaţa am aflat, însă, că ucigaşii paznicului au fost împuşcaţi, iar trupurile lor au ars în focul făcut chiar de ei într-un colţ al pădurii, pentru a se încălzi puţin. Unii, care îi ştiau pe evadaţi, s-au mirat cum de au fost în stare să facă o asemenea gogomănie, să aprindă un foc noaptea, devenind o ţintă uşoară pentru lunetişti. Nu după multă vreme, s-a lămurit şi acest mister. Lipseau doi pădurari. Soţiile lor făcuseră plângere la procuratura regiunii, care ceruse deshumarea rămăşiţelor nearse ale celor doi „evadaţi". Una dintre femei îşi recunoscuse soţul, după ciorapii cârpiţi de ea. Au fost arestaţi doi soldaţi, care au recunoscut că îşi dăduseră seama de greşeală şi îi aruncaseră în foc pe pădurari, minţind că cei ucişi erau evadaţii din lagărul nostru. Datorită acestei erori, nefiind urmăriţi, băieţii noştri au putut să facă să li se piardă urma.

Evadarea prin pădure era mai uşoară iarna, fiindcă nu erai sufocat de musculiţe, însă exista o mare problemă: procurarea hranei. Vara, trecând pe lângă gospodării, puteai să iei din pământ ceva cartofi. S-a vorbit foarte insistent despre faptul că cei care fugeau luau cu ei „hrană ambulantă", un tovarăş de drum, pe care la un popas îl transformau în aliment.

Pentru paznici, evadările erau palme peste obrajii lor, aşa că erau vigilenţi chiar până la stupiditate, inteligenţa fiind oricum ultimul lucru de care puteau fi acuzaţi. Cel mai apropiat „obiect" de lagăr era aşa-zisul *spalozavod* (*spala*, pe ruseşte, înseamnă traversă de cale ferată), care funcţiona cu o locomobilă alimentată cu deşeuri lemnoase. Ajutorul de comandant al pazei vedea în locomobilă expresia capacităţii industriale sovietice şi spunea că noi, adică ei, vom ajunge să zvârlim mobilele newyorkezilor de la etajul o sută. Când auzea de o nemulţumire, ţipa că aici, în caz de grevă, ne-ar fi împuşcat ca pe nişte câini,

pentru că nu suntem în America. Era foarte vigilent şi controla zilnic atelierul, ca nu cumva, folosind locomobila drept motor, deţinuţii să facă un avion din scândurile care erau din belşug şi să zboare în Germania de Vest.

Într-o zi, a apărut în lagăr un nou coleg de-al nostru. Bine îmbrăcat pentru standardele ruseşti, a fost pus pe postul de şef al brigăzii de serviciu intern, care avea în sarcină aprovizionarea barăcilor cu apă şi lemne, precum şi curăţenia şi întreţinerea clădirilor. Avea un colţişor al lui şi n-am avut ocazia să schimb niciun cuvânt cu el. Se ştia că e comunist şi că a fost un foarte apropiat colaborator al lui Jukov în timpul războiului. Având omul nevoie de scânduri pentru barăci, a cerut voie şefului să meargă la atelierul de peste drum. Şeful pazei voia ca, după tradiţie, să-i stropească pardesiul cu catran, să se vadă clar că individul e un puşcăriaş. El nu a acceptat şi a cerut intervenţia şefului, care, la rândul lui, a explicat că au de-a face cu un general, primind însă din partea paznicului răspunsul că, după regulament, nu se recunoştea niciun grad şi că pentru el puşcăriaşul e puşcăriaş. Şeful a spus atunci, după cum povesteau cei care asistaseră la scenă, că politica e aşa ca o roată. Acum omul e jos şi trebuie să ne pupe-n cur. Poate că într-o zi vom fi noi nevoiţi să-i pupăm fundul, dacă roata îl va ridica sus.

Într-o seară, încă înainte de stingere, curierul ştabului a strigat din uşa barăcii numele meu, somându-mă să merg la şef. Acesta m-a invitat să stau jos – mare onoare pentru cei de teapa mea. Mi-a spus că s-a decis să facă o rotaţie de personal în lagăr, aşa că de mâine voi fi numit şeful depozitului, fiindcă de câtăva vreme, mister pentru toţi, sunt lipsuri de neexplicat acolo, la alimente. L-am anunţat pe brigadir să nu mă scoale dimineaţa, pentru că are de-a face cu o persoană importantă. A alergat omul şi a venit cu sticla de vodcă să-mi ureze noroc. Auzise şi el că la depozit treburile nu mergeau prea bine. De-abia golisem paharul, când iată că sunt chemat la *oper*. O asemenea invitaţie

dăuna prestigiului cuiva, căci putea arunca o umbră de suspiciune asupra sa. Însă brigadirul, un vechi specialist într-ale lagărelor, a prezis că subiectul discuției va fi depozitul. Îi părea rău că tocmai acum îmi oferise vodca și m-a avertizat să fac în așa fel ca „nașul", cum mai era numit *operativnik*-ul în lagăr, să nu mă miroasă. Brigadirul nu avea de unde să știe că băusem și cu Cernih.

Dintru început *oper*-ul mi-a spus că mi se dă o răspundere de neinvidiat, căci s-ar putea să am neplăceri. Predecesorul meu era, după el, un om absolut cinstit, dar poate puțin credul, un fel de „gură-cască". Acolo trebuie să fii bănuitor, să nu crezi în nimeni. Dacă voi suspecta ceva, va căuta să-mi fie de folos. În câteva minute, eram înapoi.

A doua zi, trei contabili au asistat la predare, circa patruzeci de tone de făină a trebuit să mutăm dintr-un loc în altul cu ocazia asta. Restul alimentelor, pește sărat ori cartofi deshidratați, erau în butoaie sau cutii, ușor de verificat. Orezul și arpacașul nu erau în cantități mari. Erau și lăzi cu mahorcă – asta pentru oamenii pazei –, pe care trebuia doar să le numărăm. Pentru mutarea greutăților, contabilul-șef găsise oameni. Totul era în ordine, cu excepția untdelemnului, din care lipseau peste zece litri de la ultima revizie, care avusese loc foarte recent. Am semnat procesul-verbal, am luat cheile și am continuat cu depozitul de îmbrăcăminte, pe unde trecuse nu de mult actarea, așa că nu era prea mult de numărat. I-am spus celui care îmi preda că sper să am prietenia lui, chiar dacă îi luam locuința, o baracă mică, individuală, ceva de invidiat în lagăr, unde puteam să țin lumina aprinsă după voie, să nu fiu observat tot timpul de unul sau de altul, sau să stau de vorbă cu bătrânelul care nu mergea la muncă – cu alte cuvinte, pe lângă responsabilitate, aveam și intimitate. Din prima zi mi-am pus întrebarea: Cum să descopăr felul în care dispare uleiul? Contabilitatea îmi preciza cu anticipație cantitățile pe care trebuia să le dau bucătăriei, soldaților de la corpul de gardă și

sabakovod-ului – îngrijitorul câinilor de pază. Ştiam dinainte cât ulei trebuie să dau bucătăriei şi pregătisem cantitatea, care la predare s-a dovedit insuficientă. A doua zi am încercat cântarul cu greutăţi controlate şi am pregătit, după socoteala contabilităţii, untdelemnul – iar insuficient. A treia zi, când urma să iau lista de cantităţi de la contabilitate, am bătut la uşa şefului, i-am spus cum procedam şi că avusesem totuşi lipsă. L-a invitat pe Cernih, care în ziua următoare a asistat la repetarea controalelor şi la pregătirea cantităţii de ulei pe care trebuia să o livrez bucătăriei. Ştia că, după terminarea dejunului, deci pe la ora 6 după-amiaza, cotiga bucătăriei venea, cu bucătarul-şef şi două-trei ajutoare, la depozit. Mi-a cerut cheia, spunând că de data asta trebuie să prindem făptaşul. Seara, când a venit alaiul cu cotiga, i-am întâmpinat în faţa magaziei – lacăt nu era, deci *oper*-ul era undeva înăuntru. Totul a mers ca în zilele precedente, dar la plecare, Cernih, care era ascuns după sacii de făină, l-a surprins pe Kuznețov, şeful bucătăriei, pe când încerca să desprindă un mic magnet de pe talerul decimalului. Magnețelul producea deci diferența. Au fost chemaţi şeful lagărului şi contabilul. Şeful supraveghetorilor l-a condus pe Kuznețov la izolator. Mi s-a spus să încui totul şi să am până dimineaţă grijă de bucătărie. Seara, brigadirul meu aflase de întâmplare – în lagăr telegrafia fără fir funcţiona perfect – şi a alergat să-mi spună că nu l-ar mira dacă mâine-poimâine i-aş lua locul şi lui Taraneț, şeful lagărului. Cel mai fericit era însă fostul şef al magaziei, care fusese chemat de cu noapte la *oper*, ca să-i spună că s-a dovedit că el fusese cinstit, dar gură-cască, fiindcă românul dezlegase misterul în trei zile, şi că va fi numit şeful bucătăriei, dacă va promite să nu procedeze la fel ca predecesorul său. Acesta a fost trimis la un alt lagăr şi n-am mai auzit de el.

Noul bucătar-şef era un om de treabă. De el nu trebuia să mă feresc şi nu mai aveam încordarea de la început. După vreo două zile, a venit la gheretă *oper*-ul. A scos din manta o sticlă de

vodcă şi mi-a spus textual: „Odată şi odată vei fi liber. Ai avut în viaţă multe zile amare. Un *oper* a fost în imaginaţia ta un potlogar, un rus, o viperă. Să ştii însă că cei care ţi-au produs această impresie sunt o minoritate. Vreau ca pe mine să mă ţii minte altfel. Sper ca înlocuitorul meu să sosească curând şi probabil că nu voi mai avea ocazia să-ţi spun rămas-bun." Mi-a strâns mâna prieteneşte şi a plecat. N-am mai auzit nimic de el.

Venea la mine foarte des un ucrainean care fusese într-un lagăr german de „exterminare" şi-mi spunea că acolo condiţiile erau ceva mai bune decât la noi. El nu se mira de faptul că ruşii doresc răspândirea comunismului în lumea întreagă, căci unii judecau cam aşa: de ce numai noi, lasă să sufere şi alţii. E psihologia tuberculosului, care vrea să molipsească şi pe alţii. Văzuse în timpul războiului cum soldaţii ruşi, camarazi de-ai lui, îşi făceau nevoile în pianele din casele nemţilor, nu pentru că era closetul prea departe, ci pur şi simplu din invidie pentru o viaţă care lor nu le era dat s-o aibă.

Eliberările din lagăr nu erau prea dese şi din această cauză constituiau un eveniment nu numai pentru cei care plecau, dar şi pentru camarazii lor care îi conduceau până la poartă. Lagărul trăia acum zile de aşteptare. În aceeaşi zi plecau în libertate doi tineri din Ucraina Occidentală. Unul dintre ei avea piciorul stâng paralizat. La început, bănuiseră o simulare; şefii, însoţiţi de Karapetian, încercaseră cu ace, pe când el dormea, să vadă urme de reflex, dar se convinseseră că invalidul era paralitic 100%. Celălalt era Slavka Boris, un tânăr bine dezvoltat, care ne arăta fotografii primite de la părinţi, care, după tradiţia locală, îi găsiseră viitoarea mireasă, plăcută de băiat. De o lună de zile, tot lagărul pusese mână de la mână ca să-l pregătească pe Slavka pentru libertate. Până şi croitorul tipicar venise la mine să aleagă din magazie o jachetă de schimb pe care s-o prelucreze. Făcusem o chetă, la care mai toţi participaseră cu dărnicie, pentru darul de nuntă. Peste trei zile urma să-l conducem la libertate. Omul, având simţul datoriei, hotărâse să muncească până în ultimul

moment şi aşa s-a întâmplat nenorocirea. Calul înhămat la sania cu care transporta lemnărie s-a speriat de ceva, a ieşit din linie şi atunci glonţul pazei a rupt coşul pieptului aceluia pe care-l aşteptau tremurând părinţii şi cu speranţe logodnica. Lui Slavka nu i-a fost scris decât să-şi ducă viaţa de sclav în Kraslag. Celălalt, ologul, iată că umbla pe două picioare. La poartă a spus tuturor că în două-trei zile va fi în stare să şi alerge. Omul nu muncise o singură zi şi doar mâncase pe degeaba pâinea acelora care-l trimiseseră, tot pe degeaba, în lagăr.

În trecut, pe când eram în Siblag, văzusem o altă situaţie. Supraveghetorii răvăşeau toate colţurile, în căutarea unuia care se ascunsese ca să nu fie dat afară din lagăr. Ce e drept, au fost şi din aceştia.

Cei care trăgeau chiulul şi nu se prezentau la poartă pentru a merge la lucru erau adunaţi şi prezentaţi şefului, care prescria, de la caz la caz, pedeapsa. Taraneţ, căpitanul nostru, în loc să-i trimită la carceră, îi punea să scoată rădăcinile copacilor tăiaţi care rămăseseră în interiorul lagărului, care cândva fusese pădure. Într-o anumită împrejurare, numise pe unul Iţelis, să fie brigadirul *otkazcik*-ilor, adică al celor care refuzaseră să lucreze. Brigadirul, *otkazcik* şi el, a spus că faţă de rădăcină va întrebuinţa metoda sovietică de convingere, iar dacă aceasta nu va da roade, va recurge la forţă. Şi a ţinut un discurs buturugii şi i-a dat un termen de douăzeci şi patru ore să iasă de acolo şi să plece, fiind mai mult ca sigur că nici el şi nici cei din jurul lui nu vor fi aceia care, cu lopeţi şi târnăcoape, vor sili rădăcinile fostului copac să-şi ia culcuşul şi să umble.

Seara, omul de serviciu de la secţia culturală şi educativă a umblat din baracă în baracă să anunţe că la ora opt, înainte de a se distribui scrisorile, însuşi şeful lagărului va face un anunţ foarte important pentru noi. A trecut şi pe la ghereta mea. Nu ştiu cât era de important anunţul, însă scrisorile erau. M-am dus şi eu, alăturându-mă şirurilor de oameni care se îndreptau către sufragerie. Şefii nu erau acolo. Un român a strigat însă în

gura mare: „Vine panglicarul", semn că urma să apară şeful serviciului, care voia cu tot dinadinsul să facă din noi dacă nu chiar comunişti, cel puţin simpatizanţi. Cu o mină serioasă, după ce s-a făcut linişte, ne-a informat că a primit dispoziţie „de sus" să ne comunice că cei care vor îndeplini cu 125% norma în decurs de un trimestru vor avea 25% reducere din termen, indiferent de articolul pe baza căruia sunt condamnaţi. Ca să mă aflu în treabă, în maniera cea mai civilizată, am spus: „Cetăţene şef, din ordinul conducerii, acum câteva zile am fost numit şeful magaziei. Puteţi să-mi spuneţi cum va fi calculată în procente munca mea?" Fără să realizeze că îşi contrazice declaraţia făcută cu doar câteva minute înainte, mi-a răspuns că nu trebuie să fiu îngrijorat, întrucât şi aşa nu puteam să beneficiez de aşa-numitele *zaceot*-uri, fiind un „fascist". Unul urlă dintr-un colţ: „Mă, nu vezi că «mincinosul» – era altă poreclă a sa – e şi tâmpit?" Ca să mai treacă timpul, ne-a spus că toate datele arată că situaţia populaţiei din ţările capitaliste se înrăutăţeşte pe zi ce trece. Femei se prostituau pentru dolari!! La aceasta, unul din fund a zbierat: „Bine că nu pentru o coajă de pâine." A venit şeful cel mare, aşa că educatorul nostru n-a mai lungit-o. A strigat numele acelora care aveau scrisori şi a trecut lângă şef, care a declarat că începând de a doua zi, organizaţi pe brigăzi, va trebui să trecem pe la ştab ca să semnăm o „înţelegere-lege", precum că pentru omucidere în lagăr suntem pasibili de pedeapsa cu moartea (care legal nu exista în URSS).

Şeful secţiei de educaţie era prezent la distribuirea pachetelor sosite cu poşta. El făc ea clasificarea articolelor primite, de exemplu ţigări, zahăr, biscuiţi, lapte praf. Dar ce era o nucă de cocos, asta nu ştia. Neamţul, cu rusească lui stâlcită, a căutat să explice: „Şefule, înăuntru e lapte." Deci e lapte conservat, pe care în străinătate nu sunt în stare să-l pună în ambalaje ca lumea, ca la noi. În pachet mai era şi o lămâie şi un tub de pastă de anşoa. Omul culturii a întrebat de lămâie: e o

fructă, a răspuns destinatarul pachetului şi a primit-o. Pasta de anşoa a fost dăruită altuia, care se uita la ea cu jind. A doua zi, două persoane înjurau Vestul. Copilul educatorului muşcase cu forţă din fructul necunoscut şi începuse să plângă. Ce fel de fructe se cultivă în ţările acelea decadente? Paznicul spunea că pasta de dinţi a nenorociţilor din apus are un gust sărat de peşte stricat.

Educatorii mai citeau în barăci ziarul *Pravda*, care era din când în când interesant prin „dezminţirile" agenţiei TASS: dacă dezminţeau, însemna că ştirea era adevărată.

În Rusia, pe vremea aceea, oamenii nu aveau aparate de radio. Erau centre în care se instalaseră difuzoare peste tot şi toată lumea asculta ce i se servea. Câţiva dintre şefi, care fuseseră în Europa, aduseseră cu ei aparate care nu puteau fi folosite din cauza diferenţei de voltaj sau se stricaseră pe drum. Ateliere de reparat poate că erau la Moscova sau Leningrad – prin părţile noastre, nicidecum. Şefii erau nevoiţi să apeleze la specialiştii tehnicieni din lagăr, precum nevestele lor veneau la doctorii puşcăriaşi pentru avorturi. Cu timpul, băieţii noştri reuşiseră, cu lămpile „stricate", să facă un aparat de recepţie, cu căşti, pentru a nu fi auziţi de cei care nu trebuiau să audă şi, mulţumită copacilor înalţi care purtau antenele sus de tot şi mediului lipsit de paraziţi industriali, prindeau emisiunile BBC-ului. Atunci când era ceva important, se afla imediat şi în lagăr. Exista o legătură telefonică între pădure şi grajduri. Oamenilor noştri le era milă de animale şi nu voiau să ţină în ger, fără rost, caii în pădure. Cereau transport atunci când aveau pregătită o anumită cantitate de lemnărie pentru depozitare. Din aceste depozite se încărcau zi şi noapte, indiferent de temperatură, vagoanele MPS (Ministerul Drumurilor şi Comunicaţiilor). Dacă în general nu se lucra sub –40°C, încărcarea vagoanelor făcea excepţie. La poartă fiecare primea 100 g de spirt şi era bun pentru două ore în aer liber. În zilele

Revoluției din Octombrie nu se muncea, fiindcă era sărbătoare pentru paznici. Afară era zăpadă din belșug.

Ușa izbei mele se deschidea spre interior, ca să nu rămân prizonierul nămeților. Aveam lopată să-mi deschid drum, cu riscul de a băga zăpada în cameră. Într-o zi, curățasem deja de două ori poteca, când am auzit pe cineva la ușă. Era unul dintre supraveghetori, care mi-a cerut un borcan de conserve. Aveam. A deșertat în el conținutul unei sticle de vodcă și mi-a spus s-o beau. „Ca să mă duci direct la carceră?" „Nu, prostule, pentru că semeni leit cu tatăl meu, care a pierit într-un lagăr." Și-a șters ochii și a plecat. Am acoperit borcanul cu un capac și l-am pus deoparte. A doua zi, după vizitarea bucătăriei și plecarea brigăzilor la muncă, a venit să controleze depozitul de alimente Nadejda Sergheevna. Dacă era carne, nu putea fi decât înghețată, așa că a semnat în registru că totul era în ordine. Și, pentru că dar din dar, i-am oferit vodca primită de la supraveghetorul sentimentalist, sperând că va bea puțintel și-mi va lăsa și mie barem câteva picături. Da' de unde, din câteva înghițituri borcanul era gol. S-a uitat la mine și mi-a spus că-i pare rău că având tocmai perioadă, nu mă poate bucura. Nu terminase vorba, când a apărut un supraveghetor, care observase probabil intrarea doctoriței în ghereta mea și venise să ne prindă. Ar fi fost o adevărată catastrofă pentru dânsa. Când am rămas singuri, supraveghetorul a fost curios să afle la câte zile o dată se face controlul sanitar. În realitate, voia să știe dacă era vreo adnotare în carte. I-am arătat semnătura primită cu numai o jumătate de oră înainte. A plecat omul cu misiunea de a prinde o cetățeancă în intimitate cu un deținut neîndeplinită. În cazul de față, răutatea era, fără doar și poate, îndreptată împotriva ei.

Cu toate că erau mai puțini, cei din jurul nostru, probabil datorită libertății mai mari de mișcare, sufereau mai multe pierderi decât noi. Probabil puțin afumat, ajutorul de comandant al plutonului de pază, Parfeonov, fusese călcat de tren.

La puțin timp după accident, soția lui avusese un alt accident și se trata la doctorul nostru de blenoragie.

Plutonul de pază se schimba periodic, probabil ca să nu se lege relații cu deținuții. Pe turele erau moldoveni. M-am apropiat de sârma ghimpată și am strigat către omul cu arma să-mi spună de unde este, primind răspunsul că e *zakon* (lege, pe ruseşte) să nu vorbească cu noi. Aceştia erau soldați în termen din armata securității. Supraveghetorii (*nadzor*) erau salariați, care câteodată apelau la deținuți pentru a împrumuta bani. Am văzut odată cum i se ofereau bani unuia dacă își aducea soția în pădure pentru opt ore. El era de acord s-o aducă pe cumnată, care era mult mai tânără decât nevasta și, după expresia lui, mai proaspătă. Erau printre ei și angajați din regiuni îndepărtate. Într-o noapte de viscol, pe unul, care își făcea ultimul rond, a căzut sârma electrică și s-a încolăcit în jurul lui, electrocutându-l. În lagăr se folosea foarte des sârmă de oțel în loc de cupru, care, dacă se rupea, căuta să ia forma colacului din care fusese tăiată. Așa că se întâmpla ca, asemenea lui Slavka al nostru, să nu ajungă niciunul de-al lor acasă. Accidente se întâmplau și cu animalele. La căderea copacului tăiat în pădure, se striga *boisea* (în traducere, fie-ți frică, păzea) și oamenii luau seama. Calul ori n-a auzit, ori n-a înțeles și s-a trezit cu șira spinării ruptă. Un paznic, pentru a-i curma suferințele, i-a tras un glonț în cap. Unul dintre grăjdari l-a jupuit și i-a scos intestinele, după care au adus carnea la depozit pentru a fi dată câinilor în norma lor de hrană. Aveam pe unul, Vasea, care a venit să-mi ceară coada, din care, fiind zugrav, voia să facă bidinea. *Sabakovod*-ul a fost de acord și Vasea, chiar în seara aceea, a avut un dejun fantastic. Până la urmă nu am știut dacă a făcut ori nu bidinea.

Un personaj foarte interesant în lagăr era „Urse-urse". Era un polonez, surdo-mut, care își exprima satisfacția frecându-și pieptul și scoțând un sunet gen „urse-urse". Din cauza asta toți îl cunoșteam după acest sunet. Se știa că era condamnat pentru

spionaj. Ce e drept, omul avea stofă. Într-o dimineaţă, când iarna era încă în toi şi de-abia se luminase de ziuă, a alergat la mine şi, gâfâind, a început să-şi frece pieptul şi şi-a dus mâinile la buze arătând mustăţi, ca apoi să şi le încrucişeze pe piept cu ochii închişi. Trebuia să fii schilod la cap ca să nu înţelegi că dădea de ştire că murise „binefăcătorul lumii". Vestea fusese transmisă de la pădure dispecerului care pregătea caii necesari pentru transportul lemnăriei. Ascultătorul prinsese o emisiune în limba germană. Nu mult după ce venise la mine spionul surdo-mut, două trompete de la brigada culturală, pe buzele îngheţate a doi bătrâni, executau *Kalinka, Kalinka maia*, ca toţi cei din zonă să facă horă în faţa ştabului. Nu eram dansator, dar am ieşit să mă alătur fraţilor mei de zile amare.

Ieşiră şefii să ceară lămuriri: de ce veselia aceea spontană? Cel mai bătrân dintre noi a făcut doi paşi înainte, trompetele au tăcut, lumea s-a oprit din jucat şi el a spus clar şi răspicat:

– *Izverg fodoh* – în ucraineană, monstrul a crăpat.

Chit că ştiau din experienţă şi din cărţi că, în general, oricât ar fi de izolată, închisoarea, cum-necum, află prima tot ce se petrece în lume, şefii ne-au avertizat totuşi să ne liniştim, că doar nu căutăm termene suplimentare peste cele avute, şi aşa destul de mari.

Era însă curios să vezi a doua zi că mai toţi şefii purtau chipiele unităţilor în care serviseră în timpul războiului, unii erau artilerişti, alţii infanterişti.

În fine, la două zile după celebra horă din mijlocul lagărului, s-a anunţat doliul lor. Era unu la zero pentru lagăr. În ziare s-a vorbit de „sarcofagul" tătucului. De unde să ştie nenorociţii noştri şefi ce e aia? Alergau la noi pentru lămuriri. Nu ştiau la ce se puteau aştepta; o luptă pentru putere pe viaţă şi pe moarte, între cei care au purtat sicriul, îi lămuream noi. Şi ne rugăm lui Dumnezeu ca nu cumva Beria să fie învingătorul. S-a auzit că protejatul lui Stalin a fost arestat şi după scurtă vreme executat. Şefii erau derutaţi. Unul dintre ei, cel care era responsabil cu

ordinea în zonă, a venit în bărăcuţa mea să-şi încălzească mâinile la sobă. Mă întreba dacă am auzit că Beria a fost judecat şi executat, la care i-am spus că lucrurile s-au petrecut probabil invers cu idolul lor. Ce se mai poate întâmpla? – mă întreba. Să dispară Vîşinski de pe scenă, i-am răspuns. Jukov fusese numit ministru al forţelor armate şi un vagon special era trimis să-l ia pe fostul lui adjunct, acum „inspector al armatei sovietice", căruia la plecare tot personalul militar trebuia să-i prezinte onorul, cu arma în dreptul nasului, strigând: „Să trăiţi, camarade general!", ca imediat şeful lagărului să-i spună şefului pazei că roata s-a întors şi „puşcăriaşul" căruia era să-i stropească paltonul cu catran era sus, iar el, sub târtiţa lui.

Era o zăpăceală la cekişti. Cel cu care vorbisem nu de mult a venit să-mi spună că Vîşinski murise. „Să creadă cine vrea, eu ştiu că a fost curăţat, căci tu ai prevăzut moartea lui. De ce oare un om ca tine e ţinut în lagăr? Puteai fi mai folositor afară cu previziunile tale. Dar ce ne facem noi dacă nu vor mai fi lagăre? E drept, voi vreţi să fiţi liberi, dar noi ne pierdem serviciile, situaţia destul de bună pe care o avem acum." Populaţia lagărului îşi luase nasul la purtare. La trecerea şefului se aliniau dinadins de ambele părţi ale drumului, înclinându-se în semn de umilinţă şi spunând la unison: „Să trăieşti, stăpâne, boierul nostru este bun", ca pe timpul sclaviei. Căpitanul se făcea că nu aude. Devenise docil – deh, se schimbau timpurile.

Se aştepta o amnistie, în primul rând pentru politici. Începuseră să revizuiască dosarele aşa-numiţilor „leninişti". Credeau că Rustan Kahraman, unul care trecuse graniţa la căderea guvernului Mossadegh*, va prefera să rămână în Rusia. Rustan era persan după tată care, pe vremea când studiase la Petrograd, se căsătorise cu o colegă. Student la universitatea

---

* Mossadegh (1881-1967), om politic iranian, prim-ministru între 1951 şi 1953, care a întreprins naţionalizarea petrolului iranian.

din Teheran, aderase la mişcarea care-l făcuse pe şah să stea câtva timp în străinătate. Când Mossadegh fusese înlăturat de la putere, încărcase două valize cu valori furate de la părinţi – aşa declarase probabil, ca să nu le pericliteze situaţia – şi trecuse în Rusia. Arestat aici, i se spusese că-l simpatizează pentru faptul că era un tânăr cu idei liberale, însă în orice societate civilizată, când intri undeva, trebuie să baţi la uşă. Pentru neconformarea la această uzanţă, îl fericiseră cu un termen de doi ani. Ştia că va plăti şi în Iran greşeala sa, însă era decis să se întoarcă acolo. Am venit aici, spunea el, cu un cap pustiu şi cu două valize pline. Voi pleca fără valize, însă cu învăţăminte, care se pot obţine numai cu mari sacrificii materiale. Nu după multă vreme, în vara lui '53, Rustan a fost mutat din lagărul nostru. Peste ani, lucrând la oficiul poştal Vermont din Los Angeles, am înregistrat o recomandată pentru Iran, a cărei expeditoare se numea Kahraman. Am întrebat-o dacă a auzit de cineva cu numele de Rustan, ca ea să-mi pună, la rândul ei, întrebarea dacă i-am cunoscut fratele în Siberia. Mi-a spus că, fiind supus la nişte condiţii de viaţă inumane, decăzuse şi era un om pierdut. Nu locuia în Teheran. Mi-a dat adresa, i-am scris, însă n-am primit răspuns. Probabil că poliţia secretă a şahului n-a crezut în capacitatea Sovietelor de a transforma în timp record un admirator de-al lor, mai ales unul inteligent, ca Rustan Kahraman, într-un om care avea doar scârbă pentru comunism.

Oricare unitate a Gulagului era un soi de orăşel, cu o populaţie mai numeroasă pe o suprafaţă mică. Din cauza aceasta, întâlnind mai des aceiaşi oameni, aveai posibilitatea să studiezi caracterul fiecăruia – să vezi, cum s-ar spune, ce-i poate pielea. Veneau mulţi la mine, cu diferite treburi. Unii nu ştiau să facă o cerere, fie că erau analfabeţi, fie că nu ştiau limba rusă. Le scriam eu cererea. Aveam un principiu, refuzam orice recompensă. Îmi făceam, în schimb, prieteni. Nu pot să uit cazul unui japonez, căruia, după ce-i scrisesem cererea,

i-am cerut s-o semneze; mi-a spus că el este *negramătni*, analfabet. Era analfabet pentru limba rusă, pentru că atunci când i-am spus că este imposibil să fie astfel, după felul cum arată şi vorbeşte, s-a oferit să semneze, cu o caligrafie perfectă, în litere latine, *Yamamato*. Venise în vizită, din Kiev, soţia unui brigadir, un tânăr educat, care m-a întrebat dacă poate să-mi fie de folos cu ceva cu această ocazie. I-am dat copia sentinţei în care eram descris ca fiind „fiul unui ofiţer militar superior din armata română, criminal de război", rugând ca soţia lui s-o bage acasă într-o sticlă ceruită, ca s-o pot avea cândva. Mi-a lăsat adresa lui din Kiev. Vrând să recuperez acest document preţios, am scris la adresa lui Bitiukov, însă scrisoarea mi-a fost returnată cu menţiunea că în oraş nu există *Săciovski pereulok*. În aproape patruzeci de ani, probabil se făcuseră şi acolo schimbări.

Într-o dimineaţă, pe când cei mai mulţi erau la muncă, în pădure – se defrişa cam la vest de lagăr –, din nord un fum acru a acoperit micul nostru orăşel. Nu departe de noi ardea pădurea şi, fără doar şi poate, lagărul era ameninţat. Fără excepţie, toţi cei rămaşi în zonă am fost scoşi şi duşi, sub pază, să facem pe pompierii, având la dispoziţie câteva topoare, sape şi târnăcoape. La faţa locului, ne-am înarmat cu nişte crengi şi, stând contra vântului care ne sufoca, băteam cu crengi focul care înainta pe jos, ca nişte mai în spatele nostru alţii să aibă timp să are pământul, pentru a opri pârjolul. Nu era uşor să te lupţi cu flăcările, neavând la dispoziţie nici măcar un pahar cu apă. Nu după multă vreme, am fost înlocuiţi de cei de la pădure, care aveau cu ei şi joagăre (fierăstraie manuale), pentru a defrişa pădurea în faţa focului.

La poartă, adjunctul şefului mi-a spus să-l găsesc pe contabil – făcuse şi el pe pompierul – şi să predau depozitul, imediat după ce voi da bucătăriei alimentele pentru a doua zi. Mă usturau ochii de nu mai puteam, şi adjunctul nu avea răbdare. Gestiunea urma s-o primească predecesorul meu,

actualul bucătar-şef. Contabilul se dusese să se spele, iar căpitanul înjura ca la uşa cortului că predarea trebuie făcută fără întârziere. Era ordin de sus. L-a trimis pe omul de serviciu al ştabului să-l aducă „mort sau viu" pe contabil. Predarea era în toi, când adjunctul şefului a fost chemat la telefon. Am încuiat magazia, a pus o semnătură pe lacăt şi a spus că vom continua operaţia a doua zi. Un prieten prezicea că nu poate fi alta cauza grabei, decât plecarea mea acasă. Îmi plăcea să-l cred. A doua zi dis-de-dimineaţă, am continuat predarea, iar pe la prânz eram descărcat de toate răspunderile financiare şi repartizat într-o brigadă de muncă. I s-a spus însă brigadirului să mă lase în zonă. Vreo zece zile la rând şeful meu i-a cerut doctoriţei să mă treacă bolnav, cu aprobare de sus, ca în fine servitorul să alerge la mine şi să mă anunţe că trebuie să-mi adun lucrurile şi să mă prezint la poartă. Deci se grăbiseră atâta ca să mă trimită după două săptămâni la un alt lagăr, unde am fost trecut într-un grup de muncă doar ca să ştiu cu cine urma să primesc hrana şi în care baracă să-mi caut culcuşul, căci grupul meu de muncă era unul de şomeri. Lagărul, cu o populaţie foarte mare, era un amestec de naţionalităţi, un fel de turn Babel. Foarte mulţi germani, printre care un berlinez născut la Trabzon, Maran Maranian. Vorbea fluent armeana. Sub ochiul stâng avea o umflătură mare, neagră, întinsă aproape pe jumătate din obraz, o bubă canceroasă pe care spera să o opereze cu succes profesorul Sawabruch. El studiase medicina, dar era de profesie fotograf. Îmi spunea că are la Berlin un fiu, Helmut. De soţie nu mi-a vorbit. Întâlnise nu de mult în lagăr o nemţoaică, pe care ruşii, luând-o prizonieră, o siluiseră, folosind ca lubrifiant miere, ca să-i distrugă toate organele reproductive. Mi-a spus şi numele nenorocitei, însă nu l-am reţinut. M-a dus să mă prezinte unui cerc de germani, care în acel moment ascultau cu mare interes povestirile unui tânăr rus, condamnat pentru furt sistematic din avutul obştesc. Omul era *gruzcik*, încărcător-descărcător de vagoane, şi descria cu lux de amănunte cum fura din marfă, în

general alimente, şi le ducea iubitei lui, şi cum familia revoltată a decis ca mama lui să-l cheme deoparte şi să-l dojenească pentru că umblă la femei străine, când acasă avea la dispoziţie pe mama mare şi pe soră-sa. A fost omul convins şi a devenit casnic. Nu avea nici drumuri de bătut, mai ales că toţi locuiau într-o singură cameră. Îi plăcea lui mai mult sora, dar cu bunica nu erau probleme să rămână însărcinată, aşa că îşi făcea treburile cu sora ziua, ca să se poată spăla, pe când de uz permanent rămânea mama mare, care, având mai multă experienţă, „curva" era mai bună la pat. Pentru germani rusul reprezenta standardul moral al populaţiei sovietice.

Sub pretextul de a afla dacă salariul pe luna trecută mi se va plăti aici, am trecut pe la contabilitate, care ocupa o sală mare, cu mai mulţi şefi de secţii: economişti, normatori, contabili, toţi oameni liberi, în general femei, afară de economistul-şef. Aceste femei erau soţii de ofiţeri NKVD cu serviciul la acest centru, care făceau faţă slujbei mulţumită lucrătorilor deţinuţi din subordinea lor. Economistul-şef era un fost condamnat politic cu problema căilor ferate chinezeşti şi avea domiciliu obligatoriu. Soţia lui era şi ea fostă condamnată, cu domiciliu obligatoriu. Se căsătoriseră după eliberare. Amândoi aveau în ei ceva distins şi o expresie de mândrie, care se vedea cale de o poştă. M-am apropiat de adjuncţii puşcăriaşi şi i-am întrebat dacă pot fi cu ceva de folos, căci acel *dolce far niente* pentru mulţi, pe mine mă demoraliza. Am declarat de la început că nu aveam nicio pretenţie materială, i-am lăsat unui contabil, care mi s-a părut un om capabil între acele şefe, baraca unde puteam fi găsit şi am plecat, nevrând să fiu pisălog.

Nu trecuse nici o săptămână, când omul de serviciu de la birouri mi-a strigat numele din uşa barăcii, spunând să mă prezint la economistul-şef. M-am gândit imediat că fusese acceptată oferta mea de a da o mână de ajutor dezinteresată. Omul mi-a oferit un scaun, probabil ca să nu cad jos, şi mi-a

spus că are aprobarea şefilor să fiu numit economist-şef la punctul nr. 3 şi, dacă sunt de acord, poate obţine telefonic aprobarea ca a doua zi de dimineaţă să plec să-mi iau postul în primire. Am obiectat că nu am nici cea mai elementară idee despre îndatoririle unui economist-şef şi nu ştiu dacă pot face faţă. Şeful-economist s-a uitat la mine şi mi-a spus că nu are nicio îndoială că voi reuşi. Scriptele predecesorului meu vor fi de ajuns ca să capăt o idee de ceea ce am de făcut. Şi iată-mă, deţinut, cu postul de autoritate de economist-şef al lagărului nr. 3. Mai târziu am aflat că, primind dispoziţia, şeful punctului unde mergeam a spus că va trimite pază cu sania *lareocinik*-ului, omul care în lagăr vindea ţigări, zahăr, bomboane şi, ocazional, conserve. Trebuia să-i aştept în faţa depozitului, în jurul orei 10 dimineaţa. La ora şi locul stabilite, un individ brunet se agita că încă nu apăruse economistul care urma să meargă cu el. M-am apropiat şi i-am spus că eu sunt persoana pe care o aşteaptă. A întins mâna şi s-a recomandat: Suren Baberian. M-am recomandat la rândul meu: Levon Harutiunian. A aruncat o privire mirată, neştiind dacă-mi băteam sau nu joc de el, după care m-a întrebat, de data asta pe armeneşte, dacă într-adevăr eu sunt noul lor economist. Era o performanţă: el, negustorul armean, economistul-şef, tot armean, asta pentru că ruşii nu au oameni capabili, deducea el. Am pornit la drum. Nu foloseam sania, lăsând calul să tragă lejer, căci stând nemişcaţi puteam degera. La o răscruce, era o gheretă. Cu aprobarea paznicului, Suren s-a repezit într-acolo şi a venit cu trei sticle de vodcă, îngroşate din cauza gerului, curgând ca glicerina. Frigul parcă ne-a forţat să golim sticla din câteva înghiţituri. Suren mi-a spus, bineînţeles în armeneşte, că fostul economist, ca mulţi alţii din serviciul lagărului, aducea vodcă în zonă, iar *oper*-ul, având necaz pe el, l-a urmărit şi, prinzându-l asupra faptului, l-a băgat la carceră, ca apoi să-l trimită în judecată. Nenorocitul putea să capete cel puţin trei ani. El auzise că economistul nu aprobase,

bineînțeles foarte legal, să dea pe sub mână câțiva metri cubi de lemne, pentru o anexă la casa omului legii, fiindu-i frică să nu fie cererea o capcană pentru el.

Vodca înghițită ne înviorase. La poartă, venind cu *speț-naread*, transfer pe specialitate, nu am fost reținut pentru formalități și Suren m-a dus în baraca unde locuiau deținuții care ocupau poziții de conducere în lagăr. Era acolo un pat aranjat deja pentru mine. După ce m-am prezentat, mi-au spus că îmi păstraseră dejunul, pe care însă l-am refuzat, pentru că în căldura din cameră vodca băută își făcuse efectul. De-abia am putut să mă dezbrac și să mă arunc în pat, ca să dorm fără întrerupere până târziu în dimineață, când omul de serviciu al șefului lagărului a venit să mă cheme la biroul acestuia. Șeful mi-a ținut un logos cam în sensul că postul pe care venisem să-l ocup nu trebuia să mă facă să uit situația mea de deținut în lagărul unde el era șef. Eram de acord cu el, precizând că ceea ce m-a făcut să nu mă prezint la el de cum am intrat în lagăr a fost tocmai respectul pe care îl datora un deținut șefului lagărului. N-am vrut, era și împotriva regulamentului, să mă prezint beat la șef. Până la baracă, atâta timp cât am fost în ger, totul a mers bine, însă cum am dat de cald, n-am mai fost bun de nimic. Căpitanul Traianov, căruia românii din lagăr îi spuneau Marcus Ulpius, a acceptat entuziast scuza mea și a găsit că se cuvine să mă servească pentru dres cu un păhărel, ca să pot trece la datorie. În fiecare seară, între șase și șapte, trebuia să chem centrul de la telefonul care era în biroul lui și să dau raportul.

Masa mea de lucru era într-o încăpere în partea opusă a coridorului. În afară de mine, într-un colț, atunci când nu era trimis încoace și încolo, își petrecea timpul liber Seid Meki, un persan tânăr care avea grijă ca încăperile ștabului – cabinetul șefului, cămăruța unde lucram eu, contabilitatea și serviciul de normare – să fie încălzite. Pe sobă, la noi, ceaiul era mereu fierbinte. Seara făcusem cunoștință cu personalul format din

zeki, cum erau numiți deținuții. Ziua venea la lucru, din afara zonei, șeful-contabil, și el pe vremuri *zek*, acum stabilit în locurile acelea cu domiciliu obligatoriu, care ca prin minune pe la prânz era beat turtă, cu toate că venise treaz. Am aflat mai târziu secretul. Avea sub jachetă un bidon, din care printr-un tub sugea alcoolul necesar întreținerii sale.

Două-trei fete tinere, soții de paznici sau supraveghetori, erau șefe de serviciu. Una dintre ele controla foarte des gestiunea lui Baberian. L-am întrebat pe Suren cum de încap doi inși în gheretuța lui, ca să-mi spună că în general se comasează cu ea.

Salariul predecesorului meu era de 1.000 de ruble – bani buni pe vremea aceea. Deci eu mă puteam aștepta să primesc 100 de ruble, ceea ce mi-ar fi ajuns să-mi cumpăr țigările, niște zahăr, din când în când câte un semipreparat, de exemplu pilaf în cuburi presate în formă de săpun, și ceai, din care Seid Meki să pregătească mereu o infuzie, ca să nu consumăm din apa adusă din afara zonei de compatriotul meu din Van, kurdul Iskender Samsudin, apă care, cu toate că se chema bună de băut, după doar câteva fierberi forma o crustă în cratiță. Lagărul era populat de greci, care trăiau de când e lumea în țara sovietelor, însă pretindeau a nu fi cetățeni sovietici. În general, nu erau deținuți politici și am constatat destul de repede multe deosebiri față de oamenii cu care mă obișnuisem în ultima vreme. Mi s-a spus că printre ei erau și cuțitari, așa că trebuia să fiu atent să nu am de-a face cu ei.

Prin Seid Meki l-am invitat la mine pe șeful ambulatoriului, care mi-a dat numărul bolnavilor și al celor scutiți de muncă în ziua aceea. Apoi a venit *nareadcik*-ul, un fel de ministru al muncii în lagăr, care mi-a dat numărul celor care ieșiseră la muncă, al acelora care lucrau în serviciile comunale, precum și al acelora care pur și simplu „tăiau frunza la câini". Orientându-mă după hârțoagele predecesorului, am pregătit darea de seamă pe care urma s-o transmit. La ora șase, lăsând pe șeful

lagărului cu gura căscată, am cerut centrul; mi-a răspuns Rahela Haleţkaia, şefa serviciului, despre care am aflat ulterior că fusese şi ea deţinută politică, având acum domiciliu obligatoriu. Era la curent cu ce se întâmplase în lagărul nostru şi ştia că sunt deţinut. M-a rugat să fac tot posibilul ca a doua zi să-i transmit situaţiile pentru cele trei zile în care nu avusese cine să i le comunice, dându-mi de înţeles că pot pune date aproximative, cu condiţia ca totalul locuitorilor din lagăr să corespundă cu listele *speţ-ciast*-ului, ca să aibă datele necesare pentru darea de seamă de sfârşit de lună.

Abia ieşisem din biroul şefului, când am aflat că sunt chemat de *oper*, probabil ca să mă cunoască, pentru că nu avusesem timp să comit vreo infracţiune pentru care să mă cerceteze. Cel care m-a condus s-a retras după ce omul legii a răspuns cu „Intră" la bătaia în uşă. Era un tip scund, rotunjor, cu o mutră inexpresivă. Purta o haină de piele, căci, spre deosebire de biroul meu, aici era frig să îngheţi.

M-a invitat să stau jos şi mi-a oferit o ţigară, întrebându-mă dacă îmi plac ţigările ruseşti, care, după părerea lui, erau socotite cele mai bune din lume. N-am vrut să-l contrazic, însă i-am pus totuşi o întrebare, şi anume de ce – şi asta de când e lumea – ţigările lor au cartonul de trei ori mai lung decât tutunul. Rusului îi place, mi-a spus el, un metru să fumeze şi doi să arunce. M-a întrebat de unde sunt, ce şcoală am, dacă sunt familiarizat cu măsurile ruseşti, dacă ştiu cum se calculează volumele şi dacă nu mi-e frică de responsabilitatea pe care o am. La urmă, m-a întrebat dacă am avut lipsă la depozitul de alimente unde am fost şef şi cum aş putea să acopăr o lipsă, dacă ar fi – Doamne fereşte! – nevoie. I-am răspuns zâmbind că, după cum se vede, vrea să-mi fure meseria. În fine, s-a apropiat de subiect, întrebându-mă cum aş proceda dacă cineva mi-ar cere, de exemplu, cinci-şase metri cubi de lemnărie. I-am răspuns, ştiind unde vrea să ajungă, că depinde de cine îmi cere. „Să zicem că eu!" „Le aveţi." „Cum te vei acoperi?" „Treaba mea.

Probabil că mă voi tocmi cu vreo brigadă, voi vedea la timpul potrivit." Mi-a spus că avusese aprobare pentru zece metri cubi, dar îi cedase socrului său şi acum nu mai putea cere încă o dată. I-am repetat că nu trebuie să aibă grija mea. Va primi poimâine cantitatea cerută de la depozitul din pădure. Mi-a spus că-mi mulţumeşte şi că scurta convorbire pe care am avut-o l-a convins că are de-a face cu un om capabil şi, ce e mai important, inteligent. În gândul meu, nu ca dobitocul de economist dinaintea mea care, după ce îi refuzase cererea, se încumetase să aducă vodcă în lagăr.

A doua zi am aranjat cu brigadirul care căra lemnăria la depozit să-i dea *oper*-ului cei şase metri cubi. În ordine, a fost răspunsul, ca a doua zi să-mi ceară să semnez douăzeci de metri cubi în plus pentru brigada sa, pentru că altfel contabilitatea şi normatorii vor pune brigada la hrană de înfometare. Mi-a spus că pot fi sigur că el şi oamenii lui nu mă vor face de ruşine. După alte două zile, altă cerere, tot de douăzeci de metri cubi şi aşa, din două în două zile, trebuia să vorbesc cu contabilul-şef, de preferinţă după prânz, când era bine făcut după vodca suptă, să adauge la depozit o nouă cantitate în plus, spunând că şi aşa suntem în închisoare şi că aveam promisiunea grecilor că, după exemplul predecesorului lor Hercule, vor pune la loc, peste noapte, tot ce lipsea.

În lagăr venise o comisie care chema pe fiecare german în parte ca să-l întrebe din ce oraş era şi se mirau cum se făcea că mai toţi erau ori din zona americană, ori din cea engleză, ori din cea franceză şi nici unul barem din zona sovietică. Toţi nemţii primeau regulat pachete cu alimente, săpunuri, ţigări, prafuri pentru a face hrana insipidă a lagărului mai acceptabilă, insecticide etc., uneori articole despre a căror existenţă ruşii nici nu aveau idee. Eu eram îngrozit când mă gândeam că, venind momentul eliberării, puteam fi reţinut din cauza semnăturilor date pentru lemnăria inexistentă. Şi totuşi, aveam asigurarea că nu voi fi făcut de ruşine. Aici nu era vorba de o

normă, ci de sute de norme, efectiv fără acoperire, care la prima măsurătoare făcută în depozitul de lemnărie vor ieşi la iveală. Nu dădusem din plus, cum în trecut la Zavodovka, având încredere în mine, contabilul îmi zvârlea ceva în plus, din care lua el jumătate. Eu nu aveam niciun folos material, ci poate doar singurul avantaj de a nu primi o lovitură de cuţit în spate de la cineva nemulţumit că oamenii aveau de suferit din cauza economistului. Acceptasem că se curăţase zăpada ca în perioada glaciară, ca să dau venituri laterale. Pe unii din brigadă îi plăteam chiar din contul serviciului comunal, trecându-i în stat drept curăţitori de hazna, muncitori la spălătorie etc. (Cu toate că numărul deţinuţilor creştea pe zi ce trecea, chinezii de la spălătorie nu aveau nevoie de oameni, probabil pentru că nu le ofeream un chinez.) Tot cu gânduri negre, nu aveam nici somn liniştit, aşa că am auzit într-o noapte cum cineva bate încet la uşa dormitorului nostru. Am luat pufoaica pe mine şi, băgând picioarele în pâslari, am ieşit să văd ce voia unul dintre brigadiri. M-a tras la o parte ca să-mi arate o lumină roşie în pădure, spunând că ei m-au asigurat că nu mă vor face de ruşine; ardea depozitul de lemnărie. Dar cineva va plăti pentru asta, i-am spus. Fără doar şi poate: paznicul – un fost supraveghetor care a chinuit destule suflete. Lasă să mai stea şi el o pereche de ani în puşcărie, mi-a mai spus grecul şi a plecat.

Dimineaţa, contabilul-şef era la curent. Aştepta ca o comisie să aprecieze pagubele şi să scoată din socoteală ceea ce lipsea. În afară de nemţi, au sosit în lagăr unguri. Mi-aduc aminte de colonelul Szöke, fost ataşat militar la Sofia, de colonelul Keresztes, de la Balaton, de un pastor Harangozo. Printre români erau colonelul Dionisie Bădărău, părintele Vasile Ţepordei, ofiţerii de siguranţă Drăgănescu şi Pănuşă, un negustor de cherestea din Rădăuţi, Moritz Tanenbaum, Alecu Goldstein şi, fără discuţie, încă mulţi alţii, care mi s-au şters din amintire.

Într-o zi, şeful m-a chemat la el ca să-mi comunice că trebuie să mă duc la centrală. Credeam că va trebui să fac

socoteli cu Haleţkaia, care, însă, cum m-a văzut, mi-a spus o vorbă: „Uită-te la mine, sunt liberă şi nu am dreptul să merg fără autorizaţie nici până la Kansk, la 100 de kilometri. Să nu accepţi nicio ofertă, oricât de atrăgătoare ţi s-ar părea pentru moment." Am intrat în biroul şefului, care, oferindu-mi un scaun, m-a invitat să stau jos, ca să-mi spună că atât şeful lagărului, Troianov, cât şi *oper*-ul au dat referinţe bune pentru mine, iar în privinţa serviciului de economist, a fost cotat ca perfect. De aceea, era autorizat să-mi ofere din partea Kraslagului 10.000 de ruble *bezvosmestro* (pe care nu trebuia să le restitui) şi un salariu de 1.000 de ruble pentru postul de economist. Am mulţumit pentru ofertă şi am cerut un timp de gândire. Seara m-am întors în lagăr, iar a doua zi am fost trimis cu mulţi alţii la lagărul central, unde am trăit câteva zile în incertitudine: ba plec, ba nu plec spre libertate, pentru a fi chemat până la urmă să mi se spună să mă pregătesc.

Fără discuţie, mulţi mă invidiaseră pentru situaţia mea în lagăr. Un culcuş curat şi cald, un loc de muncă incomparabil mai bun decât al celor care lucrau în pădure, după unii şi alte avantaje, cum ar fi hrana. În realitate, însă, pe toata durata şefiei mele, nu călcasem o dată în bucătărie şi singura mea hrană constase din ceai dulce şi norma de pâine, egală cu a tuturor deţinuţilor. Nimeni nu-şi putea închipui că aceste ultime luni au pus capac la toate suferinţele mele din lagăr. În afară de micile bucurii, de a putea, de pildă, satisface pe unii cu câte un salariu mic din senin, punându-i pe lista chinezilor ca spălători de rufe, restul a fost un calvar. Aş fi preferat să am munca cea mai grea, dar să nu fiu torturat zi şi noapte de perspectiva unei noi judecăţi.

Două momente au rămas memorabile pentru mine: primirea unei cărţi poştale de la Vahan Ghemigian, care îmi verifica adresa ca să-mi trimită un ajutor de 50 de ruble din banii pe care îi câştigase adunând răşina pinilor şi primirea unicului colet de alimente de la fratele meu. Primului îi scrisesem că m-a făcut să

simt că am prieteni în lume, iar pe Suren l-am rugat ca pe viitor să trimită pachet numai tatii, căci eu, de bine, de rău, puteam să mă descurc.

Faptul că predasem scriptele unui tânăr venit de la centru mă uşurase sufleteşte. În birou, contabilul-şef mi-a urat un viitor ceva mai bun decât al lui, iar şeful lagărului mi-a spus că a fost o plăcere să lucreze cu un om ca mine. La plecare, atât el, cât şi *oper*-ul erau la poartă ca să-mi ureze succes. La lagărul central, economistul-şef mi-a spus că ştia de oferta care mi se făcuse şi mă felicita pentru decizia mea, pe când Nadejda Sergheevna, venită în vizită de serviciu, era de părere că scap o oportunitate: zece mii de ruble, un salariu bun şi eventual o soţie ca dânsa. În fine, după mai multe zile de aşteptare, mi s-a comunicat că voi pleca peste trei ore fără pază, cu un însoţitor, cu trenul Vladivostok-Moscova, şi că foaia de drum mi-era pregătită. M-au întrebat dacă am valori sau bonuri de împrumut intern în păstrarea lor. Desigur că aveam tot ce-mi tăiaseră din mizerabilul meu trai ani de-a rândul. Oamenii, foarte săritori, mi-au spus că nu e nicio problemă, vor trimite pe altul cu biletul meu de tren, iar eu o să plec cu altă ocazie, după ce vor fi cercetate doleanţele mele. Să pierd ocazia de a pleca acum, imediat, pentru câteva sute de ruble? Cine ştie când şi dacă va mai fi o ocazie? Am spus că voi declara că nu am nicio pretenţie la bunuri materiale. Mi-au dat să semnez o hârtie şi m-au trimis la poartă. Pentru prima oară nu aveam soldat cu automat după mine. Însoţitorul ne-a atras atenţia să nu ne pierdem, pentru că toate documentele erau la el, şi, cum urma să ne răspândim prin diferite vagoane, ne-a dat întâlnire tocmai în gara Sverdlovsk. De la poartă, doctoriţa s-a hotărât să ne însoţească până la tren. Aflase că renunţasem la bonurile de înzestrare şi mă întreba dacă fac parte dintr-o familie de bogătaşi, de îmi permiteam să dau cu piciorul la asemenea valori. Mi-a spus că trebuia să mai stea în pădure, printre brute, încă un an şi jumătate. Trenul a dat semnalul, m-am urcat pe scară. Nadia flutura o batistă. Făcuse o şcoală de „vraci" şi de

aceea îi spuneau doctor. Viaţa ei, cât am ştiut, nu se deosebise cu nimic de viaţa unui deţinut. Îmi spusese cândva că tot ce visase, o familie, rămânea un vis de nerealizat.

Vagonul nostru era ticsit. Erau foarte multe unguroaice dintr-un lagăr din regiunea Irkuţk, arestate cu ani în urmă la Budapesta. Ne-am împrietenit foarte repede, ca fraţii de suferinţă. La Krasnoiarsk, unde trenul avea o oprire mai lungă, am ieşit pe peron, ne-am dus la bărbier. Ruşii din vagoanele de clasa întâi coborâseră în pijamale pe peron sau la restaurantul gării. La ei, a avea o pijama era semn de bunăstare şi, deh, voiau să se etaleze. După două zile de călătorie spre apus, într-o dimineaţă eram la Sverdlovsk unde, potrivit înţelegerii, ne-am adunat toţi pe peron. Nu-mi aduc aminte precis câţi eram în grup – nu prea mulţi, în orice caz. Însoţitorul ne-a lăsat liberi în oraş, cu înţelegerea să fim la locul de adunare la o anumită oră. Primul lucru care ne-a sărit în ochi a fost că mai toate femeile purtau băşti de o singură culoare – verde –, de unde unul dintre noi a dedus că mişcarea legionară avea mulţi adepţi în Uniunea Sovietică. În staţia de tramvai, la sosirea vagonului, am dat buzna, ca la noi, ca să observăm că localnicii stăteau la rând. Ruşinaţi, ne-am aşezat şi noi la coadă. Vitrinele magazinelor alimentare aveau lemne în formă de şunci, salamuri, brânzeturi, toate parcă tăiate, cu hârtii pictate ca să poţi admira straturile de grăsime. Probabil că se proceda astfel pentru a nu se altera originalele la soare, deşi, la drept vorbind, nici nu avea ce să se altereze, prăvăliile fiind pline de cutii de muştar praf şi pachete de ţigări.

La ora stabilită pentru adunare, nimeni nu lipsea la apel. Două camionete ne aşteptau ca să ne ducă nu departe de oraş, în regiunea Azbest, numită astfel pentru zăcămintele bogate de azbest, la punctul Chrompik, un mare lagăr cu mulţi germani şi în jur de şase sute de unguri şi cam tot atâţia români. Barăcile erau insuficiente şi unii dintre noi eram cazaţi în corturi militare, cu sobe în toată regula, ca să nu îngheţăm. Şeful

lagărului era un căpitan, iar adjunctul său era generalul Tutuşkin, fost ministru de interne al Republicii Moldoveneşti, care greşise probabil cu ceva, aşa că trebuia să ceară voie de la căpitan ca să stea pe scaun în prezenţa lui. Misiunea generalului era să-i calmeze pe cei din lagăr, căci mai toţi îşi pierduseră răbdarea. Voiau să plece acasă şi nu mai târziu decât acum. Paza a primit dispoziţie ca, la cerere, să ne însoţească în oraşel. Am fost şi eu o dată. Era o coadă în faţa unei gherete; se vindeau – aici se spunea „se dădeau" – bomboane presărate cu zahăr pudră. Vânzătorul avea o singură unitate de măsură: kilogramul. Umplea talerul cu bomboane şi basta – cel care reuşea să cumpere trebuia să furnizeze ambalajul. Când mi-a venit rândul, i-am pus în faţă şapca plină de sudoare. În lagăr, pentru a schimba dispoziţia poporului, Tutuşkin aducea câte un camion de bere şi de aici lumea îl poreclise *Gheneral Piva*.

Primii au plecat nemţii. În preziua plecării, conducerea lagărului şi cekiştii veniţi de la centru au organizat o festivitate. Fiecare neamţ în parte a fost chemat şi i s-au oferit mici cadouri (vorba francezului, „micile cadouri întreţin prietenia"), ba un ceas de mână, ba un serviciu de tacâmuri etc. A doua zi, o garnitură de tren cu vagoane de persoane (cincizeci şi şase de inşi într-un vagon, cu o infirmieră de la Crucea Roşie) pleca spre Germania Federală. S-a mai făcut loc, şi noi cei din cort ne-am mutat într-o construcţie mai de Doamne-ajută. În această baracă era cel mai „tânăr" român, octogenarul Pan Halipa, fost ministru în şapte guverne în România, care în fiecare dimineaţă, fie gerul cât de mare, îşi făcea o oră întreagă plimbarea în aer liber. Era respectat de toată lumea şi mai toţi românii îl înconjurau cu atenţii, ceea ce îi deranja pe cekişti, care după ani şi ani vedeau un fost ministru al unui regim defunct încă la preţ. Odată, chemat pentru explicaţii, Halipa le-a tăiat-o scurt: nu stătea de vorbă cu ei, el al cărui nume îl puteau găsi în cărţile lui Lenin. Alt basarabean era preotul Vasile Ţepordei. Mai erau, dintre

români, Gerhardt Albrich, fost profesor la Liceul „Honterus" din Braşov, coloneii Perju, Ilieş şi Bădărău, Veaceslav Burdianu şi Mihail Cruceanu, care fuseseră translatori la Statul-Major – ambii citeau *Pravda* în traducere, ca şi cum ar fi fost tipărită în româneşte. Burdianu, dacă nu mă înşel, provenea din aristocraţia rusă, refugiată în România după revoluţie. În afară de mine, nu mai era niciun armean. Evreii erau Mihai Solomon, care ulterior a publicat *Magadan*, cu amintirile lui, Moritz Rosenkrantz şi Moritz Beilis, ultimul stabilit la Paris. Nu am putut afla până la sfârşit de ce aceştia nu se înţelegeau, contrar părerii răspândite că evreii ţin unul la altul. Era Alecu Goldstein, care umbla cu o cutie de table sub braţ ca un elev cu ghiozdan, jucând pe o rublă linia, şi Moritz Tanenbaum, care într-o zi striga în gura mare că Alecu „are cinci sute de ruble nevoie", formând fraza ca în germană, cu verbul la sfârşit.

Încă nu plecaseră toţi germanii, când s-a anunţat plecarea ungurilor. Aceştia au pavoazat sala cu tricoloruri ungureşti şi româneşti împletite şi şi-au luat rămas-bun de la noi. A doua zi, o garnitură formată din vagoane pentru boi, cu fân aşternut pe jos, i-a luat pe toţi confraţii noştri maghiari. La garnitură era ataşat un vagon similar pentru cei care plecau în Republica Democrată Germană, nu atât de voie, cât de nevoie, din cauza abaterilor comise în timpul detenţiei. După vreo două zile, spre seară, am fost chemat la birou, unde o comisie voia să mă cunoască. M-au urmat avocatul Smochină, părintele Ţepordei, Burdianu şi alţii, cu care aveam parcă ceva în comun. Eram născuţi pe teritorii stăpânite, la data respectivă, de Rusia ţaristă. Sunt sigur că nimeni dintre cei chemaţi nu a dormit liniştit în noaptea aceea. A doua zi, un marfar era la porţile lagărului, care s-au deschis larg pentru locatarii barăcilor româneşti. Era fân destul aşternut pe jos şi speram să călătorim destul de confortabil până la Bucureşti. Iată, însă, că s-a întâmplat lucrul de care ne temeam. Un rus a trecut prin faţa fiecărui vagon şi a citit cu voce

tare numele a treizeci şi şapte de inşi, care au fost invitaţi să coboare, pentru că trenul urma să pornească numai atunci când toţi cei strigaţi aveau să fie jos. Ne-au adunat la o parte şi, cu „mare durere", ne-au anunţat că statul român nu ne primeşte în ţară. În grabă, l-am rugat pe Albrich să-l cheme la telefon pe Suren şi să-i comunice situaţia mea, cu toate că ştiam că nu-mi putea fi de niciun folos. Nu după mult timp, am aflat că neamţul se ţinuse de cuvânt, îl chemase pe fratele meu la gară şi îi descrisese cele întâmplate în ultimul moment. Tragedia noastră, a celor treizeci şi şapte, mai avea şi altă faţă, amnistia de care ne bucuraserăm era acordată „cetăţenilor străini". Aşadar, în cazul în care ni se contesta această calitate trebuia să ne întoarcem în lagăr, iar eu să-i plătesc statului sovietic datoria mea de încă patru ani de puşcărie. Eram toţi, fără excepţie, cu moralul la pământ. Nemţii rămaşi, pentru care trebuia să sosească peste două zile garnitura de vagoane de dormit, vedeau în ce hal de distrugere eram. Ne-au promis că vor face tot ce le stă în putinţă ca să ne ajute. În grup era şi fiul adoptiv al mareşalului Keitel. După plecarea lor, ascultam zi şi noapte posturile germane de radio. Din *Scânteia* şi *România liberă* nu ne aşteptam să aflăm ceva senzaţional. Am citit doar că episcopul Vasken Balgian fusese ales Patriarh Suprem al Bisericii Armene. În fine, un post din Germania Federală anunţă că ultimii prizonieri din Uniunea Sovietică coboară din vagoane şi se îndreaptă spre primăria oraşului. Şcolile sunt închise cu această ocazie, elevele aruncă flori în calea lor. La primărie, cancelarul Adenauer îi decorează. În cuvântul de mulţumire, unul dintre nemţii noştri, respectându-şi promisiunea, spune că bucuria lor este oarecum întunecată de faptul că lăsaseră treizeci şi şapte de cetăţeni români pe care România nu-i primea. Nu după mult timp, s-a anunţat, la acelaşi post, că guvernul austriac s-a arătat dispus să acorde azil politic celor treizeci şi şapte de *heimatlos* (oameni fără patrie).

În imensul lagăr în care ne aflam, unde apa era otrăvită cu azbest şi trebuia pentru un număr infim de oameni să se întreţină servicii speciale, nu avea sens să mai rămânem. Am fost mutaţi la Iavas, în Dubravlag. La poartă, cineva dintre deţinuţi mi-a făcut semn şi m-a întrebat în armeneşte de unde sunt şi unde merg. Ştiam, bineînţeles, de unde sunt, dar unde merg ştia doar Dumnezeu. Mi-a spus că el locuieşte într-un *polustaţionar*, un fel de sanatoriu de lagăr, şi că ar putea să aranjeze un loc şi pentru mine. E mai curat acolo. Omul se numea Ruben Ter Danielian. În tinereţe, fusese voluntar şi luptase sub comanda lui Dro. Prin 1942, când fostul său comandant venise la Rostov, unde locuia el, luase un miel şi-l tăiase la picioarele lui Dro, în semn de dragoste şi respect. Pentru această crimă fusese condamnat la douăzeci şi cinci de ani de lagăr corecţional şi era mai mult ca sigur că nu va supravieţui nici jumătate din termen. Nu era fumător, însă familia îi trimitea tutun, pentru a-l schimba în lagăr. Era cu mine căpitanul în rezervă Lamzachi, născut la Petrograd, şi el unul dintre cei refuzaţi, care a remarcat că nu era rău să fii armean – pat curat, tutun la discreţie. Ruben era de-al nostru. Ne înţelegeam perfect. L-am întrebat dacă nu era de datoria mea să accept propunerea de atâtea ori făcută şi să plec în Armenia. „De ce, ca să fii un puşcăriaş în plus? Du-te cât mai departe şi deschide ochii lumii cât poţi, să vadă raiul în care trăim. Îţi vorbesc ca un frate mai mare." Picasem în lagăr tocmai bine; erau mulţi armeni, vreo douăzeci. Politic era doar Ruben şi am observat că se bucura de cel mai mare respect. Era 5 ianuarie şi bucătarul-şef a venit la el să-i spună că era totul pregătit pentru ca în seara aceea să sărbătorim împreună Crăciunul armenesc. Vodcă era din abundenţă. Butucii de lemn se desfăceau uşor, scoţând la iveală o sticlă nouă pentru masă. Au adus o tavă rotundă plină cu carne. Eu, care fusesem magazioner, mi-am dat imediat seama că pe masa noastră era toată carnea lagărului

pentru douăzeci şi patru de ore. L-am întrebat în şoaptă pe prietenul meu cam ce fel de oameni sunt comesenii noştri. Mi-a răspuns că sunt *zibil* (gunoi), însă *zibil*-ul nostru. L-am întrebat pe bucătar cu ce va hrăni lumea din lagăr, dacă noi vom mânca toată carnea. „Cu picioarele mele" – a răspuns bucătarul. Făcând rondul, supraveghetorii au vrut să ştie cu ce ocazie suntem adunaţi, s-au mulţumit cu explicaţia că era *armeanski rojestvo* şi au plecat. Dacă în altă parte armenii sărbătoresc două zile, noi în Dubravlag am întins-o cinci. O dată au ridicat cu toţii paharele şi în sănătatea mea, urându-mi să scap cât mai curând din ţara asta de măgari.

Nu după multe zile, am fost adunaţi cei treizeci şi şapte, fără mare tam-tam, şi duşi la gară. Era semn bun pentru noi. Nu aveam după noi omul cu arma, ci un însoţitor în haine civile. Trenul ne-a dus la Kazan. Am ajuns acolo foarte devreme. Ne-am dus într-o mică grădină publică, unde urma să ne reîntâlnim seara. De vizitat în acel oraş erau universitatea, unde fusese student Lenin, şi moscheea. În primul loc nu era mare lucru de văzut. La intrare, într-o mică sală, era statuia lui Lenin, făcută din ghips, care nu se putea numi o capodoperă. Studentele se uitau curioase la noi, ca şi cum eram picaţi din lună. Ne-am îndreptat spre moschee. Ni se spusese că este cea mai mare casă de rugăciune musulmană din Uniunea Sovietică. Semăna cu o cetate. Am bătut la poartă. Cineva, după ce ne-a întrebat cine suntem şi ce dorim, a revenit cu o altă persoană, care ne-a rugat să ne descălţăm şi ne-a întrebat de unde venim şi încotro mergem. Ne-a primit apoi cu pâine şi sare. Eram şase persoane, acelaşi grup care avusesem curiozitatea, la Sverdlovsk, să vedem casa în care, potrivit unei inscripţii, fusese executat ultimul împărat din dinastia Romanovilor, Nicolae al II-lea. Ne-a invitat să vizităm marea sală de rugăciune. Ne-a arătat covorul pe care se ruga secretarul Regiunii Autonome Tătăreşti, un credincios care în fiecare zi de vineri îşi făcea apariţia la moschee, fiind pentru

aceasta iubit de popor. La terminarea vizitei, ne-a poftit în camera sa, ca să luăm o gustare. Iaurt cu pâine. Şi-a luat rămas-bun de la noi, urându-ne ca Allah să ne aibă în pază. Am ajuns la timp înapoi la locul de întâlnire, unde un bătrân, probabil un cekist pensionat, ne-a povăţuit să fim cu minţile în cap şi să iubim ţara sovietelor şi comunismul.

Însoţitorul nostru obţinuse toate formele şi ne-a dus la gară să aşteptăm trenul care ne ducea la Potma, în Regiunea Autonomă Mordvină, semnul cel mai bun că mergeam spre libertate. În acest timp, soseau aici români din alte lagăre. Era un dentist, Popovici, cu un bagaj destul de mare, ca să nu spun de un altul de-al nostru, care, având în vedere că se desfiinţa lagărul de la Sverdlovsk, făcuse nu mai puţin de douăzeci şi şapte de geamantane, cu toate pietrele de tocilă şi cu sutele de obiele spălate. Gândiţi-vă ce plăcere pentru unul ca mine, care renunţasem la tot ce aveam ca să călătoresc cu mâinile goale, să fiu solicitat să car pietrele de tocilă ale camaradului plutonier-major. Şi la Potma am fost invitat să stau într-o baracă *polustaţionar*, unde şef era un armean. Atracţia era liniştea, un mediu unde curăţenia era bine păstrată şi un număr mai mic de paturi. Cu timpul, s-au stabilit aici şi alţi români. Unul dintre ei era colonelul Keller, care în războiul ruso-japonez fusese comandant de fregată. Intrase în armata română odată cu alipirea Basarabiei şi multă vreme fusese profesor la Şcoala Superioară de Război. Era un perfect şahist şi putea să joace, cât era el de bătrân, cu şase adversari. *Polustaţionar*-ul era peste drum de baraca românilor, unde în acel timp locuiau patru preoţi români: părintele Harghel, fost profesor la Seminarul din Chişinău, părintele Ţepordei, fost profesor la Liceul „Regina Maria", părintele Petcu şi părintele Ciobanu. Sosind în lagăr, doamna Xenia Columb, născută Balaş, fiica doamnei de onoare a Reginei Maria, a preferat să doarmă într-o despărţitură cu perdele, în baraca comună. Un grup de persani, care ţineau cu

orice preţ să facă din dorinţa lor literă de lege, cereau în numele moralităţii ca femeia să se mute într-o încăpere separată. Tocmai din această raţiune a moralităţii, ea se simţea mai sigură într-o sală unde erau patru preoţi ortodocşi şi îşi dădea bine seama că protecţia lor îi garanta liniştea. Dar ce neliniştea mai mult grupul moraliştilor erau valizele dentistului, iar Xenia era pretextul. Ultimatul a fost dat. Tremurând, era miezul nopţii, a alergat la mine Smochină, care era convins că numai printr-o intervenţie la cineva sus-pus, în cazul de faţă la imamul lor, se mai putea salva situaţia. Pentru a preîntâmpina o nenorocire, m-am îmbrăcat în grabă şi m-am dus la baraca persanilor, unde, după câteva bătăi la uşă, s-a aprins lumina şi am fost invitat la imam, căruia i-am explicat că eram fiul unui armean din Erzerum, iar acum, locuind în România, eram cu compatrioţii mei, care fuseseră ameninţaţi. I-am prezentat cazul Xeniei, precum şi garanţia moralităţii prin prezenţa celor patru preoţi. Mi-am exprimat şi bănuiala că geamantanele dentistului erau cauza neplăcerilor. Am băut cu el un pahar de ceai şi m-a rugat să-i asigur pe români că nimeni nu va îndrăzni să se apropie de baraca lor. Pot să nu-şi încuie nici uşile, căci cel care va face o faptă rea îşi va găsi capul la picioarele sale. Tot fusese bună, după avocatul Smochină, o vizită la *zemleak*-ii mei. În grupul nostru era şi un tânăr, Crişan, care se luase la harţă pentru o Dulcinee găsită acolo şi a ajuns să înjunghie un rival, care după câteva ceasuri a murit. A fost luat la cercetări şi nu ştiu cum s-a terminat procesul. I s-a aplicat şi lui legea secretă cu pedeapsa capitală sau situaţia lui din lagărul de tranzit nu s-a considerat a fi totuna cu cazul unui deţinut dintr-un lagăr corecţional?

Am aflat că aici, la Potma, fusese şi tata în octombrie 1955 şi povestise cu lux de amănunte cum a fost arestat la Timişoara. Poate că cel care făcuse tărăşenia nu bănuise că un om pe care-l trimisese la moarte sigură avea să-şi spună povestea nu unui

martor, ci mai multora. Doctorul Darvis, care îl îngrijise, mi-a descris starea în care se afla acum.

Un fenomen era Kurken Sarkisian, care se afla împreună cu Zaven Saruni în satul Aban, la dispoziţia Comandamentului, adică fără dreptul de a pleca din sat. Cum-necum, aflase adresa mea şi-mi scria că soţul lui Gaiané, adică Dro, încetase din viaţă. Aflase, de asemenea, probabil de la *Vocea Americii*, că „Uhtabanian", ceea ce însemna Devegian, era deja în Bulgaria. În a doua scrisoare, îmi dădea vestea că tata, prin Aşhabad, trecuse la Meşed, în Iran. Citind până aici, am strigat un ura, aşa cum sunt din fire gata să mă entuziasmez, ca să citesc în continuare că a doua zi încetase din viaţă. Am căzut ca lovit de trăsnet. După câteva minute, unul dintre români m-a luat de braţ ca să mă ducă într-o sală alăturată, unde improvizaseră un altar. Cei patru preoţi au oficiat un parastas, primul şi, sunt sigur, cel mai bine primit de Dumnezeu pentru odihna sufletului armeanului Harutiun.

Nu-mi mai aduc aminte exact data, era însă, dacă nu mă înşel, în februarie 1956, când am fost chemat să mi se spună că a doua zi voi pleca la Moscova. La fel au fost anunţaţi şi ceilalţi români din grupul meu. Ni s-a spus că cine are bonuri de împrumut intern va obţine în schimbul lor valoarea nominală. N-a trecut mult şi un persan a venit să mă roage să încasez banii, bineînţeles pentru el, pe nişte bonuri pe care mi le-a dat, în valoare de vreo cinci sute de ruble, dacă nu mă înşel. Când m-am prezentat cu ele, casierul s-a uitat pe o listă şi mi-a spus că aceste bonuri fuseseră furate de la corpul de gardă. Mi-a arătat pe hârtie seriile lor şi a vrut să ştie care dintre paznici mi le-a dat. I-am spus adevărul, că mi le adusese, probabil, un intermediar pe care-l văzusem atunci pentru prima dată. Omul mi-a spus că nu vrea să facă un caz din asta, ca să nu-mi amărască zilele, şi aşa destul de amare. Scăpasem de încă o belea. Era o forfotă în lagăr; plecarea unui grup atât de numeros de la Potma constituia un eveniment. Fără discuţie că cei mai agitaţi erau

românii. Plecau toți cei reținuți la Sverdlovsk, mai puțin Crișan. Mă culcasem și nu-mi ardea de nimic. Bagaj nu aveam de pregătit și eram cuprins de o stare de melancolie. A trebuit totuși să mă ridic și să-i caut pe toți armenii din alte grupuri, în general printre persani. I-am găsit pe toți, le-am urat să se bucure la fel ca și mine, cât se poate de curând. Toți mi-au strâns mâna și mi-au urat drum bun, în afară de unul, Rubik Baboian, care mi-a spus că nu dă mâna cu mine, că mai are treabă de rezolvat cu mine. Asta-mi trebuia acum – Rubik Baboian, destul de temut în lagăr, să aibă socoteli de lămurit cu mine. M-am dus în baracă, să fiu printre oameni care mi-ar fi putut fi, la nevoie, de folos. Nimeni nu-și găsea locul.

Deodată, ușa barăcii s-a deschis: cineva o împinsese cu piciorul. Doamne – era Rubik Baboian, purtând pe ambele brațe o tavă mare cu franzele albe, zahăr, ceai, pachete de tutun. A înaintat spre mine. M-am repezit și i-am spus: „Rubik, nu trebuie", ca el să-mi răspundă, adresându-mi-se cu „tăticule", că nu trebuie să-mi fac griji, că nu a cheltuit pentru toate astea un singur ban, că totul este furat și că de-abia după ce fusesem să-l văd se hotărâse să pătrundă în prăvălioara lagărului prin acoperiș, ca să-mi aducă ceva pentru drum. M-am bucurat enorm pentru un „fecior" ca el, i-am mulțumit, l-am îmbrățișat și i-am urat să ajungă cât mai repede în Iran. Imediat după plecarea lui, le-am explicat celor din baracă ce fel de cadou îmi adusese tânărul și am pus totul la dispoziția colectivului, cu consemnul că nu trebuia să rămână până dimineață nimic din plocon; fără discuție, vom fi percheziționați, căci până la plecarea noastră spargerea va fi descoperită. N-a trebuit să repet avertismentul; toți camarazii mei erau versați în materie. Din cauza fumului des de tutun, se mai deschidea din când în când ușa, iar ceaiul îndulcit cu mult zahăr și pâinea albă făceau ca toată baraca să fie în bună dispoziție. Am primit chemarea să ne prezentăm la *vahtă*, trecătoarea individuală de la poartă, unde am fost percheziționați – *șmonați*, cum se spunea în lumea

noastră –, fiindcă lagărul era în fierbere; se descoperise nu de mult furtul şi toţi supraveghetorii erau într-un du-te-vino. Sper că Rubik nu a lăsat vreo urmă, căci fapta o făcuse cu „bune intenţii".

Coloana noastră a pornit către gara civilă a Potmei. Cu toate că ninsese peste noapte, spre admiraţia însoţitorilor, drumul era deschis de octogenarul Keller, care parcă aruncase de pe umerii săi cel puţin cincizeci de ani, dintre care zece în lagăre.

Călătoream în vagoane de persoane. La gara Moscova, ne aşteptau nişte camioane, care, printre clădiri care nu prea semănau cu cele de pe cărţile poştale, s-au oprit în faţa unor porţi de casă boierească, la vreo douăzeci şi cinci de kilometri de oraş. Localitatea se numea Bîkova, iar noul nostru lagăr era fosta *dacea* a unuia dintre cei mai mari bogătaşi din trecutul Rusiei, magnatul textilist Morozov. Aici îşi petrecuse prizonieratul învinsul de la Stalingrad, mareşalul german von Paulus. Primul care m-a întâmpinat a fost scriitorul armean Garo Ghazarosian, cunoscut sub pseudonimul de Garo Mehian. Această nouă reşedinţă a noastră avea o sală de lectură cu televizor şi un pian mare, la vederea căruia un fost prizonier „criminal de război" s-a interesat ce anume era „hardughia" asta. „D-aia mă bătea rusul când îi spuneam că dusesem două piane în ţară de la Odessa, în rucsac." În încăperi alăturate erau dormitoarele cu paturi în două etaje, cu cearşafuri curate. De două ori pe săptămână eram bărbieriţi şi, eventual, tunşi. Aveam mai multe compartimente în baie, cu duşuri la care aveam acces toată ziua. La două zile o dată era vizita medicală. Nu existau ore obligatorii de culcat sau sculat. Hrana era incomparabil mai bună, iar raţia de pâine ni se dădea jumătate albă, jumătate neagră, ba încă şi o porţie de unt. La prăvălioara internă găseam oricând zahăr. Ştiau despre asta locuitorii satelor vecine, care veneau să ne roage să cumpărăm pentru ei ceva zahăr. Era ilegal, dar, dacă puteam, le făceam acest serviciu. Poşta funcţiona ireproşabil, cărţile noastre poştale cenuşii purtând semnul Crucii Roşii Internaţionale, cu

răspuns plătit, mergeau cu iuţeala telegramelor. De două ori pe săptămână, acelora dintre noi care aveau treabă la ambasade, mai ales la cea a Germaniei Federale, li se punea la dispoziţie o camionetă. Însă, dacă nu mă înşel, perioada asta mai umană din viaţa noastră NKVD-ul n-a mai socotit-o ca detenţie.

În timpul liber, adică toată ziua, îl ascultam pe Garo Mehian, care-mi citea din manuscrisul operei sale *Pe căile înţelepciunii*, manuscris pe care un german (ei erau trataţi mai cu mănuşi) l-a luat cu el trimiţându-i-l autorului după ce acesta a ajuns la Paris, unde a predat literatura armeană la Colegiul măkhitarist „Samuel Moorat". Guvernul francez i-a oferit lui Garo o vacanţă în Corsica, cu ocazia vizitei lui Hruşciov la Paris, iar mai târziu un dramaturg francez de origine armeană a organizat şi prezidat jubileul activităţii sale literare de o jumătate de secol.

Viaţa la Bîkova era incomparabilă sub toate aspectele cu cea pe care o trăisem unsprezece ani, însă cu toţii voiam să plecăm spre casă cât mai repede. Aşa că, într-o zi de aprilie, am primit dispoziţie să încărcăm pietrele de tocilă în camioane şi s-o pornim spre Moscova, să vedem oraşul, Piaţa Roşie şi Mausoleul, Piaţa Dzerjinski, faţada hotelului „Rossia", transformat de regimul comunist în închisoare (Lubianka), Universitatea „Lomonosov", construită de fraţii noştri de suferinţă şi celebrul metrou moscovit, de asemenea opera camarazilor noştri. După acest tur, caravana noastră s-a îndreptat spre gara Kiev. Acolo am fost predaţi unui colonel NKVD, Nikonorov, care ne-a invitat să ocupăm locuri în vagoane de dormit. Pe peron, unul dintre noi a auzit grai românesc şi s-a repezit într-acolo. I-a spus insului că suntem un grup de români care ne repatriem, ca ştabul să-l corecteze că suntem un grup de criminali amnistiaţi şi să-i întoarcă spatele. I-am spus că aşa-i trebuie, ştiu eu de ce. După atâţia ani, iată-mă într-un vagon de lux, curăţat, în fiecare dimineaţă, cu aspiratorul. În ultima zi a călătoriei am fost invitaţii lui Nikonorov la un

prânz în vagonul-restaurant. Masă copioasă, vin georgian, prilej cu care ofiţerul ne-a spus că trebuie să dăm uitării anii petrecuţi în lipsuri şi greutăţi şi să privim viaţa înainte.

În această atmosferă am ajuns la staţia Ungheni. O gară frumoasă, unde a trebuit să completăm declaraţii vamale, să cheltuim rublele pe care le mai aveam la bufetul gării, dar, spre deosebire de ceilalţi călători, care urmau să-şi continue călătoria tot cu trenul, a trebuit să mergem pe terasament până la podul peste Prut, la mijlocul căruia, pe arcadă, era scris cu litere mari: ROMÂNIA.

În partea stângă, era o căsuţă unde a intrat Nikonorov, probabil ca să cheme lumea din partea cealaltă a graniţei să vină şi să ne ia în primire. Nu după mult timp, am văzut în mod distinct ofiţerii români grăniceri şi securişti, care, ignorând saluturile unora dintre ai noştri, au făcut smirnă în faţa lui Nikonorov, care i-a invitat în căsuţa de unde îi chemase la telefon şi, se vede treaba, le-a predat dosarele noastre. Cu toate că erau cu siguranţă mulţi care ar fi ţinut mai bine un discurs în limba rusă, nu ştiu de ce mi-a fost sortit mie să-i mulţumesc colonelului, căruia, când a ieşit din căsuţă, secondat de ofiţerii români, i-am cerut, după datinile închisorilor, permisiunea ca în numele camarazilor mei să-i adresez câteva cuvinte de mulţumire. Mulţumire pentru felul în care s-a comportat cu noi, tot drumul de la Moscova până la graniţă, pentru masa pe care ne-a servit-o în restaurantul trenului, pentru frumoasele cuvinte de încurajare, cu toate că fiecare dintre noi ştiam că pecetea de foşti deţinuţi o vom purta, dacă nu pentru vecii-vecilor, în orice caz multă vreme. Ca răspuns, omul s-a adresat tuturor, spunând că nu vede de ce cineva trebuie să îndure neomenie şi că în cazul în care vom avea neplăceri să-i scriem, cu adresa simplă Colonel Nikonorov, MVD-Moscova. La sfârşit, a întins mâna şi toţi pe rând i-am strâns-o. Atitudinea lui a avut efectul dorit. Ofiţerii români şi-au schimbat imediat atitudinea şi parcă în cor ne-au urat un „bun venit".

După câteva minute, trecuserăm de jumătatea podului de cale ferată. Eram în Republica Populară Română. După o scurtă aşteptare, au sosit, după expresia noastră, „ciorile negre", dubele familiare deţinuţilor sovietici, care ne-au dus la Securitatea din Iaşi. Zice-se, eram oameni liberi, aşa că ni s-a făcut favoarea să nu fim băgaţi în celulele deţinuţilor, ci ne-au dus într-un birou, unde erau unele arhive, aşa încât un ofiţer de securitate a stat tot timpul cu noi. Eu l-am recunoscut imediat – era un prieten din tinereţe. Fără discuţie, el nu mă recunoscuse. Unsprezece ani trăiţi în Lefortovo, Lubianka, Siblag, Kraslag şi alte închisori operaseră cosmetic destul de bine ca să pot trece neobservat. După puţin timp, s-au adus dosarele, pe baza cărora am fost separaţi în două grupe: cei care eram lăsaţi liberi şi cei care erau predaţi autorităţilor româneşti. Când s-a citit numele meu, am observat o tresărire pe faţa plantonului. A povestit, chipurile, celor prezenţi cum numai cu câteva zile în urmă trecuse, cu un copil în braţe, Vahan Ghemigian. A chemat un camarad să-i ţină locul, pentru a se întoarce după câteva minute cu o pungă de zahăr şi alta de cafea. Un încălzitor electric conectat la firul becului şi un ibric mare au fiert rând pe rând cafele, care ne lipsiseră foarte mulţi ani. „Amnezia" mea fusese şi ea bună la ceva. Seara am fost conduşi la gară, pentru ca târziu de tot să fim în trenul care ne ducea la Bucureşti. Aici, în gară, îmbrăcămintea noastră, ghetele specifice de lagăr au atras atenţia lumii. Oamenii cumpărau toţi covrigii negustorilor ambulanţi şi ni-i aduceau nouă. Un colonel de artilerie s-a apropiat ca să ne întrebe dacă ştiam ceva despre o rudă dispărută. Însoţitorul nostru plecase să anunţe la „centru" sosirea noastră. I-am cerut aprobarea să dau şi eu un telefon. Aveam câţiva lei, pe care oamenii se repeziseră să ni-i bage în buzunare. Însoţitorul a înţeles că trebuie să evit ca mama să aibă un şoc şi s-a oferit să-mi dea bani. Am arătat că am şi m-am dus să sun. La telefon a răspuns mama. I-am spus să fie calmă şi să ştie că în câteva ore

voi fi acasă. Au sosit camioanele. Nu după mult timp, eram în curtea Securității, pe Calea Rahovei, la nr. 39, peste drum de clădirea în care fusese pe vremuri liceul de fete, unde dădusem examenul de bacalaureat. Am fost chemat să mi se facă fotografii, la fel ca la Lubianka, cu ani în urmă, cu număr așezat în fața mea, din față și din profil, mi s-au luat amprentele digitale de la ambele mâini, precum și urmele palmelor. Mi s-a pus în față o declarație, pe care, după ce am citit-o, a trebuit s-o semnez. Îmi luam obligația ca tot ce văzusem, tot ce trăisem, să nu comunic absolut, dar absolut, nimănui, în caz contrar fiind pasibil de închisoare corecțională pentru exact douăzeci și cinci de ani. Am fost trimis să stau pe o bancă în curte. Târziu de tot, am fost chemat la maiorul Lupu, care mi-a spus că în trei zile trebuie să mă prezint la circa de miliție ca să obțin buletinul de identitate. „Pe ce bază?" Să fie chemat el, maiorul Lupu, de la „Rahovei 39". Mi-a mai spus și să nu mă duc în Zmeului 9, pentru că bătrâna, care fusese singură în casă, zisese că nu voia să știe de mine. Văzând, probabil, ceva anormal în expresia mea, maiorul m-a sfătuit să mă controlez, căci suferisem destul. A ieșit cu mine pe coridor și i-a făcut semn plantonului să mă lase să ies pe stradă. M-am îndreptat spre Bulevardul Maria (poate acum se numea altfel), ca să iau tramvaiul până la Sfântu Gheorghe, însă nu am avut răbdarea să-l aștept. Am luat-o pe jos. Era destul de târziu când am sunat la ușa apartamentului părinților mei. Mă așteptau cu masa pusă ca de sărbătoare. Cu iuțeala fulgerului, orașul aflase de venirea mea. Sună la ușă cineva. Alergă spre mine Siruni să mă îmbrățișeze ca pe un frate adevărat – ne înfrățise Lubianka. După puțin timp, a apărut Vahan Ghemigian, îmbrăcat într-un loden – un alt frate –, apoi Zaven Saruni, tovarășul de drum. Mi-a telefonat că vine să mă vadă Eliza, cumnata mea, ca ulterior să aflu că soțul ei nu i-a permis această vizită, nefiind de acord cu colonelul rus, care credea că trebuie să existe un sfârșit și pentru ostracizarea unui

element social periculos. Au venit şi oameni care nu aveau cu mine aceleaşi relaţii ca Zaven, Siruni şi Vahan, ceea ce a provocat revolta fratelui meu, care nu înţelegea cum, timp de unsprezece ani, casa lor fusese considerată ca şi cum ar fi fost contaminată de ciumă, ca acum să răsară ca ciupercile după ploaie atâţia prieteni. Unul care nu putea veni era Hovhannes Babikian. Ne-am dus noi la el. În faţa uşii, în aceeaşi cameră locuită de nora şi fiul lui, era lungit pe pat, complet conştient. Avea în dreptul lui mai multe bastoane, printre care şi un ciomag adus din Armenia, menit, spunea el, să-i crape capul lui Baboian. A venit cu o maşină ministerială Aşot Sarafian, ca să ne ia la plimbare la Şosea pe Diruhi şi pe mine. Mă uitam în urmă, verificând dacă nu cumva Securitatea era pe urmele mele. Însă ce vizită putea fi mai de preţ decât venirea fiicei mele? La şcoală motivase că i se întorsese tatăl. Ca urmare, veneau la mine profesoare, fiecare cu o durere ascunsă, o persoană dragă, care probabil nu avea să se mai întoarcă... A anunţat că vine să mă vadă doamna Iacobescu, directoarea, cu soţul ei, fostul ministru Napoleon Creţu, care i-a spus lui Ani să creadă tot ce-i voi spune, fiindcă ştia că eu nu ştiu să mint.

Evitam mediul armenesc, dominat, în general, de cei care îmi organizaseră croaziera de unsprezece ani. Pe strada Armenească, unde copilărisem şi mă jucasem cu bicicleta, nu mai treceam. Ocoleam biserica şi clădirea şcolii, al cărei curs de şapte ani îl absolvisem. Parcă acceptasem expresia *ne şamu şekeri, ne arabin iuzi.* Conducerea asociaţiei „Şahumian", care purta numele unui agent de-al lui Lenin, tot trimitea însă vorbă ca fiica mea să meargă acolo să facă parte din cor, probabil ca să-mi facă viaţa şi mai amară. În noaptea de Înviere, elevele fuseseră convocate la o reuniune tinerească în şcoală. Nu am fost de acord. Ne-am dus la biserica ortodoxă din cartier. A îngheţat când a văzut în mulţime pe una dintre profesoarele ei. Am liniştit-o, spunându-i că nu ne-a observat. Întotdeauna îmi

plăcuse să aud „cu moartea pre moarte călcând". Deodată, de sus, tânăra generaţie a început să urineze pe cei din biserică, provocând mânia preotului, care a întrerupt slujba, anatemizând creaţiunile hidoase ale regimului.

Niciunul dintre noi, cei veniţi din Siberia, nu aveam rezerve băneşti, fiind nevoiţi să ne zbatem pentru a găsi un mijloc de existenţă. Primul care s-a plasat bine a fost avocatul Smochină, fost membru corespondent al Academiei Române. Găsise un post de invidiat, controlor de bilete la tramvai. A doua a fost fiica fostei doamne de onoare a Reginei Maria, Xenia Columb, provenită, dacă nu mă înşel, din vechea aristocraţie ţaristă. Bineînţeles că dânsei nu pentru această origine, ci pentru cele două licenţe, în litere şi drept, i s-a făcut favoarea de a fi angajată să hrănească pelicanii din grădina Cişmigiu. Cu dânsa discutasem odată de trucurile anchetatorilor sovietici, care, ca să obţină mărturisirea unui ucigaş bănuit, dar împotriva căruia nu prea aveau probe, îi arătaseră o fotografie de-a lui, spunându-i că a fost luată din pupila mortului şi mărită cu o aparatură specială. Omul căzuse în capcană şi îşi recunoscuse vina. Imediat după întoarcerea noastră din Siberia, fusese chemată în câteva rânduri de Securitatea română şi i se puseseră nişte întrebări ocolite, cărora ea le bănuise rostul, aşa că le spusese anchetatorilor s-o lase în pace cu lecţiile lor de grădiniţă, căci dânsa trecuse prin instrucţiile unor înalte şcoli, aluzie făcând la Lubianka. Bătrânul Keller trăia din comerţ „unilateral", adică vindea ce-i mai rămăsese prin casă. Sarkis Saruni, mai priceput în ale comerţului, închiriase o intrare într-o casă pe str. Sfinţilor, unde îşi aranjase o prăvălioară de ace şi mosorele, în care mai vindea şi nasturi de sidef, unii chiar colorati peste noapte, la comandă. Kurken Sarkisian era mai norocos – cei doi fii şi nora îl întreţineau fără murmur. Vova Burdianu, un ins de origine aristocrată, fost ofiţer de stat-major, se învârtise bine – învăţase să intre în cuşca lupilor din fundul parcului Carol şi să le dea hrană

la anumite ore. L-am vizitat la locul de muncă. Mi-a explicat că trebuie să poarte o cămaşă de o anumită culoare, pentru ca animalele să-l recunoască şi să nu-l atace.

Garo Mehian, într-o scrisoare, îmi cerea într-un limbaj întortocheat să-i dau o direcţie; i-am scris că o ciorbă reîncălzită nu face doi bani, deci s-o uite pe soţia lui şi să-şi creeze o nouă familie cu Arpi. Soţia lui se afla în Bulgaria, iar Arpi, fiica redactorului ziarului *Haratch*, la Paris. După un an, am găsit în curte o scrisoare enigmatică; aparţinea lui Garo Mehian şi sosise misterios, fără intermediul serviciului poştal. Enigma s-a lămurit după foarte mulţi ani: un grup de alpinişti, printre care şi Ervant Sarafian, fuseseră la Paris. Căutând clubul armenesc, conaţionalul nostru nimerise, după indicaţiile unui franţuz, nu la armenii progresişti, ci la aceia regresişti, unde, văzând tricolorul roşu-albastru-portocaliu, încercase să se retragă. Mehian, însă, îl atrăsese în sală şi, aflând că este din România, îi vorbise de mine şi îi dăduse bileţelul. Sarafian, pentru mai multă siguranţă, băgase hârtia într-o cusătură a cortului, pe care-l predase la ambasadă ca să fie expediat în ţară, iar apoi, ca măsură de precauţie suplimentară, evitase să mi-o înmâneze, aruncându-mi-o în curte.

După o înfăţişare la judecătoria Sfântului Sinod, unde am fost martor pentru caracterul său, părintele Vasile a obţinut o parohie în satul Brăneşti. I-am făcut o vizită, am fost găzduiţi peste noapte. Nu era bine, dar nici rău.

La braţele de muncă mi se indicase „un post vacant pe specialitatea mea de economist", la o exploatare forestieră din Vatra Dornei, probabil ca să fiu sictirit cât mai departe de Bucureşti. Eu aflasem, însă, de la Aşot Sarafian că la „Prototip", o întreprindere de pe Calea 13 Septembrie, era un post vacant de cercetător ajutor în metalurgie. Fireşte, urma să mă interesez de post fără să pomenesc nimic de tovarăşul ministru-adjunct. M-am dus din nou la braţele de muncă, nimerind de data asta la şefa serviciului, tovarăşa Munteanu, cu care m-am înţeles mai

bine în limba ei maternă. M-a luat cu maşina şi ne-am dus la ITCM, unde s-a confirmat că exista vacanţa şi puteam avea postul după ce eram examinat de inginerul Walfisch, şeful laboratorului, care, după efectuarea unei lucrări, a dat aviz favorabil. Eram deci, pot spune, cel mai bine plasat, cu un salariu de nouă sute cincizeci de lei pe lună, plus, din când în când, câte un premiu. Trebuia să respect dorinţa lui Sarafian de a ţine secret faptul că am fost indirect ajutat de el, ceea ce am şi făcut, atunci când Sarkis Saruni m-a întrebat cum de am găsit un serviciu aşa de bun. I-am răspuns că-l ştiam de mult pe generalul Ştefănescu, directorul atelierelor, şi că, graţie relaţiei cu el, am dat de această ocazie. Venind acasă după ce trântisem minciuna, am avut mustrări de conştiinţă; minţisem un prieten, un camarad din puşcărie cu care mâncasem dintr-o strachină. A doua zi, am alergat la prăvălioara lui. Asta-mi trebuia, căci imediat, însoţit de nepoată, s-a dus la Sarafian acasă, cerându-i să-i facă rost de un serviciu similar cu al meu şi fiicei lui, care făcuse Academia Comercială şi lucra la magazinul de dulciuri al Uniunii Cofetarilor, pentru un salariu infim. Deci, trebuia să fiu deschis cu prietenii, dar să ştiu să-mi ţin secretele. Nu la multă vreme după ce mă înapoiasem acasă, am început să primesc avertismente anonime că trebuie să fiu „cuminte". Aici nu aveam libertatea de care mă bucurasem în taigaua siberiană, unde şefii nu vedeau în mine un pericol, care ar fi putut dăuna regimului, făcând propagandă copacilor. Căutam să mă feresc de prieteni din trecut, căci nu ştiam cum s-au schimbat în cei unsprezece ani cât am lipsit. Eram sigur că mulţi mă priveau şi ei în acelaşi fel. Venise de la Erevan sora lui Kurken Sarkisian, profesoară de filozofie, dacă nu mă înşel. În casa asta nu-mi era frică să vorbesc deschis. M-a întrebat ce planuri aveam pentru viitor. „Primul lucru la care mă gândesc este să plec din România." „Dar de ce?" „Ca să fiu liber." „Dar tu eşti un om liber din moment ce ai gândul liber. Eu, de exemplu, spunea ea, nu pot avea un asemenea gând." Am făcut o vizită unui prieten mai

vechi, preotul Mamper Biberian. Mi-a spus că nu am altceva de făcut decât să mă adaptez, la care, trăgând o înjurătură, m-am ridicat şi am plecat. După mai multe zile, omul se convinsese că nu mă schimbasem şi a venit să-mi spună că şi el avea de gând să plece din România.

Un pat moale şi o hrană mai bună ne-au rărit rândurile mai repede decât viaţa ascetică din lagăr. Mergeam la înmormântări, lăsând ca persoane întâmplătoare să vorbească despre meritele acelora care dovediseră cu viaţa şi cu fapta că ne erau mai mult decât fraţi de sânge. Primeam avertismente să nu ne exprimăm decât cu o lacrimă ascunsă. Când ne întâlneam între noi, puteam să ne spunem unul altuia necazurile. Vecina noastră de peste gard mă anunţa, din când în când, că „afurisiţii iar au întrebat" de mine. Un alt vecin, doctor în drept de la Paris, în momentul acela fochist şi un perfect ventriloc, îmi spunea şi el, trecând pe lângă mine, că îl tot pisau să afle câte ceva despre mine. Nici doamna Ionescu şi nici avocatul Eugen Popescu nu puteau să înţeleagă de ce atâta urmărire pentru un om care venise „amnistiat" din Rusia. Câte un armean, cercetat pentru comerţ ilicit cu aur, căpăta promisiunea că va fi iertat, în schimbul unor servicii făcute pentru urmărirea mea. Mi-a mărturisit-o un fost prieten al tatălui meu, Avedis Misakian, fiind sigur de discreţia mea. Mă chemau la „cadre", unde eram lăsat de fapt singur cu un individ care, oferindu-mi o ţigară (sistem clasic sovietic), mă întreba dacă sunt mulţumit de serviciu şi mă informa că „ei" ar putea să mă ajute să ocup poziţii mai bune. Le-am răspuns întotdeauna că sunt foarte mulţumit. În primele zile, toată lumea mă lua cu „tovarăşul" în sus, „tovarăşul" în jos, ştiind că mă întorsesem din Uniunea Sovietică. Când s-a aflat, însă, că veneam din răsăritul Uralilor, am devenit „conu Leon", invitat la toate petrecerile familiale, ca până la urmă să mă aleagă şi preşedintele sindicatului laboratorului, fiindcă eram cel mai „indicat", cu experienţă sovietică. Secretarul organizaţiei de bază

îmi aducea filme de la cununia sa religioasă – mirii cu pirostrii pe cap rugându-mă să le developez şi să scot fotografii, când eram de gardă noaptea, că deh!, ştia el ce ştia şi avea încredere în mine. Tovarăşul de la cadre mă invita acasă la el, casă cu multe icoane şi candele (soacra bătrână era de vină), să fac poze, fiindcă avea încredere că-mi ţin gura.

S-a întâmplat şi să fiu invitat la circa de miliţie, în afara orelor de program. De acolo, cineva m-a dus cu maşina, punându-mi ochelari fumurii, la o locuinţă particulară, unde a trebuit să aştept câteva minute până la venirea tovarăşului colonel Ştefănescu, care m-a rugat să-i fac o autobiografie, urmărind spusele mele pe filele unui dosar. La un punct, locul meu de muncă, zicând eu „Prototip", m-a oprit să mă întrebe: „Nu «Iprom»?". „Iprom" se numise întreprinderea în trecut şi, pentru derutare, numele acesta i-l dădusem lui Avedis Misakian, care mă invita să jucăm table, timp în care îmi punea întrebări. Colonelul vorbea fluent rusa şi a continuat, nu ştiu de ce, să discute în ruseşte. M-a întrebat dacă cunosc şi literatura rusă. El nu citise nimic de Dostoievski (nu era de mirare). Îi plăceau, în schimb, şi lui Tolstoi, Gogol, dar se mira cum se făcea că nu înşiram şi pe alţii. Am pomenit de Şolohov, dintre contemporani. Mi-a reproşat că mă ţin la distanţă de casa culturală armeană, că ar trebui să mă duc acolo să discut politică cu cei pe care mi-i vor indica ei şi să-i prezint un raport săptămânal, de pildă pus într-o cutie de chibrituri. Într-un anumit loc şi la o anumită oră, cineva îmi cerea un foc pentru ţigară, eu îi dădeam cutia cu pricina, primind în schimb alta, eventual cu directive. Fusesem în trecut în conducerea Asociaţiei „Raffi" – ştiau ei ce era asta – şi trebuia să-mi răscumpăr păcatele. I-am răspuns colonelului că persoanele de care voiau ei să mă apropii aveau în jur securişti de vază. „Dar ei nu vorbesc deschis între ei" – mi-a spus interlocutorul meu. Am întors-o pe linia moralei cu care am fost îmbibat în ţara sovietică. „Persoane de felul celor în care doriţi să mă transformaţi erau decapitate, iar capul le era aruncat

în hazna. Morala asta, tovarăşi, a prins rădăcini în mine şi mai lesne aş putea trage un glonţ decât să fac mârşăviile pe care mi le propuneţi. După ce am fost distrus fizic, acum doriţi să mă transformaţi într-un cadavru ambulant. Mâine dimineaţă, în loc să mă duc la muncă, mă voi prezenta la Ambasada Sovietică, să cer protecţia colonelului Nikonorov..." Mi-a spus să mă liniştesc şi să mă mai gândesc, că mă vor mai chema să stăm de vorbă. N-au făcut-o. L-au chemat, în schimb, pe Vahan, care mi-a cerut sfatul. I-am spus, scurt pe doi, să-i trimită în... mamei lor. Cam după o săptămână, Jirair îmi cerea părerea în aceeaşi materie. Acelaşi sfat. O personalitate din comunitatea armeană a fost avertizată că am gânduri criminale în ce priveşte persoana sa, fără a i se spune cu ce ocazie vorbisem de glonţ.

Acestea erau neajunsuri, însă nu singurele. Într-o încăpere de mansardă, cam de trei pe patru, locuiam toţi: soţia, fiica de şaptesprezece ani şi cu mine. Au fost binevoitori care s-au oferit, contra unei „filodorme" de douăzeci de mii, să-mi găsească două camere cu bucătărie. Ideal! Dar de unde cei douăzeci de mii? „Prototip"-ul aştepta douăzeci de locuinţe, pentru una dintre ele având promisiuni. La repartiţie însă, erau alţii cu priorităţi mai mari şi cu situaţii mai grele. Cumnatul meu, logodit cu o fată drăguţă, care refuza să se mărite atâta timp cât în casă locuieşte şi soţia mea, o pusese pe soacra mea pe gânduri, ca nu cumva fiul iubit să comită un act disperat şi, de fiecare dată când treceam prin faţa uşii deschise, mă întreba când aveam de gând să ne mutăm. Nu ştiu dacă cumnatul putea să ajungă la un gest disperat, dar eu eram pe marginea prăpastiei. La cununia noastră, socrul, ca dar de nuntă, ne dăduse o casă la Varna, în Bulgaria, şi bineînţeles că nu putusem să cer semnătură pentru acest act. La venirea mea din Siberia, omul declara că are trei copii şi casa le aparţine tuturor. Ulterior, au plecat cei doi bătrâni cu cumnatul meu şi din vânzarea casei au adus un paltonaş pentru fiica noastră, o cămaşă pentru mine şi o foarfecă pentru Diruhi. Rămăsese de transformat o sumă de zece mii,

care a fost adusă în țară prin intermediul soțului cumnatei mele. Pentru aceste eforturi, Eliza a căpătat două mii, iar Diruhi, proprietara casei, o mie.

Invitația zilnică de a pleca de acolo a făcut-o pe Diruhi să-i spună pe șleau mamei ei: „Astăzi mă dă afară pe mine viitoarea cumnată, mâine va veni și rândul tău." Până atunci, ori de câte ori îi vorbeam de plecare, se gândea la bătrâni, cum îi va lăsa? Dar, în fine, într-o seară, mi-a spus să depun actele, fără știrea celor de jos, care fără doar și poate aveau să-i spună cumnatei, iar aceasta, soțului, un mare ștab, care, pentru a nu-și periclita situația, ar fi putut pune bețe-n roate.

Cererea noastră de plecare s-a aprobat, comparativ cu alții, foarte repede. Eram la un film drăguț: *Șapte neveste pentru șapte frați*. La înapoiere, soacră-mea, în lacrimi, ne-a întâmpinat, spunând să ne fie rușine că plecăm. I-am ripostat că de multă vreme îmi cerea exact acest lucru. Am fost lămurit că voia să plecăm în altă locuință, nu departe de ei, ca să ne vizităm. Bineînțeles, imediat aflase și Eliza și, foarte normal, Diran. Eliza îi spusese bătrânei că soțul ei promisese să-i găsească lui Diruhi un serviciu bun dacă divorța, lăsându-mă să plec singur, dar ea îi răspunsese că, după ce o lăsaseră unsprezece ani să se zbată în mizerie, descărcând noaptea vagoanele cu zarzavaturi, nu avea obrazul să-i facă surorii ei o asemenea propunere. A venit doar să-i spună, plângând: „Surioară, nu ne mai vedem."

Am primit o hârtiuță care îmi cerea să-mi închei toate socotelile: să restitui cartelele neîntrebuințate, să predau aparatul de telefon, să obțin o dovadă de la Administrația Financiară că nu am datorii, să lichidez cu serviciul. Peste tot a mers strună, mulțumită tabletelor de ciocolată pe care le căram în servietă. La „Prototip", a fost culmea: dis-de-dimineață mi s-a dat o sarcină mare pentru ziua aceea. Am făcut o scenă, eram nervos, nu mai acceptam o asemenea atitudine, și am cerut o coală de hârtie, ca să-mi dau demisia. Toate colegele mă rugau să mă calmez. Eu, însă, nu și nu. Cu coala-n mână, la cadre.

„Cererea este ilegală, n-ați preavizat cu cincisprezece zile înainte." Am scos hârtiuța de la Direcția Pașapoartelor. „Acum e altceva." Repede de tot am fost la bibliotecă, la efecte sportive, la contabilitate, la șeful serviciului unde lucram, am predat carnetul sindical și m-am grăbit la director. La ședință îi ținea locul inginerul-șef, Bolec, care știa de mai mult timp că depusesem actele și îmi promisese că, în cazul în care i se va cere să ia măsuri împotriva mea, mă va penaliza cu cincizeci de lei pe lună. Aici însă a jucat teatru, urlând, în adevăratul sens al cuvântului, „să plece, n-avem nevoie de ei" – și a semnat cererea. În curte, Ignat, șeful organizației de bază, mă întreabă unde plec. La Beirut. „Mă, omule, să nu-mi spui să pun o vorbă bună pentru tine?" Crezuse că mă mutam la uzina „Boleslaw Bierut", fostă „Laminorul". Toată uzina era paralizată. M-am dus în hală să-mi iau rămas-bun de la fiecare.

Dacă la mine totul a mers șnur, nu la fel s-a întâmplat la predarea gestiunii soției. Lipseau două răcitoare defecte, înapoiate depozitului. Șeful depozitului era închis pentru lipsă în gestiune. Ca prin minune, cărătorul care primise obiectele fusese forțat de Diruhi să semneze pentru ele, așa că a confirmat predarea lor. În timpul acestor alergări, veniseră și se vânduseră niște mașini de gătit tip aragaz. Veniseră douăzeci, dar se vânduseră numai nouăsprezece. Diruhi încă nu predase gestiunea. Fără doar și poate, cineva voia să profite de situația noastră. De unde nu aveam, am plătit mașina de gătit și am obținut descărcarea de gestiune. Am alergat la cooperativa unde comandasem o cămașă și-mi dăduseră în pachet una cu guler întors. I-am spus unui individ de acolo că voiam să am comanda gata a doua zi, căci plecam în străinătate. „Uite, domn'e, după ce că pleacă-n străinătate, mai vrea și cămașa bună." Atunci n-am înțeles ce voia omul să spună. Un „prieten" m-a informat că pentru șase sute de lei poate obține aprobare să iau cu mine un aparat fotografic. Ne-am prezentat la judecătorie cu trei chitanțe de la Casa de Depuneri, fiecare de câte o mie de lei, amendă pentru

renunţarea la cetăţenia română. Judecătorul, mirat, s-a uitat că fiica noastră era minoră. Eu însă nu fusesem cetăţean român, cu toate că făcusem şi serviciul militar. Aşadar, aveam toate actele gata. La Prefectură au controlat tot dosarul şi ne-au spus că parcă lipsea ceva: era scrisoarea de mulţumire pentru anii de fericire, mulţumire pentru că fusesem dat pe mâna ruşilor, mulţumire pentru că acceptaseră locuinţa proaspăt zugrăvită, cu podelele proaspăt vopsite, după un şperţ de o mie de lei şi multe altele. Ni s-au eliberat trei certificate de călătorie, pentru un singur drum la Beirut, cu ieşire prin Băneasa. La Tarom, un domn foarte serviabil ne-a spus că i-ar face plăcere, dar mai mult decât un bilet nu putea să ne dea, fiindcă avionul era ticsit de pasageri. Dacă renunţa cineva în ultimul moment, noi urma să fim fericiţii beneficiari. Fratele meu i-a pus în mână un plic cu zece sutare. Peste câteva ore, minune, aveam trei locuri sigure. Trebuia să ducem bagajele de cu seară pentru cercetare. A doua zi, am fost dezbrăcaţi la pielea goală – eu eram obişnuit cu asta de la Lubianka. Pentru gustarea de dimineaţă, însoţitoarea ne-a servit cu câte o bomboană.

În avionul „ticsit" eram patru pasageri: consulul grec şi noi trei.

După câteva ore de zbor, eram la Atena. Cu buzunarele goale, fără niciun ban pentru mâncare sau hotel, însă uşurat de un coşmar care durase mult de tot. Gustasem vitregia timpurilor, ca şi a celor care mă înconjurau. Nişte buni prieteni de la *Nor Or*, pe care i-am cunoscut atunci, au plătit hotelul şi călătoria în condiţii nu prea de invidiat, în cala vaporului *Masalia*. Calul de dar ştiam să nu-l căutăm la dinţi.

Am dat de veste celor de acasă că am ajuns la Beirut şi am făcut cerere de emigrare în Statele Unite. Am primit un răspuns şi o fotografie: Vartkes şi Sirvart se cununaseră. La noi totul trebuia să fie pe dos. Mulţi aşteptau sosirea rudelor pentru a oficia o cununie, rudele mele aşteptaseră plecarea noastră.

Nu după mult timp, am primit o scrisoare prin care fericita pereche mă întreba dacă pot să le garantez viza de intrare în Liban, ca să nu rişte degeaba, făcând cerere de plecare din România. Au obţinut viza, au fost întâmpinaţi la aeroport de un prieten, care le-a pus la dispoziţie două camere în vila lui, le-a predat banii pe care îi transferasem pentru ei, ca ulterior, un an sau mai bine, să avem grija întreţinerii lor.

Nu am putut să înţeleg, şi de aceea nici nu am satisfăcut o cerere a cumnatului meu drag de a-i cumpăra, cu banii trimişi de el, un televizor de lux cu ocazia inaugurării rezidenţei lor noi într-un cartier select al New York-ului. Oare acesta trebuia să fie cadoul pentru nunta care s-a făcut în absenţa noastră?

Se spune că e bine să fii înconjurat de neamuri şi de rude. Nu e oare acesta un basm?

Harta lagărelor de concentrare şi a închisorilor din Uniunea Sovietică (după Avraham Shifrin, *The First Guidebook to Prisons and Concentration Camps of the Soviet Union*)
Săgeţile indică lagărele şi închisorile unde a fost deţinut autorul timp de 11 ani.

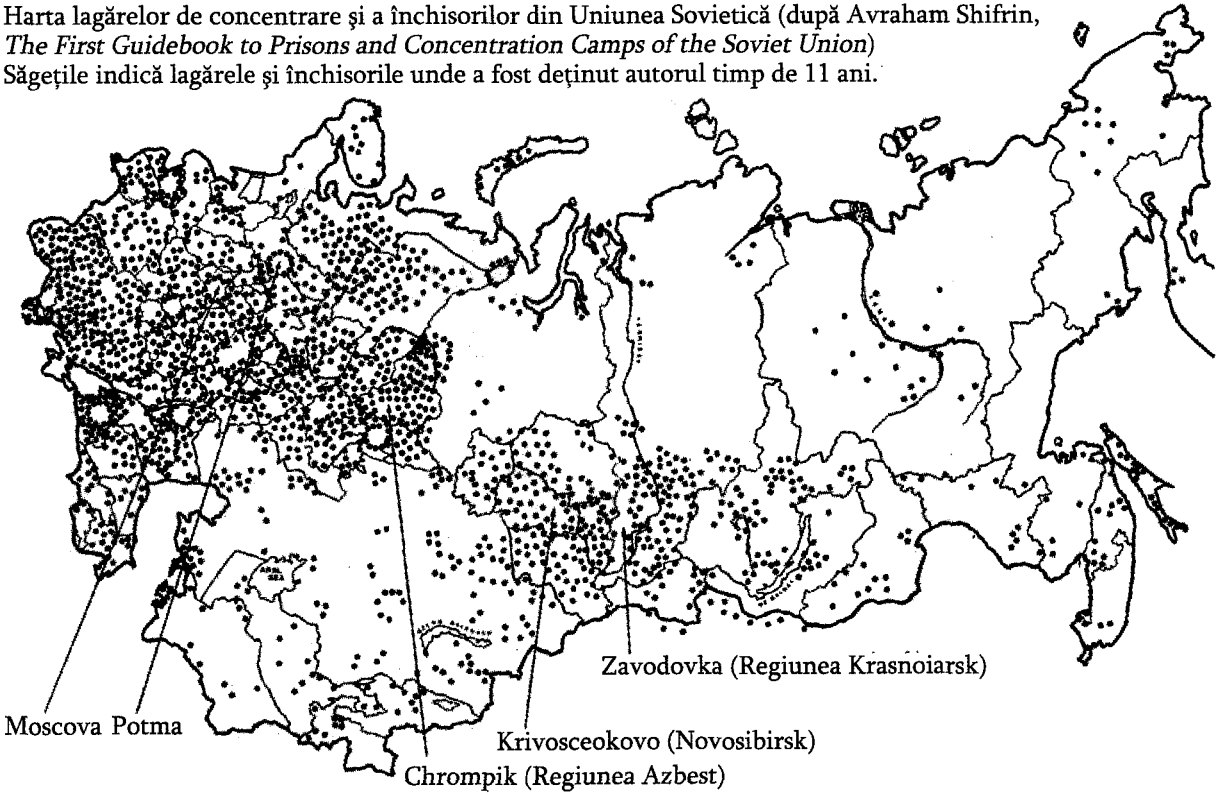

Lubianka, sediul din Moscova al NKVD-ului, ulterior al KGB-ului (în centrul imaginii)

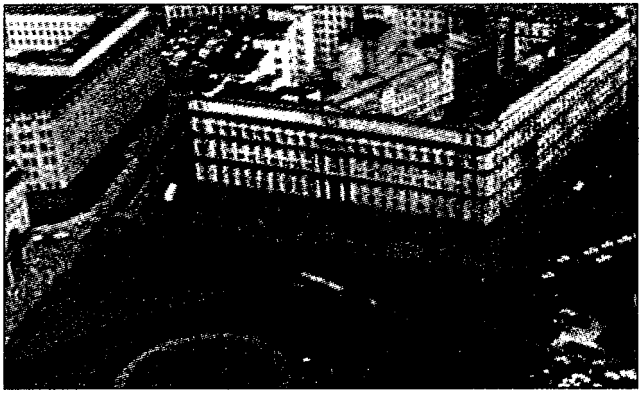

Celulă pentru patru deținuți la închisoarea Lefortovo din Moscova

Deținut coborând dintr-o „cioară neagră"

Fotografii ale autorului:

înainte de arestare (sus-dreapta),
imediat după eliberare (mijloc)
şi spre sfârşitul vieţii (jos)

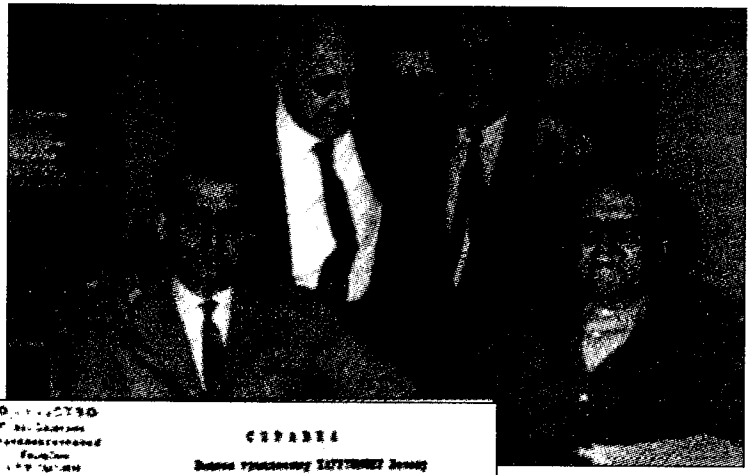

Patru foşti puşcăriaşi: autorul, împreună cu Vahan Ghemigian, Arşavir Acterian şi H.Dj. Siruni, fotografiaţi în casa acestuia din urmă în anul 1970

Ambasada Republicii Socialiste Sovietice
din România —9 decembrie 1957

Nr. 346

ADEVERINŢĂ

Se eliberează cetăţeanului Levon Harutiunovici HARUTIUNIAN, născut în anul 1913 această adeverinţă pentru a se confirma că s-a aflat în URSS de la 8 mai 1945 la 28 septembrie 1955. În timpul cât s-a aflat în URSS HARUTIUNIAN L.H. a fost utilizat la diferite lucrări. În ultimul timp a lucrat ca economist şef al unui sector de prelucrarea lemnului.

A avut o comportare conştiincioasă.

Conducătorul secţiei consulare din cadrul Ambasadei URSS din Republica Populară Română.

semnat A. Ivanov

Adeverinţă eliberată de Ambasada URSS din Bucureşti